

REGYEI KÖNYVTÁR
SÁLLÁSOK

PALÓCFÖLD

PALÓCFÖLD

1983/2

MŰVELŐDÉSPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1. CSONGRÁDY BÉLA

„Gondolkodásunkat, magatartásunkat hozzáigazítani az új helyzethez, fejleszteni az önállóságot, növelni a felelősséget, az aktivitást, erősíteni a marxizmus-leninizmus pozícióit – ez most minden szinten az ideológiai munka fő feladata.”

28. PETŐCZ ANDRÁS

„Benjámin László hét éve nem ír verset. Először ez fogott meg. A hallgatás. Azután végigolvastam a most megjelent **Összegyűjtött verseket**, és rögtön megértettem: kész, teljes életművet tartok a kezemben, amelyhez hozzátenni már nem lehet. Az utolsó fejezetbe gyűjtött, 1967–1976-ig írt versek fokozatosan vezetnek az elhallgatáshoz. Valaki elindult, futott, társakkal, társak nélkül, majd hirtelen megállt.”

34. MÁNYOKI ENDRE

„Nos, létezik-e valóban az a háborús irodalom, amelyről a szovjet sajtóban oly sok szó esik, s melynek létét e fogalom vitalitása is igazolni látszik, avagy e kategória kívülről tesz erőszakot egy pusztán tematikai hasonlóságot mutató irodalmi anyagon... ?”

TARTALOM:

1. Csongrády Béla: Terepszemle – a cselckvés jegyében
5. Kassai-Végh Miklós: Jegyzetlapokból
7. Csanády János: Ez a virág, Régi kezem, Születő dallam, Találkozás (vers)
9. Kőrössi P. József: Válasz barátnóknak (novella)
13. Mezey Katalin: Ha nem is úgy (vers)
14. Györi László: A Rongyforgató, És íme (vers)
15. Oláh János: Ikarosz (novella)
18. Vaderna József: Új év: szerelem vége (vers)
21. Bódi Tóth Elemér: London dokkjai (vers)
25. Benjámín László: Összegyűjtött versek
(Bezzeg János, Petőcz András, Keresztes József költők recenziói)
34. Mányoki Endre: Háború és irodalom (tanulmány)

KRÓNIKA

42. Praznovszky Mihály: Salgótarján és sajtója a harmincas években

KÖRKÉP

48. Gondolkodó magyarok a szabadságról (Dérczy Péter)
54. Király István: Intés az őrzőkhöz (Kovács Győző)
58. Izsák József: Illyés Gyula (Kozma Huba)
61. „Hová lettem” (Törőcsik Miklós tanulmánya Hajnóczy Péter gyűjteményes kötetéről)
A 33., 53., 57., 60. oldalon és a borító 3.-on Szurcsik János rajzai láthatók.
(Fotó: Buda László)

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Horváth István

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál Radácsi László
Fancsik János Szabó Károly
Molnár Pál Tamáskovics Nándor
Németh János Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Bacsó Piroska (cikk, tanulmány)
Kelemen Gábor (riport, szociográfia)
Kojnok Nándor (szépirodalom)
Praznovszky Mihály (hagyomány)
Czinke Ferenc (művészet)
Pál József szerkesztő (körkép)
Főszerkesztő: *Végh Miklós*

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztályának lapja.
Főszerkesztő: *Végh Miklós*. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja:
a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás* igazgató. Terjeszti a magyar posta.
Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Ir-
dánál (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy posta-
utalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 Ft,
előfizetési díj fél évre 56, egy évre 92 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem örzünk
meg és nem küldünk vissza.*

ISSN 0355-8167

Indesz: 25-925

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telepén, 1000 példányban, 5,6 (A/5) iv
terjedelemben. F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató.

85.19878 N. S.

TEREPSZEMLE —

a cselekvés jegyében

Nem túl gyakori eseménye politikai, szellemi közéletünknek a januárhoz hasonló országos tanácskozás, hisz éppen tíz esztendeje volt utoljára ilyen jellegű — azaz az ideológiai élet egészét átfogó — eszmecsere. Az utóbbi időszakban rendszeressé váltak ugyan az elméleti tanácskozások, de ezek eleve nem vállalkozhattak többre, mint egy-egy lényeges részkérdés (egyebek közt a nemzetközi ideológiai harc, a történelem és közgondolkodás, az ifjúság és társadalom, a szocialista falu témakörökben) elemzésére. Az 1983-as agitációs, propaganda- és művelődéspolitikai tanácskozás időszerűségét azonban sokkal realisabb társadalmi szükségletek bizonyítják, semmint egy — bármily jogos — hiányérzet kiváltásának szándéka.

Már a *XII. pártkongresszus* megállapította, hogy a világban végbemenő fejlődés, a mozgalom új kérdései bonyolultabbá tették az ideológiai munkát, az azóta eltelt három év során — a döntések végrehajtásának „félidőjében” — pedig még tovább nehezedtek mind a külső, mind a belső feltételek, s — mint az élet minden területén — fokozódtak a hatékonysági, minőségi követelmények. A konferencia így módon nem teoretikus, elvont, szakmainak tetsző kérdések megvitatását tűzte ki célul, nem kívánt direktívákat megszabni, konkrét intézkedéseket hozni, nem hirdetett meg frontális ideológiai offenzívát, adminisztratív rendszabályozást, hanem a mindennapi politikai gyakorlatban szükségessé vált magatartás elvcit körvonalazta. A szükségszerűen gazdaságcentrikus közfelfogás kiegészítéseként ráirányította a figyelmet ideológiai, művelődéspolitikai kérdésekre, bizonyítván, azok sokoldalú, lényegi összefüggését, egymásra hatását a politikával, a gazdasággal, a nemzetközi helyzettel. Azt hangsúlyozta, hogy a szocializmus építésének összetett feladatát csak komplex szemlélettel lehet megvalósítani. A tanácskozást eleven, demokratikus vitaszellem jellemezte, markáns gondolatok és személyiségek fémjelzték, az alapvető tendenciák megítélésében azonban nem hozott — nem is hozhatott — merőben újat: rögzítette, megerősítette a párt álláspontját, az autentikus irányvonalat. Ilyen értelemben tehát nem volt határhő, nem tekinthető kezdőpontnak, de —, minthogy a kérdések alapos továbbgondolására, egységes szemléletre és fellépésre ösztönzött — egyértelműsítette egy másfajta munkavégzés szükségletét, s így jelentős állomása a megújulás folyamatának.

A tanácskozás inspiratív erejére, konzekvenciáira támaszkodni a továbbiakban nemcsak lehetőség, hanem egyszersmind kötelesség is. A gyakorlatban mindenekelőtt általánosítható központi gondolatát — cselekvésre szólító szellemét — kell érvényesíteni, de ez nem zárja ki — sőt feltételezi — néhány *részlet* visszaidézését, egy-egy főbb kérdés újraértelmezését. Az egyedi reflexiókat talán nem teszi szükségtelemmé, hogy időközben *Aczél György* bevezető előadása, zárszava és *Óvári Miklós* megnyilvánulása külön kiadványban, a további hozzászólások egyike-másika a folyóiratokban, napilapokban hozzáférhetővé

vált, s a televízió, rádió egyes műsorai is reflektáltak e nagy jelentőségű eseményre. A szelekció mindig önkényes, értelemszerűen motiválják a szubjektív benyomások, a közvetlen élmények, de a közvetítés módja, a fórum jellege is messzemenően figyelembe veendő. Az utóbbi szempontok alapján emeljük itt ki – e hasábkon – az ideológiai munka jellegére, szerepére, feladataira vonatkozó konklúziókat, valamint a tömegtájékoztatással, a szellemi műhelyek munkájával, felelősségével összefüggő, helyileg is érvényesítendő tanulságokat. Mindezt annak tudatában tesszük, hogy számos fontos és erre a tanácskozársra annyira jellemző kérdéskör – mint például a két társadalmi rendszer szembenállása, küzdelme, a szocializmuskép vitája, a szocialista demokrácia fejlesztése, az oktatás, az ifjúság nevelése –, vagy az úgynevezett nemzeti sorskérdések címszava említetlen marad, illetve csak indirekt módon jelenik meg.

A plénumon teljes egyetértés nyilvánult meg abban, hogy ideológiai, szellemi életünkben – bár tisztázott, kipróbált, bevált politikai alapokra építkeztünk –, gyakori a bizonytalanság, tétovaság, nemegyszer találkozni a kétarcúság, a passzivitás jelcével. Az ideológiai munkában kevés a kezdeményezés, előfordul lépéshátrány, a szükségesnél erősebb a védekező reflex, a defenzív magatartás. Sokszor csak a bekövetkezett események, jelenségek regisztrálása történik meg. A közel két évtizedes kiegyensúlyozott fejlődés, eredményes előrehaladás elkényelmesedéssel is járt. Sok mindent megszoktunk, ami a maga idejében helyes volt, de kialakultak eleve rossz beidegződések is. Elszoktunk például attól, hogy elvi, ideológiai álláspontunkat, eszményeinket terjeszteni, védeni, polémiákban képviselni, s fejleszteni kedvező viszonyok között is kell. De még inkább szükséges ez napjainkban – a kiélezett nemzetközi ideológiai harc, a szocialista építés megváltozott feltételei és követelményei közepette. Gondolkodásunkat, magatartásunkat hozzáigazítani az új helyzethez, fejleszteni az önállóságot, növelni a felelősséget, az aktivitást, erősíteni a marxizmus-leninizmus pozícióit – ez most minden szinten az ideológiai munka fő feladata.

Társadalmunk világnézetileg köztudottan nem egységes. A marxista elmélet meghatározó, irányjelző szerepe mellett ideológiai sokszínűség létezik. S bár a szocialista társadalmat nem lehet elképzelni e formáció törekvéseit kifejező alapszémék jelenléte, hegemonizmusa nélkül –, hisz ennek az ideológiának a jegyében született és működik –, egyesek egyenesen a marxizmus nélküli pluralizmusra voksolnak. A tanácskozás bizonyította e nézetek – egyrészt – irrealitását, másrészt veszélyeit, de arra is rámutatott, hogy a marxizmus hegemoniája nem következik automatikusan a stabil hatalmi, politikai helyzetből, nem elrendelhető, bevezethető, hanem csak folyamatos, aktív elméleti, ideológiai, propagandamunka eredménye lehet. Határozott kritikában, visszautasításban részesült a másik szélsőséges vélemény is: amely szerint lehetséges volna egy, a létező szocializmus alapvető törekvéseivel ellentétes marxista koncepció. A marxizmus-leninizmus nem létezhet a szocializmusért vívott harctól függetlenül, s ez fordítva is igaz. A valóságtól fordul el, aki a marxizmust korszerűtlennek, túlhaladottnak véli. Abból, hogy a marxizmus nem tud –, de lényegéből eredően nem is vállalkozik – minden jelenkori kérdésre, új problémára azonnali, tökéletesnek tetsző választ adni, végleges megoldást javasolni, nem következik, hogy ne lennének általános érvényű, védendő, terjesztendő igazságai. Jogos igény viszont, hogy a változó helyzetben újra végig kell gondolni, mélyebben kell értelmezni az alapkérdések sorát is: csak így lehetséges alkalmazásuk, továbbfejlesztésük. A társadalom előrehaladásával fejlődnie kell az ideológiának is, sőt a fejlődésnek egyik feltétele, hogy az ideo-

lógia élen járjon az útkeresésben, segítsen változtatni azon, amin változtatni kell. De elméleti megalapozottság nélkül nem képzelhető el eredményes ideológiai munka.

A nagyobb ideológiai aktivitásra a politika védelmében is szükség van. Változtatlan – a tanácskozáson is megerősítést nyert – a politikai szövetség elve és gyakorlata: mindenkivel együttműködni, mindenkit megnyerni, aki nem áll szemben a szocialista rendszerrel, elismeri annak alkotmányos rendjét, munkájával közreműködik a szocialista társadalom építésében, részese akar lenni a nemzeti közmegegyezésnek, még ha másképpen gondolkodik is egy sor kérdésben. Továbbra is az eszmecsere, az álláspontok ütköztetése, a meggyőzés lesz a fő eszköze a világnézeti, gondolkodásbeli különbözőségek csökkentésének, nem elvitatva még azt sem, hogy egyik-másik új problémára a szövetségesek reagálnak gyorsabban, fogékonyabban, ha kritikájuk, szándékuk a szocializmus javára és nem ellene irányul. Sőt, a marxizmus is gazdagodhat azáltal, ha szembesülni kényszerül más eszmerendszerekkel, s a valóság kihívásaira fogékony, a bonyolultabb viszonyok között is helytálló serege csakis eleven eszmei harcokban nevelődhet, fejlődhet. A tolerancia nagy crénye közéletünknek, de csak akkor, ha szilárd elvi alapokon és nem elvtelen megalkuváson nyugszik. Nem terjeszthetők hát ki a szövetségi politika elvei, normái azokra, akik kikezdeni igyekeznek a szocializmus vívmányait, semmibe veszik törvényeit, megsértik rendszerünk, államunk, népünk alapvető érdekeit, értékeit. Nem engedhető meg – sommázható a konferencia alapján –, hogy a közös társadalmi célok kivül állók kényszerítsék a marxistákra, a szocializmus híveire saját elképzeléseiket, törekvéseiket. Érzékenyebb, éberebb magatartás szükséges ahhoz, hogy továbbra is elszigetelődjenek az ellenzéki, ellenséges crök, hogy ne kapjanak lehetőséget, fórumot zavart okozó gondolataik terjesztésére, kapcsolataik szélesítésére.

Ez az igény még inkább megnöveli a tájékoztatásban dolgozók, a lapokat, folyóiratokat szerkesztő kollektívák, s az irányításukban érdekelt szervek felelősségét, a demokratikus, igényes műhelymunka jelentőségét. Nem mindegy, hogy a fórumok, élve önállóságukkal, milyen értékrend alapján alakítják ki szerzőkörüket, kiknek adnak teret, hogyan válogatnak, döntenek a publikációk sorsáról. Nagyon fontos, hogy mikor, miről szólnak a nyilvánosság előtt, hogyan kérdeznak, miről és mi módon vitáznak, hogyan foglalnak állást. Egyéni arculat címén nem lehet függetlenedni az ideológiák harcától, de az az út különösen nem járható, amelyik a marxista eszmék elleni irányzatossághoz vezet. E fórumok tömeges hatásuk révén a leghatékonyabban tudják befolyásolni, alakítani – jó, vagy rossz irányban – a társadalom ideológiai, politikai arculatát, a közszellemet, az emberek értékvilágát, erkölcsét, ízlését. Felbreszthetik az alkalmazkodás, a kezdeményezőkészség, az igényesség, az aktivitás szükségletét, edzhetik az ellenállóképességet, erősíthetik a jövőbe vetett hitet, bizalmat, növelhetik a tetterőt, bizonyíthatják a munka, a küzdelem értelmét. De kifejthetnek ellenkező hatást is: csökkenthetik az élet- és alkotókedvet, fokozhatják a távlatvesztést, a kiábrándultság érzését, elidegeníthetik az emberectől a valós értékeket.

Gyakori tapasztalat, hogy – a növekvő igény ellenére – nem kapnak elég figyelmet a sajtóban, a tömegkommunikációban a klasszikus és mai, a nemzeti és egyetemes művészi, tudományos értékek, szaporodnak viszont az irracionális, antihumánus jelenségek. Egyre növekvő ázsiója van az élet torzulásainak, a meghökkentő érdekességnek, a blickfangnak, a divatnak, sokszor éppen

az igazság rovására. Hiteles valóságképre van ma szükségük az embereknek, a szocialista demokrácia fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele a tájékozottság, az őszinte emberi szó. Nem véletlenül kapott ez az igény olyan nagy hangsúlyt a tanácskozás vitájában is. Ez azonban nem zárja ki – sőt szükségelteti – a jogos bírálatot, a feszültségek kimondását, az egészséges türelmetlenséget, fenntartja a tévedés jogát is. De a kritika nem fordulhat negativizmusba, senkinek nincs joga megfosztani az embereket kemény munkával, harcokkal, áldozatokkal teli múltjuk értelmétől, vállalható értékeitől, a jelen eredményeitől, eszményeitől, s megingatni, aláásni a szocializmus lehetőségeibe, perspektívájába, a nép, a nemzet jövőjébe vetett hitet. Olyan törekvéseket kell támogatni, amelyek a közírás, a sajtó, a művészet eszközcivil, az értelemre és érzelmekre együtt apellálva síkraszállnak az igazi értékek védelmében, s amelyek – a tényleges dilemmák ellenére – képesek mozgósítani a nehézségekkel szembeszegülő és állandó megújulásra kötelezett ember tartalékait, s egyaránt szolgálják a tömegek kulturális igényeinek kielégítését és az új igények teremtését. Ezzel járulhat hozzá a kultúra maga is a szocializmussal való azonosulás erősítéséhez.

Úgy véljük, hogy e néhány kiemelt kérdés is bizonyítja, miszerint az országos ideológiai tanácskozás a mindennapokban, a konkrét munka során értékesül majd igazán. Hasznossága, jelentősége végső soron azon múlik, hogy mennyire sikerül egyidejűleg és egymással egységben megoldanunk két feladatot: eleven szellemi pezsdülést hozni az új kérdések felismerésében, marxista igényű megválaszolásában, és egységesen, határozottan fellépni a marxizmussal, az igazsággal, a szocializmussal ellentétes irányzatokkal, megnyilvánulásokkal szemben. A felmerülő kérdésekre való válaszadás ugyanis nem kötődik egyetlen aktushoz, s éppúgy folyamatjelleggel érvényesül, mint ahogyan magukat a kérdéseket is a permanens társadalmi gyakorlat szüli. A tanácskozás tartalmának megismertetése, értelmezése során az MSZMP alapelveiben változatlan, részkérdésekben a körülményekhez, új követelményekhez igazodó politikáját, a marxizmus-leninizmus eszmei alapjain felépülő szocialista értékrendet kell érvelően bemutatnunk, képviselnünk, mert ha ezt jól értjük, ebben egyetértünk, akkor lényegi feltétele elégül ki az egységes, előrevivő cselekvésnek. Hisz az, hogy a szocializmus reális perspektíváiból, a lehetőségből mi válik valósággá, most is a „történelem szerzőin és szereplőin”, a néptömegek akarátán, tettein múlik mindennekfelett.

CSONGRÁDY BÉLA

Kassai-Végh Miklós

J e g y z e t l a p o k b ó l

1. Egy folyamatról

Hosszú évek során szerzett tapasztalat mondatja velem: kezdetben volt, hogy különböző rendű és rangú emberek panaszoltak fel, vagy soroltak elő panasztalanul olyan összejöveteleket, találkozásokat, értekezleteket, amelyek a körültekintő előkészítés, a várakozó nekibuzdulás ellenére a semmitmondó közöny légüres terében fosztotta meg résztvevőit a jobbító eredményesség örömétől. Rákérdésre el sem tagadták, hogy többnyire a jelenlevők „jóvoltából”, meghatározatlan, vagy ki nem fejtett indítékú tartózkodása okán.

Aztán mindinkább kezdett megszűnni a rácsodálkozás az olyan kisebb-nagyobb volumenű megbeszélésekre, amelyek a régebbiektől eltérően véleményütköztető, szellemet mozgató eszmecserévé izmosodtak. Az eredményesség ténye ugyan ekkor még nem mutatkozott meg minden alkalommal: a szabad véleménynyilvánítás korábban is nyitott útjain meginduló folyamatban – megélt vagy áthagyományozódó történelmi tapasztalatok következtében, s kellő előkészültség híján – elsősorban a befolyásolni szándékoló szólásra esett a hangsúly; mindez viszont nem párosult kellően megalapozott ismeretek, a kompetens felelősség érzetének eszközrendszerével. A történelem a lehetőségek felhasználására már

igen, egészségesen közérdekű kihasználására azonban még nem tanította meg alakítóit.

A harmónia megvalósulásának tendenciája azonban már egyre reménykeltőbben alakul: a cselekvő részesség szóbeli kifejezésre juttatásának alapja mindinkább a tevékenyen alakító cselekvés, az együttgondolkodás nemesítő erjedésének kovásza, a felelős és kimutatható rész munkálkodás. Az indulatokat meggyőzte a józan értelem, az akarnokságot az átgondolt és megfontolt belátás.

Mindez ma még természetesen nem érvényes közéletünk minden területére, s közel sem ad okot bármiféle hurraóptimizmusra.

2. A megtapasztalás

Voltam magam is részese nemegyszer olyan „megváltónak” ígérkező találkozóknak, melyek előzetes ismeret-cím szerint a „fent” és „lent” egybehangzó kívánsága szerint kifejezetten nem kisszerű kérdések megvitatására, megoldására voltak hivatottak. S amelyek végül a feszültségek tágitásának, az ellentmondások élezésének, a közgondbéli megoldások lehetetlenségének irányába igyekeztek elmozdítani a szűkebb-tágabb közvélekedést. Útkeresés? Összhang hiánya? Felkészületlenség? Ilyen-olyan indítékú tudatosság? Ezt eldöntenem ma már szinte lehetetlen. Marad viszont a

tény: a közszellemet gerjesztő, ám közgondjainkat megoldáshoz közelebb nem segítő „magánbelépők” logikátlanul sorra fűződő vonulata. Távól a ma és itt megvalósítható lehetőségek konkrét felvázolásától. A tudatosan felépített stratégiai és taktikai politikai (művelődéspolitikai) elképzelések jelenlétében természetesen egyszerű egyértelműen dönteni. A történések azonban történések maradnak, s hatásuk is visszavonhatatlan, avagy nehezen korrigálható.

3. Egy tanácskozás közvetlen apórájával

A közügyek jobbítása nyilvánvalóan csupán akkor juthat érvényre, ha különböző szintű közösségei, legyenek ezek állami-közigazgatási egységek, a gazdasági szektor tartományába tartozó üzemek, vállalatok, mezőgazdasági termelő kollektívák, vagy éppen humán értelmiségiek különféle társulásai (iskolai munkaközösségek, publikációs fórumok, irodalmi-művészeti műhelyek) eleve helyesen értelmezik a társadalomépítés politikai stratégiáját és taktikáját, nem vonatkoztatnak el külső és belső állapotaink meghatározottságaitól, következőképpen sem mértéken felüli, sem mértéken aluli felelősséget nem tulajdonítanak annak a tanácskozásnak, aminek áttekintő méltatására megelőző írásunk törekszik. Ez esetben ugyanis olyan, általánosan visszhangkeltő tanácskozásról esik szó, amely egyaránt érint ideológiai-politikai-gazdasági-kulturális területeket – elemző igénytel tiszttató szándékot, nézeteltéréseket tisztító, szembenállásokat tisztító indítékkal. A vita felkeltésének igényével, de hangsúlyozottan (megfogalmazottan) nem a deklaratív lezárás szándékával.

4. Hivatkozások kommentár nélkül

„Történelmi utunk bizonyította, mindig azoknak volt igazuk, akik úgy gondolták és aszerint cselekedtek, hogy az Embert csak egy zavarja: az őszinteség hiánya, az, ha úgy érzi, hogy taktikáznak vele. A nyílt, igaz szó – ez segíti a közös gondolkodást és a közös cselekvést. A nép mindig a jó ügy, a szocializmus ügye mellé állt, s áll, ha őszintén mondjuk: nehezedik az út, gyere, segíts – bonyolultabb korszakban élünk, gondolkodjunk és cselekedjünk közösen. Ez igaz a tudósra, íróra, a nyilvánossághoz szólóknak, ezért mélyebben kell átélniük, hogy az alkotás nemcsak lehetőség, hanem kötelesség is, a bővülő szabadság egyben nagyobb felelősség is.” (Aczél György: A szabadság rendjéért)

„A kulturális-művészeti élet szocialista vonásainak erősítése érdekében is sok teendőt fogalmazott meg a XII. kongresszus határozata. A művészetpolitikának nagy felelőssége van az alkotófolyamat, a művészi munka kedvező feltételeinek biztosításában. Az eddigieknél intenzívebben, a legkülönbözőbb eszközökkel kell segítenünk az alkotók valóságismeretének, a társadalmi problémák iránti érzékenységünknek elmélyülését. A politikai bizalom, a nemzetközi és hazai valóság kérdéseibe való beavatás művészileg is megtermékenyítően hat.” (Óvári Miklós: Művelődéspolitikai feladataink a XII. kongresszus után)

5. Felelősségeinket meghatározó végső tanulságul

„A szocializmust építő Magyarországnak emberhez méltó életet teremtett, van tehát mit félteni eredményeinken, van mit féltetni valóságunkon.” (Aczél György)

Csanády János

EZ A VIRÁG

Vas-föld, szívesen nyújtom át
versem virágát,
vaspor-lemosta arcotok
hajoljon fölébe, mert
ritka növény, ha vadvirág is,
nevét sem tudom én, csak
azt, hogy a föld virága,
erdőn-hegyen
tépem jártomban, hogy legyen
ki szemetek elé emelje,
ne csak a hétköznapok fényes
fémé, melyet kezetek
formál naponta, vasemberek,
illatozzon néktek e vers-berck,
hogy ne feledjük, honnan
jöttünk;
és hogy ég lebeg fölöttünk
melyet megcsodál a gyerek,
míg le nem horgasztja
fejét a férfigond;
ez a virág a Nap virága,
amely lehajtott fejetek
alatt is
szemetekbe – ég.

RÉGI KEZEM

Visszaköszönnek a régi csavarok,
nem rozsdásodnak, mind ragyog,
kohók fényét, szerszámgépekét
hordják magukban, és a bánya
villanyfényét, hol csillan az érc,
szívem ércével koccannak össze,
múltba villan szemem,
ahonnan visszaköszönnek a régi
csavarok, fényük acélos-
olajos, szikrát csihol
a villáskulcs, ha lepattan
szögletükről; tűz él a vasban,
fénye únhatatlan
nosztalgiámban világlik ebben
a műanyag-időben,
látom régi kezem, ha tenycrem
vonalát nézem,
olajtól sárga kéreg
bőrömmön büszkén
tanúsítja; a múltak üszkén
is átsugárzik az élet,
vasportól fekete, olajtól sárga
kéznyújtásom egy jó szerszám fogása.

SZÜLETŐ DALLAM

Akiket szívem dajkál,
gondolatom elmélyít,
álmom követ,
és mindenfajta változatban
éjszaka élémbe vetít;
szüntelen itt vannak velem,
mint a köszörű,
amely csiszolta
szerszámok éleit;
szavaimat csiszolják,
mégsem kopnak el soha,
az elmélyülő gondolat

újakat nyom kezembe,
nem tudom rögtön, mit tegyek
velük, akár az új zene,
mire rádöbbenünk;
csak hangzanak, mire
értelmükre rádöbbenünk;
nem baj, csak szóljon
zenétek bennem, öntudatlan
csak pengessétek lelkem,
pergessétek jó dobomat;
mert összeáll a dallam, s egyszer
bennetek is visszhangra kap.

TALALKOZÁS

Amikor beléptem a vendéglőbe,
megláttam azt a régi nyugalmas arcot,
amit csak a mesterség biztos tudata
rajzol, a jószívvel hordott hétköznapi
szinte már ünnepi Rend-je
a műhelyben, ahol a polcok,
munkagépek, szerszámok rendje
jó lelkiismerettel, tiszta fejjel világít,
s megteremti a napi gondok
könnyű terhét; terhét könnyedén
viselő férfiarcot – amely még

a játékot sem feledte el
egészen; csak felnöttek játékaival
babrál, szerszámokat leleményesen
emel, bújtat, használ;
megláttam a kockás terítő
fölött egy korsó sörrel,
a korsóban méltóság gyöngyözött,
s eszembe jutott az a korom,
amikor első ünneplőmben
fél-lábbal már a jövőben
kihúztam magamat.

Kőrössi P. József:

Válasz barátnőknek, akik szerint

*„életünk kafkásodik s ennek
az állításnak a tagadása is
életünk kafkásodásának az
igazolása”*

Z. RÓO, n. város legcsendesebb és legsokoldalúbb honpolgára, a k/980-as lakótelepi tömbház keleti fekvésű lakásának bérlője.

Egyik kora tavaszi reggel furcsa motoszkálásra ébredt. A zaj az ajtó felől érkezett és akkor erősödött fel, amikor Z. RÓO lemászott az ágyról és négykézlábra creszkedve a kijárat felé csúszott-mászott: valahányszor csak tehetett élt kedvenc és – kiváltképp – egészségesnek vélt, számos alkalommal előnyösnek bizonyult közlekedési módszerével. Ráadásul csalhatatlan füle most azt sejtette, hogy a zaj valahonnan a küszöb vagy az ajtótok rései mögül származik.

Már csaknem az ajtóig ért, amikor talpra ugrott, majd újra visszazökkent előbbi testtartásába. A küszöb és az ajtó közötti rés alatt egy borítékszerűséget pillantott meg. Rajta a saját neve, így: „Z. RÓO – MEGVÁLTÓ”. A név rendben is volt, ezt a legnagyobb nyugalommal és még négykézláb fogadta; csak a „Meváltó” láttán ugrott, mint korábban elmondtuk, ismét talpra.

Nem egy alkalommal előfordult már, hogy hasonló módon értesítették. Egy ízben, például, az írásos felhívással együtt egy teljes tűzoltó öltözet és felszerelés is érkezett címére. Gondolkodás nélkül tűzoltónak öltözött és taxival a laktanyára vitette magát, ahol is feleslegesen tartózkodott négy teljes napon keresztül. Senki egy árva szót nem szólt hozzá. Mintha kerülték volna. A legkülönbözőbb, figyelmet érdemlő kísérletek kudarca után, az ötödik nap reggelén – czúttal gyalogszerrel – hazament. Egy másik alkalommal a színházi ügyelőállás haladéktalan betöltésére kapott felszólítást. Nyomban a színházban termett. Lézengett, téblábolt a színpalak mögött, meg a zsinórpadlason, napokon keresztül. Mindent elkövetett, hogy valakinek útjában legyen. Mikor látta, hogy így sem törődnek vele, onnan is hazament, anélkül, hogy valakivel közölte volna ott-tartózkodásának okát, illetve távozási szándékát.

Hasonlóképpen és hasonló credménnyel volt már többek között: vándorcirkusz pénztárosa, sintér, vakvágány mellett váltókezelő, lezárt köztemetőben sírásó, villamoskalauz, víz- és gázvezeték-szerelő, városi főkertész, s egy alkalommal a CSALHATATLANOK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE (CS. O. SZ.) egyik helyi fiókjának libériás főportása is.

De – gondolta most, miközben a kétes és még ismeretlen tartalmú borítékszerűséggel a kezében az ajtó előtt négykézlábaskodott, hiányos éjszakai öltözkében (szürkés-zöld, csíkos pizsamájának csak a felsőrészét sikerült magára kapnia) – mindez még senkit sem jogosít fel arra, hogy őt, egy akármilyen borítékon megváltóként (csupa nagybetűvel) köszöntse, üdvözölje vagy egyál-

talán csak szólítsa. Hacsak nem – s ettől a pizsamáján lévőkhöz hasonló, szürkés-zöld sugárcsikok jelentek meg az arcán –, hacsak nem az öt foglalkoztató, előtte a teljes ismeretlenség homályába burkolózó hivataltól nem származik az újabb küldemény.

Miután a fentiekén kívül még egyéb, jelentéktlenebb dolgokat is végiggondolt, s miután a feladó kilétét sem sikerült megállapítania, elszánta magát. Kibontotta a borítékot.

Legnagyobb megdöbbenésére – ettől megint csak talpra kellett szökkennie – a boríték üres volt. Semmi utasítás, semmi tájékoztatás.

Felrántotta az ajtót s úgy, ahogy volt, kopasz alsótesttel kiszaladt a lépcsőházba, egészen a lépcsőház bejáratáig. Senkit sem talált. Felszaladt az első emeletre. Ott sem. Kissé letörtén és szégyenkezve tért vissza a lakásba. Magára húzta pizsamanadrágját, leült az ágy szélére, és úgy tett, mint aki mélyen gondolataiba merül. Néhány pillanat múlva már fuldokolva dobta le magáról a még alig magára kapkodott pizsamát, összeszedte ruháit, testére ráncigálta, és anélkül, hogy megreggelizett volna, elrohant otthonról.

A központi posta épületéig meg sem állt. Felkutatta a kézbesítő és lapterjesztő osztály vezetőjét, közölte kilétét, és minden különösebb bevezető nélkül felsorolta valamennyi eddigi funkcióját; ezzel is kihangsúlyozva látogatásának rendkívüli fontosságát, halaszthatatlan voltát. A továbbiakban pedig, anélkül hogy az osztályvezető nagyrabecsülő szólamait végighallgatta volna, elmondta, hogy a napokban újabb fontos utasításokra, esetleg kinevezésekre várt. Ehelyett – s emiatt csaknem a frász törte ki – ma, kora reggel egy üres borítékot csúsztattak be – olyan fondorlatosan, mint még soha – az ajtaja alatt. A körülmények részletezésére nem ez a legmegfelelőbb alkalom, a későbbiek során azokra is ki lehet térni. Most mindenekelőtt körzetének fölöttébb gyanús kézbesítőjét kellene sürgősen felelősségre vonni, de még az előtt az általa elűntetett utasításokat, a boríték tényleges tartalmát a legrövidebb időn belül visszaszerezni.

Az osztályvezetőnek arra a kérdésére, hogy miért éppen a kézbesítőre gyanakszik, Z. RÓO elmondta: évek óta lakik jelenlegi lakhelyén, s annak ellenére, hogy szinte naponta, de gyakori, hogy naponta többször is érkezik címére hasonló, de sokkal tartalmasabb és különlegesen fontos küldemény, és annak ellenére, hogy ezek rendszerint ajánlott vagy tértivevényes okmányok – melyeket idővel feladójuknak kell visszaszolgáltatnia – mindeddig a kézbesítő színét sem látta. Mind ez ideig csakis azért nem élt panaszhoz való jogával, mert – amint most már az osztályvezető is tapasztalhatta – igen elfoglalt ember. Naponta és gyakran szinte egy időben kell a legkülönbözőbb érdekeket képviselnie, a legkülönbözőbb igényeket kielégítenie, s mindezek mellett, mondta Z. RÓO, mint a legkülönbözőbb szakmák kiváló és nélkülözhetetlen mestere, igyekszik a gyakorlat terén is helytállni. De ezúttal megragadja az alkalmat, s a tisztelt osztályvezető vegye tudomásul, három évre visszamenőleg, minden eddig elmulasztott reklamációját, azaz: a három év minden egyes napjára számítva pontosan 1095 (ezerkilencvenötöt). Ezeket rövidesen írásban is beajújtja az illetékes osztálynak, a kézbesítő rovására.

Lássuk csak, mondta az osztályvezető, s elkérte Z. RÓO-tól a borítékot.

A boríték szabályosnak mondható, közölte rövid vizsgálódás után, annak ellenére, hogy nyoma sincs rajta Z. RÓO lakáscímének. De hát ehhez hasonló küldemény egyre gyakrabban érkezik. Az is bizonyos, hogy az intézmény bélyegzőjével látták el, igen szabályosan. Ezzel Z. RÓO-t a folyosóról az irodájába tessékelté, hellyel kínálta. Rövid és Z. RÓO számára érthetetlen

telefonbeszélgetés után a kézbesítő is előkerült. Nyomban kiderült, hogy soha nem járt Z. RÓO lakásának még csak a környékén sem. Igaz – mondta –, hogy a k/980-as tömb, melyben Z. RÓO is lakni méltóztatik, a felosztás szerint körzetéhez tartozna, de legnagyobb csodálkozására ez az a lakótelep, mely soha, semmilyen körülmények között és semmilyen formában nem veszi igénybe a posta szolgálatait. Soha, semmilyen körülmények között, még a minden szempontból leginségesebb, legkritikusabb időkben sem érkezik erre a címre semmilyen küldemény. Ő maga is, folytatta a kézbesítő, gyakorta foglalkozik ezzel a kérdéssel, s mindeddig egyetlen elfogadható magyarázatot talált, melyről ugyan kellőképpen – idő hiányában – még nem győződhetett meg, mégis írásba foglalta. Most késlekedés nélkül nyújtaná át osztályvezető főnökének, ha nem látná két saját szemével, hogy: a számára mind ez idáig egyetlen magyarázat – az tudniillik, hogy a k/980-as tömb lakatlan – most, Z. RÓO személynének ismeretében elfogadhatatlan, sőt: cáfolható. Ezek után, mondta a kézbesítő, nem marad más, mint a találgatás. A játék tehát, mely eddig is hiánytalanul kitöltötte munkaidejét, maradéktalanul és tartalmasan elszórakoztatta.

Kizárt annak a lehetősége – mondta még a kézbesítő –, hogy az a boríték, mely most az osztályvezető íróasztalán fekszik, az ő kezében is megfordulhatott volna. Sőt, amiért a tisztelt panaszos is láthatja, ma még a lábát sem tehetette ki, annyi dolga akadt itt, az épületen belül. Egy másik panaszost, épp mielőtt őt idehívták volna, rázott le a nyakáról. Az is lehetséges, hogy ma ki sem jut a körzetébe. A szomszédos irodában többen is várakoznak rá, a Z. RÓO-ékhoz hasonló panaszokkal – valamennyien a k/980-as tömb lakói.

Hatalmas táskáját az íróasztalra borította. Felajánlotta Z. RÓO-nak és saját főnökének, hogy együtt vizsgálják át a táska tartalmát, ezáltal is megbizonyodva afelől, hogy a k/980-as tömbház címére a mai napon sem érkezett semmiféle küldemény.

Z. RÓO-nak semmi kedve nem volt a turkáláshoz. Az osztályvezető, kihasználva a ritka alkalmat, azt, hogy beosztottját ilyen könnyelmű pillanatában találja és minden különösebb könyörgés vagy rábeszélés nélkül ellenőrizheti, a taska tartalmára vetette magát, eltűnt a címzés nélkül ajánlott levelek és a legkülönbözőbb újságok tömege alatt.

Z. RÓO megértette, hogy a történetek után itt már semmi keresnivalója nincs. Annak ellenére, hogy még lett volna egy-két megróvó, sőt fenyegető megjegyzése is, azzal, hogy majd írásban teszi meg, magára hagyta az ügyfeléről és beosztottjáról, valamint az önmagáról is megfélemlített osztályvezetőt. Elindult a város központja felé.

Minden cél nélkül, késő délutánig csavargott, borítékjával a kezében. Sohasem fordult még elő, hogy ennyire sürgősen érezze saját létét, szerepét ebben az össze-visszaságban, melyet csak most kezdett megfogalmazni önmaga számára.

Ő maga sem tudta, hogyan, egy ismerős vendéglőben kötött ki. Legnagyobb meglepetésére – erre sem volt még példa eddigi életében – kiszolgálták. Amikor pedig számláját rendezendő magához kérte a pincért, a vendéglő felelőse személyesen jelentkezett és közölte vele, hogy semmivel nem tartozik. Z. RÓO kérdéseit, melyek a példátlan eljárás okait fürkészték, figyelmen kívül hagyta. Mély meghajlással jelezte: az ügyet lezártnak tekinti, nem hajlandó további felvilágosítással szolgálni. A kijáratig kísérte – udvariasan bár, de – csaknem tuszkolta Z. RÓO-t.

Z. RÓO, nyelven a babgulyás ízével, újra az utcán találta magát. A város hangulatának ez az átmenete a késő délutániból a szürkületibe, előbb nyugtalansággal töltötte el, majd hirtelen, minden átmenet nélkül, elálmósította. Ha-za indult.

Másnap vagy harmadnap, vagy a tizedik, vagy a ki tudja hányadik nap reggelén gyanús motoszkalásra ébredt saját lakásának ajtaja előtt, a huzatos lépcsőházban. A kilincsbe kapaszkodva feltornászta magát a meglehetősen magas küszöbre. Lakáskulcs után kutatott a zsebében, s amikor hosszas keresgélés után sem találta, újra a kilincshez nyúlt. A kilincs semmit sem engedve, Z. RÓO egyre türelmetlenebb erőlködésének merev és mozdulatlan maradt. Ekkor vette csak észre, hogy a csengő gombja mellett nem az ő neve szerepel. Az új frissen ragasztott névkártya alatt még olvasható volt saját nevének két utolsó betűje: OO.

Mindent még nem értett, de a történetek után, itt, egykori – ez már bizonyos – lakásának küszöbén, nem volt túl meglepő ez a fordulat. Még mindig álmosan szuszogott, s csak azt furcsállotta kissé – ezt sem különösebb meggyőződéssel már –, hogy semmilyen konkrét értesítést, útbaigazítást nem kapott. Semmi olyasmit, ami azutáni teendőire, hétköznapijaira vonatkozna. Így s ezeken töprengve vette észre azt a hatalmas kartonlapot – valószínűleg innen a reggeli zaj –, melyet egy zsinnyel függesztettek volt lakása ajtajára:

*TISZTELT ÉS EGYKOR NAGYRABECSÜLT BARÁTUNK!
MIUTÁN ÖN LEGUTÓBBI UTASÍTÁSUNKAT
– MELYBEN MINDEN EDDIGINÉL FONTOSABB
KÜLDETÉSSSEL BÍZTUK MEG –
NEM TELJESÍTETTE
EZÜTON KÖZÖLJÜK ÖNNEL, HOGY NEVÉNEK ELKOBZÁSA
VALAMINT
A NEVÉVEL JÁRÓ ELŐNYÖK ÉS KIVÁLTSÁGOK MEGVONÁSA
MELLETT
SZOLGÁLATAIRA A TOVÁBBIÁKBAN
NEM TARTUNK IGÉNYT
TEGYEN LEGJOBB BELÁTÁSA SZERINT!*

Semmi sem győzte meg Z. RÓO-t arról, hogy ez az üzenet neki szól, mégis leakasztotta a kartonlapot. Legszívesebben rögtön a nyakába akasztotta volna, mégis a hóna alá csapta. Elhagyta a lépcsőházat, és leült az első, megviselt ülepe számára a legalkalmasabbnak tűnő járdaszélre: egy szennyvízcsatorna aknafedője és egy füstölő szemetes kuka közé. Éppenséggel választhatott volna. Tapasztalatai már vannak – papírokra lesz most már szüksége. És most – az elmúlt napok (hetek, hónapok) után először – kimondottan jól érezte magát: könnyűnek, mint egy teherbetejtő szeretkezés után. Mint aki azzal, hogy elvesztette, megkapta a nevét. Úgy érezte, napokig (hetekig? hónapokig?) nem kell mozdulnia erről a helyről, és még mielőtt anyakönyveztetné magát, akár szakállt is csereszthetne az aszfaltba, saját ülepe körül.

Mezey Katalin:

Ha nem is úgy

Érzem, hogyan fut ki lábam alól
az idő:
levest főzök, nézem a gyerekek
házi feladatát
és közben tarkómban
ketyeg az időzített szerkezet,
aminek napját, óráját nem tudom,
csak azt, hogy beállítva jár.
Mint halálraitélt
végtelen éjszakája,
olyan rövid csak
amivel rendelkezem,
mert tudom, hogy lejár.

Várom a sok henye közöny,
és elutasítás ellenszerét,
amitől mégis
elnyeri jutalmát
az örök buzgalom.
S helyette egyre csak kioktatás,
ingerült szó,
szemöldök-ráncolt ugratás jön,
s én idomítva rándulok
a hangosan ki sem mondott parancsra.
Csöndes, meghajtott zászlajú
lelkiterroiban telnek napjaim,
miközben mégis készül valami.
Ha nem is úgy, ahogy
– az első rossz szótól könnybefutó –
remények tervbe vették.

Győri László

A RONGYFORGATÓ ÉS ÍME

ARANY JÁNOS, AMIKOR A
„VÁNDOR CIPÓ”-T ÍRTA

A vándor cipó jut eszébe
most, hogy a múltban keresgél.
Mint rongya közt egy vén *szípó*
túr, a ringye-rongya közt él.
Cafrang a napja, aggos éje
még foltozni se jó.

Így érzi. Így, így. Már öreg úr.
Nem vár és nem kíván sokat.
Múltjába tér, hol minden ó.
Sötét rongyok közt válogat.
Egy épre lel. No, *épp, hogy* fakul...
Vén posztó, agg szabó.

Leírja tüstént a tolla: „vén
szípó a ringye-rongya közt”,
„múltamban a vándor cipó”,
s forgatva lassan ujja közt
vers készül belőle, költemény.

Akármi rongy a szó.

Úgy vitték el aztán
ruhátlanul, kivont
arcok közt az utcán
fegyveresek,

akik tudták, neki
nem bilincs, gumibot
kell, hanem doktori
gondviselet.

S nekünk, akik nézzük
az üvegfalon át
a meztelen fémtűt, –
mi kéne hát?

Oláh János:

IKAROSZ

Föltértem kabátom gallérját, vagy föl se tértem, s nekivágtam az éjszakának. Az eső, valamikor út közben eredhetett el, konok szívósággal ette magát a ruhámon át sárga, pergamenmerev bőröm felé. Talán, hogy minden áron fájdalmat okozzon? A cseppek szúrásai, mint megannyi apró áramütés nyilalltak a koponyámba. Nem akartam tudomást venni róluk, de annyira erőszakosak voltak, hogy az első figyelmetlen pillanatban áttörték akaratomat. Tolakodásuk undorral töltött el. Közben történt, ami általában. Tudatom éber rezdülései hiába jelezték, hogy a talajvesztett világ belém mélyeszti változása jeleit, válaszolni képtelen voltam e kihívásra.

A szavak jelentősége kétségbe vonható, kétségbe, fontos-e, melyik veszendő nyelv szavait használod önmagad kifejezésére, fontos-e kifejezni magadat, fontos-e bármit. Amennyivel nehezebb, ritkább a születés, annival könnyebb, gyorsabb a halál. Kárpótlást hiába vársz. Még, ha volna is, akkor se nyerhetnél vele semmit. Minek magyarázom. Egy idő után kitetszik, éppen ez a tökéletesség a lényeg. Hinni, ha lehet valamiben, csakis ebben: a váratlan föltörő zajokban, az eszeveszett összevisszaságban, a csorgó esőben, a leveleket tépő, recsegő enyészetben, önmagad eszmélni képtelen részében, az éjszakába szerelmes ösztönök féligálmában, a madarak menekvő szárnycsapásaiban... Már-már érzed őket, ahogy megrendítik az éjszakát, talán biológiai létük rendjéből adnak kölcsön egy rezdülést neki. Megrepsztk a sötétet. Itt-ott lágy szürkesség szivárog elő, mintha volna remény a virradatra, de aztán újra összezárul minden.

Úrcs az utca, a madarak is csak képzeletem szülőttei. Azért röppentek föl, hogy összevethessem hiányukat létezésük lehetőségével. S most már, ha elhatározhatnám is, hogy valóban létezzenek, talán akkor se tenném. Mintha minden jelenséget megszűnésének bizonyossága tartana életben. Ismerni kell határainkat, ez az első lépés.

A fájdalom, ami megreccsent bokámból sugárzik fölfelé, sokkal kevésbé zavar, mint vártam. Inkább megnyugtat, abban erősít meg, amiben már-már kételkedni kényszerültem, hogy létezem.

A csorgó esőből egy utcai lámpa fényköre alá menekülök. Minden visszafordítható, mormogom, s megpróbálom elképzelni magamban, mi volna, ha megroppant izületem újra eggyé válna. Az esés előtti állapot olyan ismerősnek tetszik most, mintha csak egy karnyújtásnyira volna tőlem. Ha újra kezdhetnék mindent, s ez egyáltalán nem látszik lehetetlennek, a friss tapasztalatok birtokában senki se vehetné el tőlem a sikert. A képzelet mindenhatóan látszik, elhiszem, rést üthetek az idő múlásán, levethetem, ha csak egy mozdulat erejéig is, amit senki, a létezés negyedik kiterjedéséig.

A rossz mozdulat emlékképeit szinte mikroszkopikus pontossággal őrzöm idegcimben. Úgy érzem, minden áron meg kell őriznem őket. Mintha veszély-

ben volnának. És tényleg: a felejtés ott leskel mindenütt. Ez az esőtől átítatott éjszaka talán éppen azért fontos számomra, mert azt várom tőle, sikerül valószínűvé avatnia, ami teljességgel valószínűtlennek érződik.

A mozdulatok lehetősége végtelen, nincs térkép, ami eligazíthatna. Visszahőkölök, már képzeletben is, az újrakezdés gondolatától. Kételyeim most a kudarcnál is mélyebb megrendülést jeleznek, nem tudom, egyáltalán el tudnám-e kezdeni még egyszer azt, amit akkor sikerült, ha bele is kellett buknom, lehet, egyáltalán nem volnék képes elindulni semerre. Mi értelme volna változtatni a lezajlottakon! Nem tudom, nem így történt-e jól, nem így igazságos-e, hiszen valakinek végül is veszítenie kell, s nem én vagyok-e erre a legalkalmasabb, nem én érdemeltem-e ki leginkább, akivel egyszer már, hiába próbálnám szépíteni, úgysis megtörtént mindez?

Furcsa, de mindent át lehet hidalni valótlán kombinációkkal, olyan kombinációkkal, amelyekről végső soron alig lehet eldönteni, mikor valótlanak, és mikor nem, hiszen mindig csak a valótlanság bizonyos szintjét érik el, sosem kötnek ki se itt, se ott egészen. Most is, a szemem előtt összeálló és szétáramló karikák észlelésével sem jutok semmi bizonyosnak a birtokába. Csak újabb kétségekkel kerülök kapcsolatba: valóban az ájulás környékez, valóban megindult lábam alatt a talaj, valóban szétáramlottak érzékeim elől a világ jelei?

Ösztöneim tiltakozása vezet. Tudom, hiába keresem a bizonyosságot, de a keresés kényszer. Ezért kellett, kénytelen vagyok azt hinni, végigjárnom utamat, ezért kellett végül is beletévednem ebbe a füstös, hánytorgó éjszakába, amiből már a találkozás első pillanatában menekülni szerettem volna. A meg-ingás persze, vonz, mint a mélység: izolált lény vagy, létezésednek csak a megsemmisülés adhat igazi értelmet. Lehangelő távlat. Nem szabad tudatosítanod magadban. Amíg csak az emlékezet mélyrétegeiben lappang, túlságosan nagy baj nem lehet. Tested átléphetetlen határai mögött, amíg léteznek ezek a határok, úgy, ahogy, biztonságban vagy.

A parketten párok lebegtek, mint összegyűrt uzsonnapapírok a szélben. Fogalmam sem volt, mit keresek a lepusztult asztalok között. Lábam minden lépésnél megtelt a fájdalom hideg közegével, ugyanez a fájdalom a karomba, a mellem, a homlokom tájkára már mint valami furcsa érzéstelenítő okozta zsibbadás érkezett. Lehet, hogy a környezet szőröstől-bőröstől, a maga teljes brutalitásával a megsemmisítésemre tör? A létezés logikája túlzottan távolinak, átélhetetlennek tetszett számomra. Pedig ekkor már én is ott sodródtam a parketten, éreztem, hogy partnerem kemény papírral merevített melltartója kínos következetességgel nyomódik, dörzsölődik a gyomromhoz, s lakktól száraz, töredezett haja ugyanígy csiklandozza az orromat, mindez szinte semmit se jelentett számomra. Ő azonban egyáltalán nem érzékelte ezt a méltatlan közönyt, lankadatlan bizalommal furakodott felém, mígnem valóban megérezte annak a bizonyosságát, hogy testem, nem én magam, tudomást vett a közelségéről. E hirtelen, s főképp váratlanul ébredt vágy meglepett, visszarántott egy pillanatra a széthullás érzéketlen állapotából: újra, meg újra meg tudtam állapítani testrészem jelenlétét, ki tudtam szabadítani lábamat a fájdalom sodrásából. Fölcillant bennem a remény, hogy elindulhatok egy független, egy valóban magam választotta irányban. Aztán ez az állapot is szétpatant, mintha csak buborékot morzsoltam volna el.

Most úgy érzem, különválni igyekvő testrészeimet a védekezés tartja össze, de ebben az erőfeszítésben már nincs semmi távlat, nem is erőfeszítés ez, inkább bezárulás.

Automatikus mozdulatokkal kutatok a zsebemben, s közben észre sem veszem, hogy ezek mozdulatok, és azt sem veszem észre, amikor megtalálom a kulcsot, se azt, amikor nyitom az ajtót, alig a szűk cselédlépcsőt, mintha a végén kezdődne minden, akkor, amikor belebotlok egy lépcsőn gubbaszkodó gyerekbe, ekkortól tudom csak igazán, hol járok. Abbahagyom a sántítást, szembenézek a szürkülő villanyfényvel, ami végigvetül a kövezeten, legszívesebben kikerülném a fiút, mint egy fadarabot, akihez semmi közöm, de kényszeredetten látom, nem tehetem, szólnom kell hozzá, meg kell kérdeznem tőle, mit keres itt, mintha nem látnám, hogy olvas. Ekkor már olyan távol vagyunk egymástól, hogy, ha kiáltanék, talán az is hiába volna, de hát nem is kiáltok. Visszhangos lépések nyelik el a fiút, s egy vétlen folyosóforduló.

A fal repedései közelinek tetszenek, mint egy barázdált arc, s annyira kifejezőnek, kifejezéstelennek. Egy-egy elvétett szót fölkap a sejtelem, s végeérhetetlenül visszhangozza emlékezetemben, mígnem végleg elveszik eredeti, értelemhordozó szerepe, s pusztá recsegéssé válik, hangok közötti közönyös viszonyná, olyanná mintha visszafelé olvasná valaki folyton ugyanazt.

Hiába búvok egyre mélyebbre a gyűrött lepedő, s a még gyűröttebb paplan hálóként vonagló ráncai közé, nem érzem biztonságban magamat, mintha rajtam kívül még valaki más is volna a szobában. A bizonyosságot megszerezni nagyon nehéz. Először is föl kéne kelni az ágyból, el kéne hagyni ezt a lázas izzású, magzatvízsötét fészket, bele kéne mártanom testemet újra a levegő hideg, támadó közegébe, s már az is csaknem lehetetlen. Tegyük föl, sikerül. Az első lépés mögött újabbak olálkodnak, és semmivel sem kellemesebbek az elsőnél. Ha föltépem a szekrény ajtaját, és megbizonyosodom, hogy üres, nincs benne senki, akkor se jutottam sokkal közelebb a célomhoz, vissza lesz még az ágy, az asztal alja, a fogas mögötti zug, a szokásosnál jóval nagyobb szemétláda, és ki tudja, mi minden, olyan rejtekhelyek, amikre jószerével nem is gondolhatok.

Például a szomszédban az igazgatónő szobája: a kanapén gombóccá van gyűrve a lepedő, a paplan a fal és az öregasszony combja közé szorult, a hálóing ágyéig fölcsúszott... Szeretnék közelebb lépni, de nem teszem. Újra fájdalmat érzek a bokámban, de mintha ez nem ugyanaz a fájdalom volna. Megpróbálok kinyújtani a kezemet. Vasmarok fogja le.

Az álomhoz vezető egyetlen út is elveszett. Igazi álom talán nincs is, átátzagatja a fájdalom, kioltja minduntalan a türelmetlenség, hiszen most is egyre-másra föl kell nyitnom a szemem, például az is zavar, hogy mindenholnan fény szivárog a szobába: a hamutartóban heverő csikkekből, a száraz kenyérdarabokból, az asztalon árválkodó üres befőttesüvegből, a lepedő ráncai közé keveredett morzsákból, sikoltássá üresedő fény, az ébredés lidérces, villogzó fénye, de talán, még reménykedem, visszafordítható mindez, eltüntethető a feledésben, az öntudatlanság szándékolt homályában.

Vaderna József:

Újév: szerelem vége

1.

Végigvonaglunk a gyümölcs belsejében,
a ritmus rágja a mozdulatot,
a hég mentén abbaahagyva a virág –
úgy nő a bűnünk: teljesedés,
számsor a semmihez és vissza,
kívülünk hull le a levél.
Íz-felhők takarnak el,
küllő-színűek, száguldás-szagúak,
vagy csak a megkásásodott köd –
oldalaink arányai, az aranymetszések
is elhíznak,
koszos helyek mértana a táj,
szesszé erjed az út, a rothadás.
Nincs csillaga vacsoránknak,
se földünk, se egünk,
csak a gyümölcs kegyetlen húsa
kocsonyásodik fejünk köré.

2.

Az elvesztés reménye nélkül
ülsz ágyamon. A szeretettel
hanyatthomlok unalmasságig
nő a hátad, kezed, szád.
Burjángol,
 rákos daganat,
rosszindulatú sejt napjaimban.
Kivágni, visszavarni, haza-
küldeni, biztatni tovább?
Hazudni hülye eskük szerint?
Ahány gyógyszer, annyi mellékhatás.
Beteg a szeretet, beteg a hivatás.

3.

Jégvirág borul arcodra.
Homályos növekedés: nincs gyökér,

bibe, porzó, szíromfény,
Csak meleg és hideg határa,
szeszélyesen kicsapódott pára.
Fehér szilveszterezése,
trombitás, szerpentines didergés
vidámságunk szemetjei között.
Az újévi pillantások sem üzennek,
minden szétduzzant villanyégő
pezsgőjét kiittuk már,
az éjféle koccintás, bálozó szemed
elcsúszik a pohár falán.

4.
Nincs akadályod: könnyelmű,
fordított mennyezetet, vetkőzől
földre hajított földet,
bizsereg, zsibbad, ágaskodik
a rög, a domb, a hegy,
mintha többé semmin se látna át –
de nem akadályod
a rövid Napfogyatkozás.

5.
Ágyé kod: Európa iszapos medre.
A szerelem részvénytársasága.
Hazug hűsége. Primitív és finoman
pergetett homok. Kielezett kövek.
Hosszúra nyúlt tárgyalások
és egyezmények. Hanyag dekadencia
agresszív mozdulata. Békeküldöttség
és hadüzenet. Enyém-tied-tárgy.
Céltalan csavargás.
Terror-domb. Büntetlen emberrabló.
Lihegés a felgyorsult süllyedéshez.
Éjszakai temető. Kinagyított támaszpont.
Emberen kívüli szorítás.
Egy nap legbelső dimenziója.

6.
Ez a meztelenség a végleges fogyasztás,
egy izgalom mentén körös-körül,
mint hiábavaló munkák
és órabérek.

7.

Hazudni is megtanultál velem –
nincs szomorúbb, lassú önvesztés.
Visszazuhanni a barbárságig,
Uramisten, aki mindenhol ott van
és nincs ott sehol sem,
áldozati kőre terelt
állat a kezem –
ez az emlékezetből idesüllyedt
mondat is felszáll,
füsttel és vérrel becézlek,
Isten homlokához érek,
vagy csak a mennyezetet simogatom,
árnyékkal, fénnel, szürkékkel
írom az alkonyatot.

8.

A néger nőt szeretném a trapézon
helyetted járnám vele a levegőt,
a botrányt, lassan megcsavarnánk az eget,
a kitágult kupolát –
részegség dugóhúzója lenne a testem.
Nem törődve a cirkuszos tapssal,
pont-fényben pörögnénk: curculos vitiosus,
a szerelem-égyövén feketén-fehéren
nem hajolnánk meg semmi földnek.

9.

A sirály fordul meg így röptében,
hanyatt, bizonytalanul és bukva.
Alig talál levegőt a levegőben,
önmagába fullad a taktika.
Eltévedt a véna a csuklón,
néma, kivégzési menet a vér,
halk dobszó az ellazuló bőrön.
Már semmin sem tűnődöm.
Egymásnak hajlított háttal alszunk.
Melled és mellem prizmájánál
tébolyodott, skizofrén nagyítás.
Úgy esünk szét mi is
a fókuszpontnál,
mint a távcsőben a táj.

Bódi Tóth Elemér:

LONDON DOKKJAI

Ez itt a múlt, hogy értsem a jelent.
Ezek London dokkjai, békanyálban,
rég nem élt tündökletes hőben,
nádi világ cirpelése nem hallik,
daruk erdeje hajlik,
dagály csillámlik a folyón,
utána – jaj – elfogy a Temze,
mint lépteink nyomán a csikorgás
a Stanley House Hotel falépcsőiben,
Kent mezei bája
a Victoria pályaudvar árapályaiban,
Paddington kapkodó galambjai
a fakult csarnokok alatt.
Európa galamszínű
és sebes megannyi zavarral,
ellátná magát étellemmel,
szép vidékeit örömmel,
szívesen gazdagodna.
Ez a hét tenger kikötői vidéke, hártvás vízben,
hullámra fordul a hullám, hogy nem tudni,
fejlődés ez,
vagy csak a dolgok átrendeződése,
talán nem a jövőendő ez az aszály,
a kardos gyp a parkban,
málló föld,
lombok lila árnya
– örvénylő csipke –
a rendőr fényes lova elé terítve,
a viruló légi terror,
sanda gyűlölet nyálkás virága,
– a lapokban vigyori arc
s egy hölgyé, feldarabolták –,

Öfelsége, a királynő
Forddal táncol a Fehér Házban,
hallgatom, amint Amerika
két évszázadáról énekel
az izgatott televízióban,
függöny hálóban szél piheg,
ragyog egy felleg,
a házak olajfestékes homlokát
éjjeli kék permet mossa,
hajnalig villanyfényben ázik
a Westminster katedrális kupolája,
pontosan nyit és zár
halvány sörhabbal a kocsmá.

Ez a Szent Katalin dokk, csordulatban,
ellenfele az időnek,
az ember konok kiterjedése,
kopik sziklaként,
süllyed városként,
vénül emberként,
avul életformaként,
ez a változás maradandósága,
innentől nincs több híd a Temzén,
csak barna raktárházak, uszályok.
Mivégre ez a hajózás,
túl az ifjúság évtizedein,
kijőve a kontinens tájairól,
a Kárpátok izgulékony medencéjéből,
a törmelékes múlt szilánkjaival a szívemben,
idegeimben északnyugati szélfúvással,
váltakozó csők morájával
e középtengeri városba,
örizgetve egy falut a kontinensről,
mesélt emlék cukrával a Monarchiából,
hogyan lássam, amint a megkövült hidak alatt
az Északi-tenger dagálya növekszik.
Szelek járásáról beszél a hajós,
házi állatairól a földműves,
messzi városokról szólnak a kereskedők,
a Föld ismeretének terjesztői.
Tág világ,
tökegerendás, bordás, hajópalánkos London,

csomagok, ládák, hordók, zsákok,
gyapjú, tea, kávé a dokkban
s az eltűnt hajók emlékei,
legényeik – ingó füstök –
mintha még itt dülöngélnének
a fehérítő köveken,
kél a Tower kertjének fái közül a szél,
tolláskodnak a fűvön a hollók.

Ez a London dokkok sora, tükrös nyárban.
Foszladozik a gyermekkori emlékezet
a gyűrűs kanyarulatok fölött,
idehallik az érzelmes harangszó
a távoli római katolikus templomok
felhő-flitteres tornyaiból,
porladozik a gyermekkor aranyfüst-angyala,
elszálltostak a Mária-énekek
a mitoszos mezci utakon,
a bódés ünnepek elmúltak.
Türemkedik a huszadik század vége az időből
a hiányzó dolgok tudatával,
égig érnek a hazugság ormai,
még lüktet a ringó föld
gyászimája, a Kaddis
az elfújt hatmillióért
az elvakult közönyben,
s már fészkelődik a tenyészet türelmével
az új századelő az időben.
Itt vagyok
– idő értelme –
az újra föllizzó hisztériákban,
futnék a lélek belső tájaira,
be furcsán múlt el Hugo von Hofmannsthal
nyomtalan operettben,
Rilke bársony homályban,
Kafka a félelmek sikátorában,
Krúdy a rózsaszín mezőkön,
Metternichről értekezik Kissinger,
Bécs hamvadozik az aszályban,
a Stephansdom tornyára tűzött narancs a nap,
hánytorog viharzónáival a tenger,
morajos hasadékaival a föld.

Ez a Kivégzés dokkja, gyertyás fényben,
utolsó lélegzetek színhelye, régi raktár,
Bicska Maxival az intézményesült
középszer útonállói helyett.
Ragadj el, ördög kocsmája,
szabadulnék sok örökségmentől,
csak közben ne tűnjön el a távlat,
érted keltem át a Csatornán,
hol égbe mosódnak Turner lebegő fátylai,
a régi hadihajók utolsó útja.

Ez a Nyugat-Indiai dokksor, dús tajtékban,
sarjadó muzsikaszó a Temze hangja,
hogy nyugtatóbb munkába álljon a világ.
Oh a régi Anglia marhasültje,
már csak Hogarth képén a galériában,
angyal helyett Mary Poppins
felhő csücsökben,
kezemben Thomas Parr – élt 152 évet –
a whiskys palackon,
világ hombárjai,
ember csöndje,
Föld emlékezete,
szívárványos magánya.

Folyó köves ágya,
mező hantos háta az arcom.

Benjámín László:

ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK

„CSAK LAPOZOM...”

Csak lapozom napok óta e vaskos-
testes könyvet, egy nehéz és komoly
tapasztalásokkal teli terjedelmes költői
életmű összegyűjtött tárgyi bizonyítékát – s
nem tudom hogyan kezdjem el az írást. Húszas éveim közepét
taposva, egy olyan leendő nemzedék
tagjaként, melynek körvonalai még
ugyancsak kirajzolatlanok, de amely a
lírai konvenciók tagadását bizonyítan-
dó szívesebben függeszti tekintetét in-
tellektuális akrobatamutatványok lát-
ványos figuráira, s hangos nemtet-
széssel fordul el minden, az egyszerű,
azonnal érthető költői beszédnek akár
csak látszatát mutató teljesítménytől.
Tudom-e valamennyire is dialektiku-
san, számunkra érvényes tanulságokat
is felmutatva megkísérelni e nem
könnyű szembesítést – aminek értelme
viszont csak így lehet?

A gyűjtemény kronológiai csoporto-
sításban vonultatja fel a verseket,
megkönnyítve a lineáris, fokról fokra
haladó áttekintést. Köztudott, hogy
Benjámín László költészetének meg-
közelítésekor egyszerűen nem lehet fi-
gyelmen kívül hagyni bizonyos ön-
életrajzi vonatkozású elemeket, neve-
zetesen: tizenöt évesen, a harmincas
évek elején került a munkásmozgá-
lomba, ami oly mértékben – bár kez-
detben természetszerűleg inkább ösz-
tönösen, majd mind tudatosabban –
határozza meg indulását, sőt egész pá-
lyáját, hogy költészete csak e ténnyel
szerves egységben vizsgálható. „...
mennyi minden válik feleslegessé eb-

ben az új, költői szemléletben, s
mennyi feledett lényeges ugrik elő –
érzések, indulatok, melyek fontossá-
gáról már megfeledkezett a kiöregedő,
csigavonalként önmagába bonyolódó
lira” – írja a fiatal, induló költőről
Sötér István 1948-ban *Négy nemze-
dék* című tanulmányában. S valóban
ez rajzolódik legelőször és legerőtel-
jesebben az olvasó elé; a nyíltan és
természetesen vállalt, de a kortól még-
sem függetleníthető személyes emberi
indulat, közvetlenség. Ez a személyes-
ség válik legfőbb hitelesítőjévé a
általános tapasztalatok, igazságok té-
teles megfogalmazásának. „A magam
életét énekelem, / a magamét – s egy-
ben mindenkiét.” – jellemzi önmagát
pontosan a *Mássalhangzóban*. Most, a
80-as évek elején, mikor sokak szerint
az értelmes, konkrét cselekvések lehe-
tősége egyre inkább háttérbe szorul,
elképzelhetetlennek tűnik, hogy a költői
szó – egyáltalán az irodalom, de
bármely művészet – ennyire közvetle-
nül, különösebb áttételek nélkül,
szinte a jelszavak erejével hasson, mint
akkor Benjámíné, vagy akár csak té-
tova kísérletet tegyen az igazi cselek-
vés funkciójának betöltésére. Persze, a
társadalmi-történelmi háttér, mely
mindig erőteljesen alakítja egy nem-
zedék arcélének kibontakozását, nyíl-
vánvalóan más lehetőségeket kínál.
Benjámín egy sorsforduló előtt álló,
azonos célokért küzdő, s közelítően
körülhatárolható közösség tagjaként
szinte ösztönösen, minden eltökélt
mesterkéeltség nélkül, egyetlen folyta-
tólagos önéletrajzot, vallomást írva –

aminek személyes vonatkozásai ennél fogva, szükségszerűen hordoznak általánosan érvényes gondolatokat, mozzanatokat – valósított meg egy olyan hangot, mely rímelt a vállalt nagy elődökre, Petőfira, Vörösmartyra, Aranyra. Ugyanakkor rendkívül érzékenyen, mindenki számára érthetően volt a korra hangszerelve – s adott helyzetben alighanem ez volt a legfontosabb. Megint Sőtért idézve: „amit mások hangoztatnak, az nála hangzik.” Ebből az eredeti természetességből táplálkozott az a hallatlan energia, mozgósító és összetartó erő, ami ma már nyilvánvalóan direktnek, korszerűtlennek hatna, de összefüggéseiben értelmezve mindenképpen tiszteletet parancsoló. Mellette ugyanakkor különös figyelmet érdemel az a már kezdetben is megmutató kritikus hangvétel, amely a transzparencsszerű felhívások mellett és közben egyre inkább átítatja Benjámin költészetét. „Mert embernek születni még nem érdem.” – írja *Vázlatok a dicsőséghez* című versében. „A közönség / hasznára úgy lesz, ha különbözik.” Hirdeti bátran az egyén teljes szellemi szabadságát, önállóságát, egyben bizalommal és felelősséggel is felruházva-körvonalazva egy elképzelt, s kialakítandó embertípust. A képmény, feszes, kötött ritmusban írt, a háború alatt született verseket vizsgálva szembevetendő a tartalom fölénye a forma felett, ám egy sajátos aspektusból szemlélve ez utóbbi is ars poetica érvényű: „Fegyver és páncél az írott szó, / nem játék, nem farsangi jelmez. / Munkás férfi vagy, szabad harcos, / akit a kötött forma fegyelméz.”

A költői-emberi hit ilyen pontos és hiteles megfogalmazásának képességét – azt hiszem –, joggal irigyelhetjük tőle; még akkor is, ha a negyvenöt előtt megfogalmazott vágyak, célok egy része közvetlenül a felszabadulás után, csak illúzióknak bizonyult. A frontszol-

gálatból hazatérő költő keserűen szembesül az ország helyzetével, vet számot a szörnyű pusztítással, ami néhány dolgot törvénytzerűen megkérdőjelez. „Millió halott hever bennem, / és minden halott én vagyok.” – szól a híres költemény, a *Tűzet akar-tam*. Sorra születnek ekkor a hirtelen kiábrándultságot, csalódást, a pillanatnyi kiúttalanságot megfogalmazó versek, amikből nem hiányzik az önvád, saját lehetséges szerepének felülvizsgálata sem. „Költő voltál Magyarországon, / a korban, amikor a vers / úgy se kellett, annyit se szólt, mint / holmi egyiptomi tekeres;” (Három kértely kapujában lassanként azonban sikerült túllépnie e keserűséggel szegélyezett rövid korszakon, s hamarosan az épülő új társadalom lehetőségein gondolkodó nagyívű versek születnek – *Ti szüljétek meg, Tavasz Magyarországon. Számadás, Márciusi ifjak, Örökké élni* – poraiból fönixként újjáéledő teljes hittel, a pontos feladatvállalás meghatározásának jegyében. „Azt akarom, a harcban zászló, / a munkában szerszám legyek.” Minden bizonnyal költészetének egyik legjelentősebb korszaka az 1948-tól 1953-ig terjedő időszak, amikor sorra íród-nak a gazdag belső tapasztalásból fakadó, fontos felismeréseket tartalmazó programszerű versek egy olyan kézzelfogható jövőről, amelyben „... szét-szórják a sötétség / falkáit az ismeretek, / s az embert önjerejére / tudatosítják a tett / s kibontva leplét a világnak, / nem farag isteneket.” (Folyó a föld alatt.) Az önmeghatározásban is továbblép, így pontosul: „Lekopott rólam, ami még szerep volt – / a hűségnek nem kell dísz, se díszlet.” (Barátaimhoz) A hűség fogalmának szintén kulcsszerepe van ezen a pályán: a tépelődések, perlekedések ellenére nincsenek hirtelen elfordulások – szinte egyenes vonalú folytatás van, folyamatos megújulás, mondhatnám akár: az egész egyetlen végtelen mon-

dat. „Több nem vagyok, csak más, mint aki voltam, / illőbb hozzám az egyszerű beszéd, / hogy – kinnal bár, dadogva – újrmondjam / egy mindennapi ember életét.” (Önéletrajzi jegyzetek) Ebben az időben szabadul ki egyre többször a forma kötöttségéből, s születnek tágas lélegzetű, oldott szabadversek.

E felszabadult, hitet sugárzó korszaknak az ellenforradalom eseményei vetnek véget, újra előtérbe állítva a kétségeket, az önvizsgálatot, minden eddiginél jobban megkérdőjelezzé a költészet, a szó erejét. „Osztoúdnak, szaporodnak odakint s bent az árnyak. / Vívásra fegyvered nincs. Bajra, segélyre társad. / Elveszted az utolsó mentséget is: a szót.” Továbbá: „Kérdéses bár, hogy újabb félidőt / hitok-e átízzadt költői mezben?” Egyre hangsúlyosabbá válik a befelé figyelés, a bizonyos fokú visszavonulás, a korábban oly szertelen elbeszélő és szatírizáló kedv mind erősebb gondolatisággal telítődik. Legmélyen keserű küzdelem, perlekedés ez az értelmes folytatásért, olyan helyzetben, amikor a túlélés bizonyos szempontból csak a vereség egyik módozata. „S van, ki fizetne a halálért, menne, menne, rontják az évek / de nem kell a ringyó halálnak, ittmarad önmaga sebének.” – írja nyilvánvaló párhuzamként Aranyt megidézve.

E depressziót kiheverve következik a minden tekintetben legkiteljesedtebbnek mondható 1962–66 közötti szakasz, amit olyan jól ismert, súlyos versek fémjeleznek, mint a *Vérző zászlók alatt, Tengerek fogságában*, vagy a *Tiszta szóval, fedetlen arccal*. Ekkorra jár újra eredménnyel a jövőre irányított hit visszaszerzéséért vívott küzdelem, ekkor tudja tiszta lelkiismerettel ismét kimondani: „elkezdem újra, el én!” Szinte mindegyik költemény a szintézis igényével, a teljesebb összefüggések felvonultatásának-számbevételének szándékával ké-

szül, higgadtabb, egyszersmind összetettebb is lesz a hangja, bár a tárgyi-lagosság gyakorta elegyedik a törvényszerű elégedetlenségéből fakadó összegző keserőséggel: „A gépi világból, elismerem / hiányzik a feszülő küzdelem / borzongása; az egyén életé csupa olajozott rutin – de te / minden akartál lenni, lásd be, és / ezért maradtál maig oly kevés.” (A folytatásos töprengésekből) Szemlélete is mind összetettebbé, dialektikusabbá válik. (Vantitatum vanitas) Az egykori „vétkes” egyszerűséggel forradalmat teremtő, süvölvény-lelkesedést hordozó hang ekkorra válik minden tekintetben megmondottá, filozofikusná, a gyakran egyoldalú tartalomra koncentráció kiegészül az esztétikum teljesebb részvételével, a forma mind plasztikusabb, változatosabb kezelésével. Ha nem is válik feladványszerűen rejtjelessé a mondani-való – hiszen ez végképp ellenkezne Benjámin alkatával – szép számmal találhatunk itt dokumentumértékű szintézis-kísérleteket – amik többek is kísérleteknél. „A halál ellen élünk, ellenségeinkkel mindenkor szembenézve / az élet szövetségeseiként: nyílt szóval, födetlen arccal / nem kellettük magunkat mesterséges titkok igézetével.” Az *Elveszett nemzedék* alábbi sorai pedig szinte egész költészetének pontos jellemzőiként tekinthetők: „Nem siratócönetet hallasz. / Jegyzőkönyv ez: hiteles vallomás, / történelmi adat.”

Remélhetőleg sikerült a tényt végig szem előtt tartva vizsgálni e sokat vitatott, átértelmezett költészet változásait, melynek legfőbb érdeme, hogy egyszerűen, de közelítő pontossággal tükrözze a történelem mozgásait, az emberen tartva tekintetét. Esztleges gyengései csnélfogva a kor hiányosságait tükrözhetik – s azzal dialektikus egységben válik lassan klasszikussá. Azt gondolom, hogy számunkra immár beválthatatlan – és

bevallhatatlan? – nosztalgia ennek a lírának az őszinte, egyszerű emberisége, a korszerűség rostáján ma már bizony áthulló kezdeti messianisztikus hevülete. Noha érintkezési pont alig akad, mindenképpen megszívlelendő lehet az életmű konok következetessége, a veszteségek és kiábrándultságok után is megmaradó morális tartás, erő, melyből mindannyiszor kifarjadt az újrakezdés, s a költői mesterség cselekvés-értékűségébe vetett elfulladó hit, amely mostanság írók meg sem kísért. A legpontosabb jellemzést azonban maga a költő adja: „... a verseknek csak közvetlen jelentését érzékelő olvasók előtt is, ha más nem, kirajzolódik az az egykori munkásmozgalmi ember, aki mindig kritikával nézte önmagát s többnyire a kort is, és aki a szocialista gondolkodású, erkölcsű emberek egy vagy tán több nemzedékének kifejezője tudott lenni.”

S ha bárholnan, akár 1983-ból visszatekintve nézzük is: ez bizony nem kevés. (Magvető)

BEZZEG JÁNOS

EGY EMBER ÉLETE

1983. január 14-ike van. Ez az időpont nem történelem. Csupán jelenidő.

Mégis hány- és hányféle '83 ez! Egy újabb év. Van, akinek a jövő, a lehetőségek éve, van, akinek az elmúlás éve. És olyan is lehet, akinek csupán ráadás. Mert lezárult / lezáródott valami. Mondjuk: egy életmű.

Benjámín László hét éve nem ír verset. Először ez fogott meg. A hallgatás. Azután végigolvastam a most megjelent *Összegyűjtött verseket*, és rögtön megértettem: kész, teljes életművet tartok a kezemben, amelyhez

hozzátenni már nem lehet. Az utolsó fejezetbe gyűjtött, 1967–1976-ig írt versek fokozatosan vezetnek az elhallgatáshoz. Valaki elindult, futott, társakkal, társak nélkül, majd hirtelen megállt: kifulladt. „A képzeletbeli / országba igyekezve / települtem meg itt / az elsüllyedt világérsz / s az ismeretlen, a fölfedezetlen / tartományok között, valahol feleúton. / Körülnéztünk, megálltunk, / és tartottunk tanácsot: / hadsereg és vezére, / földműves, pásztor és pap, / én egy személyes népem. / Nem volt, akit legyőzzünk, / nem volt, aki legyőzzön.” Önkéntelenül is József Attila jut az eszembe. A „Le vagyok győzve, / győzelem ha van, / de nincs, akinek megadjam magam” – József Attilája. A totális magány, elhagyotottság, pontosabban: magárahagyatottság érzése. És a totális vereség érzése, amikor legyőzetésünk már oly nagy, hogy még megadni sem lehet magunkat. Mert nincs kinek. Mert nincs miért. Talán súlyosítja ezt a tényt Benjáminnál, hogy *Ország* a vers címe: „Itt raktam fel a házat, / alapítottam a várost, / (...) s felépült vala az Ország / tizenhatodréte papírosból. // Ha épült papírosból, / ha épült délibábból, / ha csak jelekből épült, / mégis az életemből.” Magány érzése nem lehet ennél szívszorítóbb: álomból, narkózisból való ébredés ez: a csalódás visszafordíthatatlan. Ebben a helyzetben már „Nincsen, aki legyőzze” ezt az Országot, és „nincsen, akit legyőzzön”. A legmesszebbmenőkig elidegenedett, hideg, reménytelen kép. A némileg ironikus befejezés feloldást, belenyugvást sugall: „Zsarnokaim ti, jó barátaim! / és ti, hűséges ellenségeim! / nem hagyatok engem pihenni, / nem hagyatok elesni - / ideje végre megköszönnöm, / elhasznált éveimből / immár kiköltözöben.” De a pesszimista hang folytatódik. A kötet és (egyben) életműzáró *Az ostrom* 22 250. *nupja* című vers a vég elkerül-

heterlen bizonyosságát villantja elének. A pusztulás, az egyén megsemmisülése „megédesíti” a hajdani rosszat is. „Rossz hírek jönnek egyre; és ha posta nincs, ha rádió se szól, / jönnek a levegő áramain, jönnek a föld alól. / (...) Némák a szirénák, a harangok, csönd van kívül és béke van. // Itt már egyedül én tudok arról, aminek vége van. // S hallgatok arról. De fölmondom a krónika lapjairól, / ami tudnivaló az ostrom utolsó napjairól: // hogy mialatt az idő a halálos dőfésre élesedik, a hajdani rossz, a szomorúság is hogyan édesedik – (...) s hogy akár magocskán-gyökerecskén is az élet milyen gyönyörű – / s szegény és csorbult lesz a világ, ha kinő fölöttem a fű.” Tiszteletreméltó erő szól ebből a versből. *A mindentvállalás* erceje.

Talán szokatlannak tűnik, hogy az *Összegyűjtött versek* utolsó két darabjával kezdem ismertetésemet. De az *életmű* csak az utolsó versek fényében érthető igazán. Hozzáteszem még: nem kutattam a *kihagyott versek* után, nem vizsgáltam monográfiákat: az *Összegyűjtött verseket* lezáró egészként, önmagában álló műként nézem. „Ami a könyv tartalmát, »anyagát« illeti: másutt is elmondtam, itt is csak ugyanazt mondhatom, úgy érzem, egyetlen ciklust írtam egész életemben, önéletrajzi ciklusomat” – mondja Benjámín. (Könyvvilág, 1982/12. 5. old.) Egy ember életéről szól ez a könyv, aki XX. századi magyar történelmünk legnehezebb periódusait élte végig, írta verseibe. Az *Összegyűjtött versek* egyik legnagyobb érdeme a pontos datálás. Nyolc fejezetből áll a könyv, és az egyes fejezetcímek (példa: 1945–1947, 1948–1953) magukért beszélnek. Benjámín igazi lírikus: a versek mindig saját sorsáról szólnak, és egyben környezetéről, ha tetszik: egy ország történelméről is. Benjámín nem takargat: a versek mögé látunk, látjuk őt,

amint írja a verset. Ha fiatal, fiatal verset, ha harcol, harcoss verset, ha gyáva, gyáva verset, ha bátor, bátor verset, ha csalódott, csalódott verset. Csupán a tényt szögezem le. Nem értéktételez ez, sem pozitív, sem negatív értelemben. Vallanak, *rávallanak* czeck a versek: életéről. (Számomra bizonyosan, aki három évvel 1956 után születtem.) Egy ember élete ez a könyv, egy emberé, aki végigcsinált valamit, és utána elének terítette élete fejezeteit: ítélkezünk. És ennek fényében talán Kassák ellen sem vétetünk, hogy kölcsönvettük híres önéletrajzi munkája címét. Egy ember élete ez is, és – első hallásra talán meghökkentő, de cnyi engedtséék meg a jóval fiatalabb olvasó számára – bizonyos rokonvonások is felfedezhetők. Hadd helyesbítsek: pontosabb úgy fogalmaznunk, hogy Benjámín néhány versénél határozott Kassák hatást érezni, mégha ez esetlegesen József Attila közvetítése is. Egy ember élete ez a könyv: és éppen ez legfontosabb erénye is. Egy ember élete, tehát, dokumentum.

A fiatal Benjámín költészetére kétségtelenül József Attila hatott legjobban. Tiszta hang ez, egy új társadalom igényével fellépő költő hangja (1938–1940), aki sokszor naiv hittel, illúziókban gondolkodva fejezi ki elképzeléseit. „Én úgy szeretném, ha nem volna állam, / csak ember volna, állat és vidék. / S az emberek, ha bölcsőbbek is nálam, / hagyjanak csak: maguk sorsát vigyék, / és elérjem végre, hogy megbocsássam / a rontók hasztalanná vált hitét.” (*Könyvhaban*) A fiatal költő tehetségét (a nagyon erős József Attila hatás ellenére) nem vonhatjuk kétségbe. Ebből a korai időszakból még olyan érdekes, jónak mondható versek maradtak ránk, mint a *Mássalbangzó*, az *Albérlet*, a *Levél*. Jól megírt versek, de nem kiemelkedő költői alkotások: bizonytalanság (mégha szimpatikus bizonyta-

lanság is!), az erő hiánya érződik bennük. „Én nem vagyok olyan szolga, / aki urát kirabolja – / inkább volnék olyan szolga, / ki az urát meggyilkolja. // De csak gyáva szolga vagyok, / hogyha látom: meghajolok / s csapkodok, ha düh előnt, / mint fecske zárt ablak előtt.” (*Verje Isten*) Precíz és pontos kép, ám úgy tűnik hiába pontosít később: „Mert elvész mind, ki térdet / hajlít a zsarnoknak; akit önérdek / serkent, de szegényért szólni gyáva.”

„Volt egy időszak, szerencsére nem túl hosszú, amikor én is igyekeztem eleget tenni a napi politika követelményeinek. Ám költőnek nem dolog, hogy kiszolgálja a pillanatot, az aktualitást. Amikor ezzel próbálkoztam nemesak hamis, de költőileg is rossz verseket írtam.” (Könyvvilág, 82/12.) Ma már helyesen látja ezt Benjámint. De ez nem mentesíti őt attól, hogy most megjelent kötetének is ez a leggyengébb (1948–1953) szakasza. A *mai olvasó számára* egyszerűen semmitmondó versek egymásutánja ez a korszak. Ugyanakkor azonban a személyesebb hangvételű, játékosabb, humorosabb versek ezekből az évekből is figyelemreméltóak: a *Hajnali karének*, a *Családi képeskönyv*, a *Bolhamadár* kifejezetten jó, élvezetes olvasmányok.

„Lenyűgöztek az óriások? / Álmodtál, Gulliver. / Lepisáltad a törpe-várost? / Álmodtál, Gulliver, / Álmodtál, Gulliver, de már berreg régen az óra, / menj, kapaszkodj a villamosra, vagy szállj a hajóra, / köszönj az embernek jó reggelt, Gulliver.” (*Álmodtál, Gulliver*) Kétségtelenül a mai olvasó számára a legtöbbet a csalódott versek mondanak. 1954-től, de különösen 1956-tól erősödik a csalódott ember, költő hangja: azé az emberé, aki hitt, és akit hite elvakított. Azé az emberé, akit a csalódás kijózanító tisztessége taszított a kiüttlanságba. „Így vagyunk, Sándor: Téged egy ha-

zug vád / döfött le akkor, poklokra vetett... / Poklokból száll ki hangom, szólni hozzád – / Bűnös vagyok: elhittem bűnödöt. / Ott álltam én a rekegő zsvívajban, / halált bőffené, bambán, mint a részeg. / Kijózanult, de vér-eres szemekkel, / most kell, hogy egy nemzet szemébe nézzek.” (*Így vagyunk*) A hang folytatódik, és erősödik. *Ki mondta?, Ha élni akarsz, Legyetek éberek, Milatózás, Elmegyek meghalni, Arany Jánoshoz. Egy áldomást* című versein kívül még számosat lehetne említeni.

Az *Összegyűjtött versek* érték. Érték, mert dokumentum, karkép és *karkép* is egyben. Még rossz versei is tanítanak: mögöttük megérezzük, és hajlandók vagyunk megérteni a külső és belső indítékokat. Benjámint tanúsítja nekünk, hogy a művészet és a politika változó viszonyából – például, ha közvetlenül alárendelik az irodalmat a politikának – miféle eredmények és kudarcok szülehetnek. Benjámint könyve jó, fontos verseket (is) tartalmaz. Kézbe kell venni. Ám sem formai, sem tartalmi szempontból nem sikerült azt az újszerűséget, teljességet nyújtania, amit szeretett volna. Könyvéről szomorú, fáradt arccal néz ránk. *Látom*, hogy tudja mindezeket. *Ezért* tisztellem a hallgatását. (Magvető.)

PETŐCZ ANDRÁS

SZÁRNYATLAN SZAVAK

Ha azt mondom, hogy minden költőre emlékszem az ötvenes évekből, akik akkor dívatban (az első vonalban) voltak, nem mondok igazat. De eszembe jut háromnak-négynek a neve, s köztük Benjámint. Verseiket iskolai ünnepségeken szavaltuk, az akkori kívánalmak szerinti alakítás és alakoskodás pózával. A nevek és

verscímek annyira összeforradtak bennem, hogy bármelyik verscím előhívja a hozzá tartozó nevet, s a nevek bármelyike a verscímet. A tartalom többnyire kilügződött belőlem, csak a „töltés” nyomai vibrálnak tovább tudatomban. Mindez persze kortűnet volt, s igazságtalanság lenne mindent a politika szolgálatába önként, a legteljesebb jóhiszeműséggel szegődők, vagy a felülről jövő szirénhangot továbbzengő túlbuzgók nyakába varrni. (Ki-ki amúgyis elszámolt már azóta magával, vagy a változó kor számolt le harsányságukkal, néptribun[i] elhivatottságukkal.)

Ugyanakkor meg kell jegyezniem – s ezt nem az ötvenes évek védelmében, s pláne nem Benjámintámadására teszem – hogy egyfajta szocdemes, zanza-marxizmusos költővezéri hang és szerep már az 1938–1940-es versekben fellelhető Benjámint Lászlónál, amúgy petőfisen-adysan-József Attilásan-kassákosan. De a szerep jónási elutasítása is fellelhető, ami egyben azzal a következménnyel jár nála is, hogy akár felvállalja, akár eldobja, vele küszködik mindvégig. Ugyanakkor a pusztá létért való küzdelem elbizonytalanítja benne a költőt, a költő hasznosságába vetett – s vallott – hitét. Jobbra-balra csapkod. De a hangja, ha zaklatott is, még nem olyan sötét és depressziós, mint a rákövetkező, 1941–1944-es évek verseinek tanúsága szerint. Formakeze-lése meglepően biztos, az enjambe-ment-t olyan természetességgel használja, mint a levegővételt, s ha döccen is olykor a sorvégi jambus, hadd hívjam fel a figyelmet az *Ember él* groteszken karikírozó magánhangzós asszonáncaira, az igazán *tudó* költői virtuóz bizonyítékára. Márcsak azért is, mert az ún. munkásköltő címke aféle lefokozott, költői félszárnyúságban szenvedő, ösztönös rímfaragó képzetét kelti sokakban.

Nem akarom az erről a témáról

időről időre fellángoló vita paraszát fűjogatni. A magam részéről azt tartom: nem lehet egyszerre munkásnak és költőnek lenni. S pláne nem költőként a munkást (mint osztályt) képviselni, mert az szerepjátszáshoz, s beszűküléshez vezet. Költőnek kell lenni mindenestül, s a világhoz való kölcsönös viszony lehet az az eredő, ami „léttudatnak” vagy *point de vue*-nek nevezhető. S innen már az ember úgy ír, ahogy tud.

Erre példát legmarkásabban Kasságnál látni, de minta lehet a fentiek bizonyítására Benjámint is. A sokkal befogottabb, az elismerést nehezebben kiharcoló, mert az értelmiségi pályáig el sem jutott munkás (Benjámint) élete még mindig nyomorúságosabb volt, mint a szabadúszó, aszkétán nyomorgó, de értelmiségiként élő-viselkedő-harcoló Kassáké. Két börtönnyüzött le egyszerre a Hortyrendszer Benjámintól: egyszer a munkásról, egyszer a vasárnapi (sáját szava) költőről.

A földre nyomott költő reménytelenül próbál felállni. Egyetlen hűséges olvasója, írja, aki figyelemre méltatja, a cenzor. A munkás nem olvasta. József Attilát sem olvasták, legfeljebb előadták egy-egy szociáldemokrata programba illő esten. Fantáziátlan világban szárnyatlan a szó is. Az 1941–1944 között írt versek Benjámint „legköltőietlenebb” versei. Hangja szikár, sallang nélküli hang, száraz racionalizmus jellemzi. Újítása a feleséglíra, a feleség piedesztálra emelése, amit – akárcsak Aragon – bensőságesen, túlidéalizálás nélkül művel. A háborúról víziószerűen ír. Vívódásait utólag és általánosítva (némi mellédöngetéssel) írja meg, nem a megélés folyamatában dolgozza fel élményeit, ami hiányérzetet hagy, érdektelenné – hogy ne mondjam – hiteltelenné teszi „harcait”. És mintegy eltanulja azt a modort, ami oly általánossá lesz a felszabadulás utáni

években sokaknál. Önmarcangoló kételeg emésztik, majd büntudatát egézséges józanság váltja fel.

Horatius „gyalogos szavakra” (prózára) képtelennek érezte magát. Némi áttétellel, Benjámira éppen ez a „gyalogosság” érvényes, hisz alig rugaszkodik el a földtől, versei tépelődően tárják fel magukat: gondolati-politikai atmoszférájuk lényegreterő hanggal társul.

S most, mielőtt bárki felróná, hogy e recenzióban nem a kötetek megjelenési éveit szerint elemzem az összegyűjtött verseket, kénytelen vagyok Benjámint fűszövegére utalni, ahol maga ír szándékáról, amivel összevon könyveket, éveket. S nekem így, ezekről, mintegy ciklusokról kell írnom.

Tehát: az 1945–1947-es évek versei témáikban gazdagodnak. Felhangolódás tapasztalható érzelmileg is. Indulatai felerősödnek, vitriolos kitörésekbe ömlenek. Átvesz bizonyos plakátjatszavakat, fentről jövő sugallatokat, s ezek „kiszólnak” a versből: „derékba tört hidak”, „épülő haza”; s: „... úgy vigyázatok!” Ez utóbbi már a „Zászlónk Petőfi!” ideológiát magáévá tevő, kaszás parasztjaival a nemességet fenyegető népművészeti Dózsa-vízíója („Ismét pusztíthat e láng rajtatok!”), és összerímeltetésnek tűnik a „Munkásokól vasókö, oda sújt, aho-va köll!” felülről megfogalmazott, brutális és kétes axiómájával. Nem érti a tömegek ellátási hiányaiból következő, önmagukba harapó indulatok keserű lényegét, ami pedig a későbbi tragikus eseményeket is motiválta. De hogy maga is sebeket kap, azt talán a *Bűjtassatok el engem* bizonyítja, ez a fájdalomt kiéneklő bánatszóló, gyógyító varázslat. Az utolsó odacsapott strófa sajnós, visszarántja, agyonüti ezt a gyönyörű, zsoltáros költeményt.

A gyakorlott olvasó tudja, hol kell oldalakat átugorni, ahol „fáradt” az

író; Horatius is felrója Homérosznak, hogy néhol elszundikal, bár hozzá is fűzi azonnal, hogy ilyen nagy münél ez nem igen számít. Recenziós azonban köteles végigolvasni minden sort, nem is egyszer. Pedig szívesen átugortam volna ezeket az 1948–1953 között írt verseket. Maradandó élményt nem nyújtanak. Néhol felparázslis egy szó, egy jól induló verskezdet, aztán vége. Ki is alszik. Nem szívesen írom le, hogy ezek az oldalak bátran ki is tephettek Benjámint László költészetéből. „... valaki – írja a fűszövegben –, akinek a véleményére sokat adtam, azt monda egyszer, hogy nem engedek ágakat kinőni magamon.” Én ezeket a kinövőseket ágaknak tartom: olyan ágaknak, amiket bízást le lehet fűrészelni. Benjámint László alkotói becsületességére vall, hogy összegyűjtött versei fáján is meghagyta őket.

Mi van, ha az ember eltéved, kifulladás? Leül, fogja a pulzusát, hallgatja a szívverését. Körülnéz, elgondolkodik. Közben már új ösvényeket keres. Erről az állapotról tanúskodnak Benjámint László 1954–1956 közötti versei. Elégikusak, töprengők, számvetőek. Érti, hogy most kell megkapaszkodnia, a válaszüton jó felé indulnia. Tévedéseit belátni, bűneit bevallani. A kikerülhetetlen morális számvetés megkínózza, de, ha föl nem is oldozza, megtisztítja.

Hogy mégis légüres térbe, és újabb válságokba kerül, az már a korszakváltás törvényszerűen bekövetkező deherozálásának következménye. A sematizmus táncoló tűznek füstje megszire elkanyarog. Sokak szemébe belemar. A kor- és pályatársak a fűszagukat elkerülik, akik becsapottságukban megszégyenülve, reményvesztetten bújnak maguk is.

Míndez nyomon követhető Benjámint László 1957–1961-es, vívódásokkal és önmarcangolással teli verseiben. Nipes az a stáció, amit végig ne

járt volna. Már a halált kívánja, de mivel az nem jön, dacos élniakarás löki előre, hogy mindent újakezdjen, előlről.

S milyen érdekes, hogy az 1962-1966-os évek verseinek egyike, a *Negyvennyolc*, mintegy áttételesen is azt sugallja, hogy nem enged a negyvennyolcból, vállalt eszméje igazából. A nagy versek évada ez a ciklus. A felét idemácsolhatnám kijelentésem illusztrálására. Benjámint kilép az overáll-báböltözékből, s moralizáló hangját tovább szublimálva megírja azokat a verseket, amikért sokan a fél karjukat odaadnák. Minden együtt van ezekben a versekben: a magas feszültségű szellemi izgalom és esztétikai gyönyör éppúgy, mint az afo-

risztikus tömörség és képgazdagság. A szikrázó harag és lefojtott hangú lamentáció ömlő-elömlő lávaanyagából születik meg az életmű fő vonulata. A csúcs, szocialista költészetünk *exegi monumentuma*. Amihez az 1967-1976-os évek verseinek önmagával és a világgal megbékélt, az egyetemesbe oldódó bölcsessége már csak ráadás, mintegy meg- és felerősítő továbbrezgése költészetének.

Nézem a védőborítón Benjámint időtlenül maga elé meredő, indulatok nélküli arcát. Fáj látni ezt az öklelésektől meggyűrődött inkaarcot. Ezt a fénytelen szemet. Ezt a lefelé álló szájszélt. S legfőképp azt a két karba öltött kezet... (Magvető)

KERESZTES JÓZSEF

HÁBORÚ ÉS IRODALOM

(VASZIL BIKOV ÉS KORA)

„Miután egész sor könyvet írtam a háborúról, úgy vélem, az úgynevezett »háborús témáról« sosem írtam.” – Annak a Baklanovnak a szavai ezek, akit a szovjet kritika „háborús” íróként tart számon. Furcsa ellentmondás. A kritika pillanatnyi zavarára, esetleg az író és kritika közötti szükségszerű és mindennapos nézetkülönbözésre gyanakodhatnánk, ha Baklanov egyedül állna a véleményével (*Kortárs*, 1972). Tény azonban, hogy a pályatársak jelentős részének nézetei a baklanovhoz állnak közelebb – az elmélet-szerzők törekvései ellenére. Bogomolov például már 1965-ben, tehát a műfaj népszerűségének csúcsán azt írta a *Voproszi Literatúri* című *elméleti* folyóiratban, hogy „az általam írt elbeszélésekben a háború náttér, környezet, idő –, de nem téma”.

Nos, létezik-e valóban az a háborús irodalom, amelyről a szovjet sajtóban oly sok szó esik, s melynek létét e fogalom vitalitása is igazolni látszik, avagy e kategória kívülről tesz erőszakot egy pusztán tematikai hasonlóságot mutató irodalmi anyagon, s ekként – közkedvelt volta ellenére – közömbös marad a lényeg: az esztétikum, tehát a kor (amelyben a mű született) szellemisége szempontjából? Van-e magán a tárgyon túlmutató sajátossága az e néven nevezett írói produktumoknak, s ha igen, vajon mérhető-e az irodalomtudomány mércéjével ezek a sajátosságok?

Első megközelítésre is számos ellenérv kínálkozik arra nézve, hogy

egy, témaválasztásbéli rokonságot mutató műveket kiszakítsunk az irodalom egységes szövetéből és tendenciózan és eleve *saját* funkciót, *saját* jelentést tulajdonítsunk nekik; az irodalomtörténet az efféle klaszifikációt sohasem ismerte. Soha nem merült fel az idők folyamán, hogy Homérosztól Tassón át az igazán katona Zrínyi Miklósig, Tolstojtól Babelen keresztül Fagyecjevig vagy Solohovig bármelyik író bármelyik művére alkalmazni kellene ezt a terminust. Önként adódik azonban a kérdés: vajon nem az emberiség legkiterjedtebb és legvéresebb háborújának az irodalomra gyakorolt közvetlen hatásáról van szó? De hát tudunk-e a francia, az angol, az olasz, az amerikai irodalomban a „háborús irodalomnak” olyan tudatformáló hatást célzó elméletéről, mint amilyen a szovjet (és kevés kivétellel a kelet-európai) kritikát jellemzi? Norman Mailert, Joseph Hellert, Irving Shaw-t, James Jonest az amerikai kritika háborús íróként emlegeti-e? És vajon Cseres Tibor, akit pedig a magyar írók közül a leginkább indokoltan kérdezték meg e „műfaj” ügyében 1972-ben, örülne-e a mesterségét jelölő szó előtti megkülönböztető jelzőnek? Mindez nem valószínű.

Am durva leegyszerűsítése volna a kérdésnek, ha a nyugati irodalomnak alapvetően nem-háborúcentrikusságát eleve fölébe helyeznénk a szovjet (és kelet-európai) irodalom háborúközpontúságának. Abban, hogy milyen súllyal van jelen az egyes országok irodalmi, illetve köz-

gondolkodásában a háború, mérhetetlenül nagy szerepet játszik az 1939-től 1945-ig tartó történelmi folyamatban való részvételük minősége is. A különbségek indokolják a nemzeti tudat differenciálódását a háború utáni Európában (természetesen nem kizárólag, azonban a társadalom- és kultúrtörténeti vizsgálódás ezúttal inlokolatlan kitérő volna). Ez a mindegy húszéves periódus a nyugat-európai népek számára a nemzeti önvizsgálat, Magyarország számára a kollektívizált büntudat, míg a Szovjetuniót illetően a nemzeti öntudat kora. Hogy ez a nemzeti öntudat milyen fokú volt, jól illusztrálja – a háborús tematikájú prózában néhány nemzedéktársával együtt új utat nyitó! – Ljickov egy 1965-ben kelt nyilatkozata: „Ebben a háborúban mi nem csupán legyőztük a fasizmust és megvédtük az emberiség jövőjét: tudatára ébredtünk a magunk erejének is. Láthatóvá vált, hogy mire vagyunk képesek. Megmutattuk a történelemnek és önmagunknak, hogy mi az emberi méltóság. Teljes joggal beszélhetünk a szovjet néphalhatatlan hőstettéről. 1945-ben minden eddiginél érthetőbbé vált a világ számára, hogy a szovjet népben titán lakozik, amelynek lehetetlen felmérni a képességeit”. (Voproszi Lityeraturi, 1965/2.)

A húsz év után is ily romantikus pátozzsal megfogalmazódó szemlélet természetesen a negyvenes-ötvenes évek sajátja. Sztálin számára a világ történetében valóban meghatározó jelentőségű és valóban kivételes horderejű hadi siker politikai szempontból is nagy fontossággal bírt: egyrészt elfeledte és (némi) igazolta húszéves politikáját, másrészt érvényessé, de legalábbis annak látszóvá tette az ezután következő lépéseket. Érthető tehát, hogy a hősiesség tudatának ébren

tartása ennek a harcok utáni kor-nak is központi ideológiai és kulturális feladata maradt: a grandiózus katonai sikert monumentális gazdasági és politikai (újra) berendezkedésnek kellett követni. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a kor-szak irodalmának két, egymástól tematikailag különböző ága: a termelési és a háborús irányregény a célt és az eszköztárat illetően édestestvérek. Felesleges volna itt bővebben szólni az e tárgykörökben íródott nagyregények szerkezeti és egyéb sajátosságairól, ezek a következtetések bárki által viszonylag könnyen levonhatók. Fontosabb megválaszolni a dolgozat elején feltett kérdést: a külső, a tartalmi jegyeket illetően természetesen létezik, mi több, monopolhelyzetet élvez a háború utáni Szovjetunióban a háborús irodalom, ennek specifikuma azonban (a más tárgykörben íródott műveket illetően) nem az esztétikai különbözőség, hanem az ideológiai azonosság volt. Másként fogalmazva: sem az elmélet, sem a gyakorlat szintjén nem állja ki a próbát a „háborús irodalom”. Elméletileg azért nem, mert az esztétika – lényegéből adódóan – elvonatkoztat a tematikától és az annál mélyebben fekvő igazságot keresi, gyakorlatilag pedig azért nem, mert abban a korban az ideológia egyforma erővel és egyforma hatásközzel hatolt be valamennyi „irányzatba”.

Minden egyeduralomra törő ideológiának szüksége van támaszra. A művészetek erre a szerepre alkalmasnak látszanak: nagyobb hatással képesek propagálni, mint maga a propaganda. Az esztétikai megfontolásokat azonban ez esetben valami mással kell helyettesíteni. Lehet mással az ideológiával is, ám hasznosabb az etikát alkalmazni erre a célra. Ki kell alakítani egy normatív

erkölcsiséget, és ezt kell megtenni a művek szervező elemévé. A szovjet (háborús) irodalom a negyvenes-ötvenes években erre a sémára építette rá a műveket. „A hosszú évek alatt megszoktuk és, mint etalont fogadtuk el a férfias és csüggedhetetlen közkatonát, Vaszilij Tyorkint, Goncsar magas erkölcsiségű agilis hőseit, a szent konoksággal hadrendbe álló halhatatlan Mereszjevet. Nyekraszov mindentűrő hőseit és Kazakevics markáns felderítőit. (...) Hősiesség és nagyfokú önmegtartóztatás, a haza iránti szeretet és az ellenség gyűlölete: ezek a tulajdonságok rendkívüli mértékben sajátjai ezeknek a hősöknek. És ez érthető is, hiszen az ez idő alatt íródott háborús művek alapvető és legfontosabb motívuma az egyértelműen megnyilvánuló hősiesség volt.” – Bikov szavai (*A boltak emlékezete – az élők*, Voproszi Literaturi, 1962/12.)

A negyvenes-ötvenes évek szovjet háborús tematikájú regényeinek túlnyomó többsége világirodalmi szinten másodlagos, sőt, jelentéktelen alkotás. Mégsem kizárólag a minőségigény, a világnak is fontosat mondani akarás okozta, hogy ez az ideologikus, normatív erkölcsiségű, kifejezetten politikai célok megvalósítására mozgósító irányregény az ötvenes és hatvanas évek fordulóján lemondani kényszerült primátusáról, és átadta a helyét egy másféle háborúképet adó, másféle értékeket magában rejtő „irányzatnak”.

És a témában rejlő lehetőségek sem merültek ki! Amikor Bikov ugyanabban a cikkében, amelyből a Szovjetunió háborús dicsőségéről szóló citátumot vettük, ezt írja: „Igen, győztünk. Mi több, csak mi voltunk képesek a győzelemre valamennyi hibánkkal és értékünkkel együtt. De arra is rászolgáltunk, hogy megtudjuk, mibe került ne-

künk ez a győzelem” –, akkor már érezhetően másról van szó, mint egyszerűen tematikai lehetőségekről és elvont minőségi igényekről. Másról és többről: a nemzeti tudat módosulásának halvány, de kivehető jeleiről. A háborúhoz való viszony megváltozása a Szovjetunióban mély és lényegi szemléleti változáson nyugszik. Ez okozza, hogy a téma törvényszerű előregedése ellenére az új írónemzedék számára is változatlanul fontos a Nagy Honvédő Háború. Nekik ugyanis elszámolnivalójuk van vele.

Am e jelenség mellett még számos más jele is van annak, hogy a szovjet irodalomban és közgondolkodásban lényegi változások vannak folyamatban. A legfeltűnőbb: a monumentális formák szétrobbanása. A dokumentáris igényű, grandiózus, a történelem külsőleg megragadható eseményeit feldolgozó nagyregény és poéma átadja helyét a novellának, kisregénynek és a lírának, s a személyi kultusz idején hallgatásra ítélt (nem termelési tabló-) dráma is igen rövid idő leforgása alatt elfoglalja a neki kijáró helyet. Változik a szemlélet: a nézőpont, a látószög, a perspektíva. A mindenkor eseményben résztvevő ember által belátható terep és átlátható (átélhető) eseménysor képezi e művek tárgyi környezetét és cselekményét. A „távolság” és „objektivitás” uralmát az ellentétes fogalmak megdöntik. Az évtizedeken át háttérbe szorított és elnyomott személyiség lesz tehát az „új irodalom” egyetlen hőse – és tárgya, az egyén végre újra főszereplője a saját életének.

Jevtusenko és Voznyeszenszkij olyan költői nyelvet, stílust és magatartást alakítanak ki, amely tudatosan rímél a Majakovszkij-kor szellemforradalmasító törekvéseire, Trifonov újjáéleszt egy olyan elbe-

széls- és regénytípust, amely az orosz és szovjet irodalom történetéből is jól ismert mikrorealista prózára emlékeztet (amely „kispolgárisága” miatt szintén csaknem három évtizedre kiszorult a „művészek köréből”), Kazakov, később Sukšin, feltámasztják a kelet-európai hagyományokon nyugvó, ám folyamatoságában szintén huzamos ideig gátolt falusi-természeti tematikájú realista elbeszélést és regényt. És Ajmatov, Marcinkevicius, Otar Csiladzse, Okudzava, Jaan Kross – a nevek a nemzeti irodalmak karakterizálódását, önállósodását jelzik. S végül Bogomolov, Baklanov, Bondarev és Bikov révén megteremtődik a régi témájú, ám szemléletében a nem háborús belletrisztikával tökéletesen rokon, tehát valóban irodalmi színvonalú próza.

Egyén és társadalom, egyén és történelem viszonya az egyénnek más egyénekhez való viszonyában ölt testet. E kapcsolat feltárására két mód kínálkozik. Az egyik: a társadalom szerkezetében fellelhető állandó elemek, állandósult kapcsolatok és kötődések ábrázolása: a modellálás, illetve a személyiség önmozgálásának és önértelmezésének megjelenítése, ahol is a főszerepet a lélektani megközelítés játssza. Mindkét módszer alkalmas realista mű létrehozására, ám az első (magyarázó alapállású) írónak a *példázatosság*, míg a második csoport-hoz tartozó, magatartásában *keresőként* jellemezhető művésznek a partikularitásig való szubjektívizálás veszélyével kell számolnia.

Hogy Vaszil Bikov a modelláló írók közé tartozik, azt a szovjet kritika egyhangúan vallja. Mi több, a terjedelmes, de megközelítésében kissé egysíkú Bikov-irodalom a modellálás kategóriáján messze túlmegy. Adamovics például az önreflexió, illetőleg ennek kiélezettebb

formája, az önitélkezés hiányára hívja fel a figyelmet, Cvetkov pedig egyenesen így fogalmaz: „Szükségeltek egy világosan körül-, illetve elhatárolható *szituáció*, amelynek immár nem konkrét emberek, hanem a moralitás különböző szintjein álló típusok a főszereplői. Vége az elbeszélésnek, kezdődik a példázat.” (Voproszi Lityeraturi, 1973/5.)

A szovjet kritika kétségtelen gyöngéje a Bikov-prózát illetően az, hogy nem választja szét pregnánsan a parabolát és a realista regényt, illetve elbeszélést. Ebben a disztingválatlan kritikai szemléletben kereshető az oka annak is, hogy a művek értéksorrendje hamisan jelenik meg. A hangoztatott tétel lényege ugyanis az, hogy a bikovi parabolakonstrukció realitástartalma és -értéke az időben (a művek során) egyre gazdagodik, s csúcsát a *Szotnyikovban* (magyarul: *Az út vége*) éri el. E felfogás szerint az elemeiben realiztikus és motivációjában következetesen megvalósított példázat a realizmus győzelmét eredményezi. Ez leegyszerűsítés és félreértelmezés.

A parabolában az olvasó szemé előtt lejátszódó történet egy törvény beteljesüléseként hat, s tragikus voltában bizonyító erejű. A társadalmi-történelmi igazság (a törvény) szilárd és mozdulatlan, egyedül ez szolgál mércéül a helyes és a helytelen szétválasztásához, kizárólag ez biztosítja a morális győzelmét az immoralis felett. Mindez csak úgy érhető el, ha az író viszonya a hőseikhez kezdetektől fogva világos. Legfőképpen ezért van szüksége a parabolaszerzőnek a bonyodalmat megelőző állapot pontos rajzára. Ugyanis maga a kialakult helyzet hivatott arra, hogy világossá tegye az adott szereplőknek nem csupán a jellemét, de e jellem valamennyi következményét is. A parabolában

tehát nincs szó jellemfejlődésről, csupán a jellemdetermináció végig, sőt, számos esetben ad abszurdumviteléről (jó példa erre éppen a Szotnyikov). A Bikov-hősök szerzetlen, a jelenhez sokszor csupán a narráció szintjén kapcsolódó múltja sem a cselekedetek motiválását szolgálja, csupán a jellem által meghatározott sors alakulásának törvényszerűségét bizonyítja.

Mindez egy igen sajátos alkotói-befogadói viszony feltétele: „Minden igaz háborús történet, az emberi hősiesség és esendőség valamennyi képe, a lélek zuhanása vagy felívelése Bikovnál minden esetben olyan szociális-erkölcsi problémafelvetést jelent, amely a kortárs olvasó szerepére vagy gyűlöletére apelál” – írja Adamovics. Ezért nem jellemző hát az önreflexió a parabolisztikus regények hőseire, ezért nem kap jelentős teret és szerepet a múlt a regénykonstrukción belül! Mindez olyan tényező volna, ami relativizálná az olvasó ítéletét, s ezáltal csökkentené a példázat erejét. Bikov tehát az olvasó érzéseire, emocionálisan befolyásolt, ám spontánnak állított ítéletére épít, rábeszéli őt arra, hogy már a cselekmény menerében formálja meg, a végén pedig élje át és fogalmazza meg *azt az ítéletet, amit ő sugallt neki*. Ezen a ponton válik nyilvánvalóvá, miért téveszthető össze a realista elbeszélés a példázattal: a katarzis kiváltásának igényével megfogalmazott példabeszéd hatásának alapfeltétele a *híhetőség*. Természetes, hogy a helyszíntől a tárgyi környezetig, a cselekmény valóságosságától a szereplők létszerűségéig mindennek „hitelesnek” kell lennie. A híhetőség a realizmus látszatát kelti. Ám „miközben hőseinek csupán egyetlen alternatívát kínál – választhatnak a tiszta lelkiismerettel való pusztulás és a letudhatatlan

bán érzetével való együttélés között –, Bikov leegyszerűsíti azokat a nehéz és bonyolult érdekellentéteket, amelyekkel a háború valójában szembesíti a katonát. A körülmények igazodnak az ember életéhez” – írja Cvetkov, és szavai Bikovon át a parabolát támadják.

Ez azonban a parabolának, mint műfajnak csupán az egyik, s nem is a legjelentősebb negatívuma. A példázat realizmusellenességét elvont ideológiai meghatározottságában kell látnunk. Szüksége van ugyanis egy olyan állandónak, változhatatlan és változtathatatlan feltételezett igazságra (ideológiára), amelyet vízvázalasztó értékékként foghat fel, amelyhez viszonyíthat, és amelynek a nevében ítélni lehet eleveneket és holtakat –, de amelyet soha nem érint, soha nem fejt ki és még kevésbé hollywoodoz meg. A parabola ketős kötöttségben él: az érzelem és az ideológia szoros ölelésében. Egyik feltételezi a másikat. Így születik meg az olvasóban a végső konklúzió: létezik egy közmegegyezésen alapuló, mindenki által elfogadott (társadalmi) igazság, amelynek lényegét nem ismerjük, de amelynek ismerete nem is szükséges a helyes és a helytelen szétválasztásához. Ha azt mondtam az elején, hogy a modelláló írói módszer magyarázó alapállást takar, úgy most azt kell állítanom, hogy a parabolisztikus ábrázolás *kijelentő* írói magatartást feltételez. Ez pedig szöges ellentétben áll a realizmus *értelmező* attitűdjével.

Ez a negatív ítélet azt azért nem jelenti, hogy a parabolát a maga összes megvalósult értékével együtt el kell utasítani. Bikov legszebb parabolája, a már említett Szotnyikov – amint azt a szovjet kritika egyöntetűen megállapítja – valóban hitelesen ábrázolja az árulóvá vá-

lás lelki mechanizmusát. A regény pontosan és plasztikusan rajzolja meg egy megzárt és rettegésben tartó falu lakóinak jellegzetes alakjait, s azokat a lehetséges magatartásformákat, amelyek a halál vagy hallgatás alternatívájaként gyakorolhatók. A Szotnyikov nem parabolának indul, hanem *azzá válik*. Azáltal, hogy ebbe a következetesen, hitelesen és mély humánummal ábrázolt valóságba erőnek erejével befurakszik egy, a parabolából el-eddig hiányzó, új elem: a mítosz. *Larisa Sepityko Kálvária* című filmjében, amely ebből a kisregényből készült, Szotnyikov arca a kivégzés előtt egy pillanatra határozottan krisztusivá válik: a „Koponyák hegyére” menet, cipelve láthatatlan keresztjét, lázasan csillogó szeme és a feje körül megvillanó sugárkoszorú a nem-evilágiság magasztos érzetét: kelti. Szotnyikov megmenti társait a pusztulástól. A szotnyikovok mentik meg az emberiséget a pusztulástól, ez az üzenet. Sepityko semmit nem tesz hozzá a bikovi példázat biblikus jellegéhez, csupán képileg fogalmazza meg azt.

Miért van szükség a mitizálásra? Egy évszám eligazít: 1970, ekkor jelent meg a Szotnyikov. Tíz év alatt pedig sok minden történt a szovjet irodalomban (a változásokat a dolgozat érintette is.) A parabola szempontjából azonban a legfontosabb változás az volt, hogy ama érinthetetlennek hitt és állított igazságok nem maradtak egészen érintetlenek. Aki példázatot kíván 1970-ben írni, már nem hagyatkozhat mint etalonra a mocchanatlan és ki-kezdhetetlen ideológiára, mert ha össze nem is omlott, de megrendült némileg az alapja: a közmegegyezés. A mű minden erőnye mellett írói gyöngösesgre vall, hogy Bikov nem a társadalmi önismeret kiteljesítésének (tehát a realizmusnak) az

irányában halad, holott *A halottaknak nem fáj* című regényével, 1965-ben ő volt az egyik legfontosabb tagja a szemléletváltozást sürgető írók csoportjának, hanem a történelmi fejlődéssel szembeszegülve, akár a mítoszban rejlő hatáslehetőségek kihasználásával is, újra és újra azzal kísérletezik, ami társadalmi értelemben véve inkább merevít mintsem hogy mobilizálna: a parabolával. Az átalakulóban levő, és átalakulni kész nemzeti tudat szempontjából a példázat hozadéka tehát nem igazán jelentős.

A Bikov-életműben *A halottaknak nem fáj* (1965) az egyetlen nem példázatos, hanem realista mű. Annak ellenére, hogy magán viseli a többi regény számos tartalmi és formai jegyét. A két szálon futó cselekményt (regénytechnikai vonatkozásban csak a kevésbé sikerült *Obeliszék* hasonlítható össze ezzel a művel) Vasziljevics alhadnagy személye és sorsa tartja össze. Tipikus Bikov-hős ő, egyike azoknak a milliónknak, „akiknek nincs Arany csillagja, csak két-három ilyen-olyan medálja”. Vasziljevics rokona az író korábbi és későbbi pozitív alakjainak, nem válna ki közülük semmivel, még jellemének a többiekéhez képest plasztikusabb megformáltságával sem, ha a paraziták feletti ítélkezést ő is egy rakétapisztolyra bízna. De az alhadnagy nem hal meg egy hőstett végrehajtása közben, testén nem tipornak át az ellenséges tankok, és nem várja konokul és megszállottan, egymagára maradva a halált, midőn megjön vagy nem jön meg a felmentő sereg. Ő egyszerűen túléli a háborút, fél lábát és az egészségét odahagyván, és várja az alkalmat, hogy kimondhassa a megsemmisítő ítéletet a (más művekből már jól ismert és mindig *egy* személyhez társított gonosz:) Szahno törzskari százados felett, szentől szembe.

Az alkalom eljön – és minden összezavarodik. Kiderül ugyanis, hogy az erkölcselent nem lehet egyetlen személlyel azonosítani. Akiben Vasziljevics alhadnagy Szahnót véli fölfedezni, az Gorbatyuk gárdaőrnagy, és hadbíró volt a harcok idején. A két ember közötti külső hasonlóság belső, lényegi azonosságot takar. Egy politikai tiszt és egy hadbíró: az immorális ebben a regényben nem az átlagember által megtapasztalható alakban és formátumban testesül meg, de még csak nem is abban a régióban, ahol Bikov többi „ördöge” él, hanem a hatalom szintjén. Annak az elvont szférának a képviselői ők, amelyet az átlagkatona csak rajtuk keresztül érzékelhet. Gyakorolják és érvényesítik a hatalmat, amit ők maguk is szolgálnak. Birtokában vannak a jognak, hogy saját belátásuk szerint ítéelkezzenek emberek sorsa felett, egy olyan ideologikum nevében, amelyet a katona csak parancsok és jelszavak formájában ismerhet. A frontharcosok (az átlagemberek) fogalmai rájuk nem vonatkozathatók.

Minek az érdekében történik mindez? Minek az érdekében hajtja halálba Szahno a katonákat a józan ész ellenére? Minek az érdekében ítéli Gorbatyuk halálra a német fogságból megszökötteket? Minek az érdekében működtetik a saját maguk által kiépített apparátust, amelynek tagjai – a hatalom érzettől megrészegedett, ostoba és többnyire gyáva kiválasztottak – cselekedeteikkel óhatatlanul le kellene, hogy leplezzék e hatalom immorális és emberellenes jellegét? Egy olyan hatalomét, amely az ellenséggel szembeni töhetetlenségét a katonáival szembeni kíméletlenséggel kompenzálja, s amely az irányítás hibáiból fakadó kudarcok terhét a feladatot végrehajtani kötelezett köz-

katonára hárítja. Minek az érdekében? Nem születhet példázat ott, ahol már értelmezni kell, vagy kellenc. A múlt ebben a regényben nem csupán illusztráció, és nem is bizonyíték, hanem probléma. Vizsgálni kellene, s a vizsgálat végén – érteni. De megadatik-e az értés lehetőségége egy Vasziljevics alhadnagnak?

Vasziljevics, a leszámolásra készülve, abban a szilárd meggyőződésben él, hogy nyomorékságának pusztá látványától Szahno megrendül. Nincs felkészülve arra, hogy valami olyannal találhatja magát szemben, amit nem érthet. Holott egyszer már érzett hasonló bizonytalanságot, a fronton.

„– Hagyd abba – parancsol rá (t. i. Sasokra) Krotov, miután szigorúan körülnézett. – Először ejtsd foglyul, azután tapostasd el a gebéiddel őket.

– Mi az, sajnálja őket?

– Nem sajnálom, de undorítónak érzem az ilyesmit.

– Tchéat védi őket? Védi a németeket?

– Menj a fenébe! – fortyant fel Krotov. – Be akarsz feketíteni? Nem félek tőletek!

– Nono! dünyögi Sasok sokatmondóan, de azért visszatartja a lovát.”

A törzsőrmester magatartására még van szó a frontharcosok szótárában: gyáva. Hatalmának lényegét (mellyel e gyávaság ellenére rendelkezik, és ami a Szahno melletti ironokoskodásából fakad) azonban már nem értheti, s annak nagyságára is csak jelekből következtethet. Hogyan is volna hát esélye Gorbatyuk érveivel szemben?

„– Tudja, én másnak néztem én magát – ismerem be. – Egy aljas fráternek. A frontról.

– Valami árulónak?

– Nem, nem volt áruló.

- Gyáva volt.
 - Az sem. Sőt, olykor vakmerő volt, és másoknak sem engedte, hogy gyáván viselkedjenek.
 - Tehát szigorú volt?
 - Szigorú... - nem ez a megfelelő szó rá. Inkább könyörtelen.
 - Nos, hát a háborúban a könyörtelenség nem bűn.
 - Igen, de miért kell elpusztítani a sebesülteket?
 - Visszavonuláskor?
 - Bekerítéskor.
 - Hogy is mondjam csak? És ha fogságba kerültek volna? Egyébként Sztálin parancsa volt, hogy ne adjuk meg magunkat, kedvesem. Ebbe bele kell törödnünk.”
 Minek az érdekében? Lehet-e érteni? A kérdések válasz nélkül maradnak. A Gorbatyukká nőtt Szahno és a Sztálinná nőtt Gorbatyuk fölémagasodik a köznapi értelemnek. Vasziljevics alhadnagynak, aki számára pedig annyira nyilvánvaló volt, hogy a morál érdekében a har-

cot a szahnókkal kell megvívnia, hogy az ő személyükön túl nem mert és nem is tudott gondolni, ezért kell kudarcot vallania. Jellemüket illető erkölcsi ítélete egyszerűen visszapattan a történelem (a Győzelem) által hitelesített törvény ideológiai faláról.

A morál alulmaradt az immorálissal szemben. Nincs példázat. Ezért bír különös fontossággal ez a könyv. Mert arra kényszerít, hogy az erkölcstelen fogalmát ne csupán a hatalom képviselőinek jellemével azonosítsuk, hanem magával a köznéptől elidegenített hatalommal. Ezen túl pedig arra mozgósít, hogy lépjünk túl köznapi meghatározottságaink szűk körén, és vizsgáljuk, értelmezzük azt, amit eleve adottként, nélkülünk hozott törvényként próbálnak érvényesíteni rajtuk, a történelem közkatonaín. És ez valóban a realizmus diadala. Társadalmi szinten is az egyetlen előremutató lehetőség.

MÁNYOKI ENDRE

KRÓNIKA

SALGÓTARJÁN ÉS SAJTÓJA

A HARMINCAS ÉVEKBEN

Nógrád megye sajtótörténetének egyes fejezeteit lapozgatva mindenképpen megütközéssel nézhetjük a salgótarjáni lapkiadás adatait.

E megütközés oka roppant egyszerű: akkor, amikor a párszáz lakosú faluból fél évszázad alatt tízezres nagyságrendű nagyközség, majd nem sokkal később város lett, a művelődési feltételek fejlődése (mint annyi más területé is) nem követte ezt az ütemet. Ellenpéldaként gondoljunk Balassagyarmatra: az 1873-ban indított *Nógrádi Lapok* és *Honti Híradó* 1944-ig folyamatosan jelenik meg, irodalmi, színházi, gazdasági lapokat adnak ki. Az akkori Nógrád megyéhez tartozó Losoncon ugyancsak évtizedekig élt egy helyi politikai hetilap a *Losonc és Vidéke*, de megjelentek színvonalas pedagógiai, gazdasági lapok, nem is szólva a szociáldemokrata lapkiadás első termékeiről.

S mi történik mindezen idő alatt Salgótarjában? Néhány tétova kísérlet. A megjelenő újságok csak egyes számokat érnek meg, rögtön megbuknak. Így az 1882–83-ban megjelenő *Salgó-Tarján*, majd az 1897-ben kiadott *Salgótarján és Vidéke*. A századforduló lapjai tiszavirágéletűek, egynémelyikéből példány sem maradt fenn, csak más hírlapok híryanagából értesülhetünk megjelenésükről. (Salgótarján és Vidéke, Új Salgótarján és Vidéke.) Az már szennzációszámra ment, hogy 1902-től 1908-ig élt a *Salgótarjáni Lapok* című hetilap. Tartalmára és hatására mi sem jellemző, ha tudjuk, hogy az utolsó évfolyamokat már a helyi plébánosok szerkesztették.

Lényegében egészen 1919-ig a salgótarjáni sajtótörténet az ily kérészerűtű lapok történetéből áll össze. Az okok közismertek. A település képtelen volt eltartani egy periodikumot. A rohamosan szaporodó, s iparban foglalkoztatott lakosság a Monarchia soknemzetiségű államaiból verbuválódott. Az esetek többségében már az is kivételes dolog volt, ha írni-olvasni tudtak, de a magyar nyelv számukra, amíg a helyi iparban dolgoztak, mindvégig ismeretlen marad. Így tehát egy rendkívüli nagy számú olvasóréteg eleve kiesett. Hasonló volt a gond az idetelepülő műszaki értelmiségiekkel is, már ami a nyelvtudást illeti. A problémákat csak fokozta, hogy ezek az emberek érzelmileg sem kötődtek a tájhoz és népéhez, tehát számukra igazi identitást a magyar, vagy az európai valósággal a budapesti sajtó jelentett, amely most, a századfordulón kezd utófélni az európai színvonalat, ami legalábbis a bulvár jellegét illeti. És arról se feledkezzünk meg, hogy az ipartelepek erősen polarizálták a község lakosságát. Az acélgyári, üvegyári, bányai kolóniák népe ezen a téren sem kívánt keveredni a másikkal, erre gondosan ügyeltek az őket irányítók. Maradt volna a polgári Salgótarján, ez azonban lélekszámát tekintve (kiskereskedők, kisiparosok, tisztviselők) önmagában elégtelen volt egy lap fenn tartására.

Mindez akkor is igaz lenne, ha vizsgálódásunk célját a harmincas évekbeli helyi sajtóra vonatkoztatjuk? Elemeiben feltétlenül igen. A már várossá fejlő-

dött településen alig hangzik idegen szó, az „alapítók” vagy visszatértek szülőföldjükre, vagy asszimilálódtak és már csak nevük idegen csengése mutatja, milyen nácio vert gyökeret a Karancs tövében. De az iskolázatlanság, a helyi lehetőségek lebecsülése, a fővárosi nivó utáni kapaszkodás továbbra is bizonytalanná tette a sajtókiadást és annak hatékonyságát.

A városban a két világháború között hat érdekes lap jelent meg. 1919 óta Salgótarjánban jelent meg a *Salgótarján és Vidéke* című lap, immár a negyedik ilyen címmel. Érdekessége, hogy mindössze három különböző száma ismeretes 1921-ből. A „klasszikus” tartalmú és szerkezetű hírlapok közé tartozott.

A *Bányász* című lapot Csóka Vendel szerkesztette. Az ő neve máris mutatja milyen jellegű periodikumot vehetett kezébe az előfizető. Alcíme szerint a salgótarjáni szénmedence Bánya- és Kohómunkásai Gazdasági Szakegyesületének Hivatalos közlönye kívánt lenni, de egyértelműen az ún. „sárga” szakszervezet érdekeit képviselte. Minden lehetséges eszközzel uszított a baloldali szociáldemokrata, szervezett munkásság ellen. 1926-tól egészen 1939-ig élt, s e hosszú élet mögött látnunk kell az anyagi támogatókat, azokat a politikai köröket, akiknek érdekében állt a munkásmozgalom megosztottságának fenntartása és elmélyítése, a politikai akciók leszerelése. Kezdetben kéthetente, majd később havonta jelent meg, bizonyítva ezzel is az iránta megnyilvánuló érdektelenséget. (Csóka után Kraft Jenő, Bernhardt Henrik, Batta Gyula vette át a szerkesztést. A sűrű szerkesztőváltozás – a gyakorlatból ismerjük – a lap bizonytalan létét is jelzi.)

Egy különleges lap, a *Bell Miklós Féle „Gazdasági Reform Párt” Központjának Körlevele* címet viselte. 1933-ban indult, a 10. számtól kezdődően már a rövidebb és sokat sejtető *Új Korszak* címet vette fel. Havonta jelent meg ez is, egészen pontosan 32 naponta, és 1936-ban rövid agónia után szűnt meg. Szerkesztője Angyal János Endre, de a cikkek nagy részét maga a pártvezér, Bell Miklós írta. Ez a szélsőjobboldali, nyugodtan mondhatjuk tendenciájában fasiszta lap a Bell Miklós-féle Gazdasági Reformpárt szervezetet képviselte, amelyik 1932-ben jött létre a városban. Demagógiája, politikája tipikusan meg egyezik a későbbi szélsőjobboldali pártokéval: kommunizmus és zsidótörke édes gyermekek, majd az új párt megmutatja a kivezető utat ebből az áldatlan helyzetből! Mint ahogy Csóka Vendel sem tudott tartós befolyást elérni a salgótarjáni munkások között ez a lap és az idióta párt még inkább reménytelen vállalkozásnak sikeredett, s 1936-ban örökre eltűnt a város történetéből.

Két másik, s merőben más jellegű lap is megjelent a városban. A *Nógrád-Honti Kultúra* bár nem kötődik szorosan Salgótarjánhoz, végső soron helyi lap, hiszen hol Zagyvarónán, hol Kisterenyén szerkesztették, mikor éppen hol tanítókodott az éppen soros szerkesztő. Az elméleti, pedagógiai cikkek mellett igen sok irredenta, sovíniszta megnyilatkozása volt, híven a korszak oktatás-politikai elvéhez, céljaihoz.

Az *Egyházközéleti Értesítő* már a korszak végén 1944-ben jelent meg, mindössze két alkalommal, januárban és májusban. Alcíme egyértelműen kifejezte célját: A salgótarjáni Főplébánia időszakos közlönye. Ennek megfelelő a tartalma is amelyet kiadója állított össze, Ferencz István plébános.

A hatodik lap – amely érdeklődésünk középpontjában áll – a *Munka* címet viselte. 1923-tól 1944-ig jelent meg hetilapként. Lényegében két ember személyéhez fűződik szerkesztése: Szántay Istvánéhoz és Lapsánszky Jánoséhoz. A számunkra érdekes korszakban 1923–1933 között Szántay szerkesztette.

Az évek során két rendszertelenül és csak időszakosan megjelenő melléklapja is volt, a *Sportbíradó* és a *Salgótarján-Budapest Képes Híradója*. A Turul nyomdában, majd a Munka Sajtóvállalat könyvnyomdájában, s végül Végh Kálmán nyomdájában állították elő.

A lap szerkesztője Szántay István vasúti tisztviselő volt, aki Salgótarjából elkerülve a kelenföldi pályaudvar állomásfőnöke lett. Ha kétségeink lennének pártállását illetően a lap olvasása közben, elég ha megjegyezzük, hogy 1935-ben a Nemzeti Egységpárt budai listáján képviselőjelölt volt!

A lapról, jellegéről, vállalt szerepéről maga a szerkesztő mond el mindent, amikor 1933-ban a 10 éves fennállásról megemlékezve összefoglalja a legfontosabb tudnivalókat.

Az első szám igen tendenciózusan 1923 május elsején jelent meg. Néhány „szent elhatározású” helybéli állt össze, hogy lapot csináljon. (Tudjuk, hogy valamennyien „a város középosztályából toborzódtak”.) Olyan lapot, amelyben „az egyszerű munkásemberek igazsága, a kereszténység emelkedettsége, a szeretet egyenlősége találjon hangot.” Hogy ez klasszikusan hangzó szólam, az kétségtelen. Hogy valójában a munkásokhoz semmi közük nem volt, az a lap ismeretében pedig bizonyos. Azzal viszont egyetérthetünk, amit így fogalmazott meg: a lap „a város minden mozdulatát megrögzítette, minden szívdobbanását papírra vetette.” Nos, ha ezen enkefalográfiai képtelenségtől el is vonatkoztatunk, kétségtelen tény, hogy a lap helytörténeti szempontból jelentős forrás, amennyiben egy periodikumot történeti forrásként lehet és szabad kezelni.

A lap a városé volt. S itt a hangsúly a város szón van. Továbbra sem egyésges ekkor Salgótarján. Az ipari telepek élnek külön világukat, szinte teljes autonómiára berendezkedve. A város pedig a polgárságot jelentette elsősorban, a tisztviselő, a kereskedő és a kisiparos réteget. Ezek száma mindenképpen kevés, nem véletlen, hogy a lapnak maximum ezer előfizetője van, de emögött is jelentős anyagi dotációt kell látnunk.

A polgári Salgótarjában igen erős a közzolgálatban állók, a hivatalnokok aránya. A tisztviselő réteg különösen a 20-as évektől duzzadt fel, nem utolsósorban Trianon hatására. (Maga a polgármester Förster Kálmán is áttelepült volt.) Másrészt a városi rang megszerzésével számos új hivatal került a városba, s ezek alkalmazottainak létszáma fokozatosan emelkedett. Természetesen itt is kialakult a rang és a fizetés szerinti hierarchia, ég és föld választott el egy adóügyi tisztviselőt egy szolgabírótól.

Az iparos- és kereskedőréteg között bár nincs ekkora differenciálódás, ám mégis mutatkozik társadalmi eltérés, amelynek oka legtöbbször a vagyon, de sok esetben – mint a dzsentrikhez hasonlóan – a származási, az ősi múlt jelentősége. (Már ti. ki érkezett felmenő ágon előbb Salgótarjába.)

E két réteg közül kétségtelenül a tisztviselők voltak a középpontban, s ha a város polgárságáról ír a lap, akkor szinte kivétel nélkül mindig őket érti rajta. A valóság azonban mást mutatott. Ez a tisztviselői, kereskedői stb. réteg a város lakosságának 19,7 százalékát tette ki (mintegy 3350 fő), míg a bányában, iparban dolgozók aránya 60,7 százalék (10319 fő). Ezek 1934-es adatok.

Ezeket az arányokat jól látták a lap szerkesztői is, hiszen mindezekből következően a lap alig, s ha igen, akkor is elítélően foglalkozik a nagy létszámú városi munkássággal. Gondolkodásmódja nem egyedi, azt az általános helyzetképet, megítélést adja vissza, amely ekkor jelen van a város „intelligenciájában”. Az 1926-os éhségmenetről írva, kerekén kijelenti, hogy tüntetéssel,

erőszakkal nem lehet visszaállítani a békeévek „magas” életszínvonalát. Majd feltűnnek a korszak jellemző ideológiai frázisai: addig nem lesz munkásjólét, „míg országunk a mai határok közé van szorítva, amíg a gúnyhatárok szu-ronyabroncsa szét nem pattan körülöttünk”. A képlet ismert: mindenfajta szociális, létproblémát a nacionalizmus, az irredentizmus leplébe kellett burkolni, hogy a valós helyzetről eltereljék a figyelmet. S a korszak Salgótarjánban, az ismert földrajzi helyzet miatt is, ennek a hangnak és politikának erős hatása volt.

Néhány cím egyébként kiegészíti állításunkat a lap politikai jellegéről, és mindarról a szerepről, amit felvállalt a város már említett rétegének tájékoztatásában: *A kommunizmus különféle fajai, A keresztényszocializmus vezéreszméi, A keresztényszocialista munkásmozgalom, A munkabiány és a szociáldemokrácia, A polgári bolsevista szellem, Minden magyar egyet akar, s a sor végtelenségig folytatható.*

Kétségtelen, hogy irányított politika ez. Nemcsak a „bolsevizmus szellemétől” való irtózás határozta meg; ennek a rétegnek a szemében a szociáldemokrácia is vörös posztó volt. A társadalmi problémák elkendőzése, a valós tények másítása van itt jelen, míg a felszínen látványos, de hatástalan nyomor-nyhító akciókat kezdeményeznek. Ezek egy részétől nem lehet elvitatni a jószándékot, de azt viszont rovásuokra kell írni, hogy képtelenek voltak – vagy nem is akarták a társadalmi egyenlőtlenség, igazságtalanság lényegét felfedezni. Pedig az igen csak a közvetlen környezetükben volt.

1926-ban például büszkén jelentik be „közel 150 gyermek lett egy időre megmentve”, azzal, hogy a szegény gyermekeket egy ebédre asztalukhoz engedték a gazdagok, 1928 karácsonyán, mint minden más karácsonyon is, nyomor-nyhító akciókat indítottak. A város tisztviselői adakoztak, ki pénzt, ki használt holmit, ki tűzfát, ki szentet. Így oszthattak ki pl. 214 pár cipőt, 38 pár harisnyát, 14 pár kézelőt, 5 pár kesztyűt, 31 fiúöltönyt, 13 férfigallért, 6 női inget, 2 pongyolát, 4 retikült, 7 fésűt, 43 harisnyakötőgumit stb. Mindezek mellett összegyűlt 30 kg kristálycukor, 39 kg szalonna, 60 kg liszt, 6 kg sertéshús, 3 csille szén és 110 fuvar tüzifa, valamint 1800 pengő készpénz. Mindez 368 szegény között osztották szét.

Ez a jótékonykodó társadalom hördült fel aztán igazán, amikor szent célú akciója mégsem ért el eredményt. Amikor a bányászok újra és újra a sztrájk fegyveréhez nyúltak, hogy embertelen körülményeikben változtatást reméljenek. 1935 februárjában a lap a már ismert keresztényszocialista-naciona-
lista szempontok alapján próbálja a maga eszközeivel leszerelni a bányászok készülő akcióját. Agitációjuk eredménye azért is kétséges, mert *A Munka* nem jutott el a sztrájkolni készülökhöz, egyes egyedül a polgárság olvasta az intő szavakat: méltatlan a bányászokhoz, hogy a föld alatt kívánnak sztrájkolni. A bánya az ő templomuk, s remélhetően nem züllesztik le azt holmi sztrájkanyagá-vá. Majd hozzátészik: „... az ilyen úton szerzett anyagi haszon pedig sohasem válik az illetők javára, mert nincsen rajta az isten áldása!”

Ez azonban csak a kisebbik része a lap tartalmának. A középpontban a város, annak polgári rétege áll. Az a város, amely kétségtelenül fejlődött a húszas-harmíncas években. Elég, ha az 1928-as polgármesteri jelentésbe belenézünk: megkezdtek a vásártér feltöltését, rendbetették és megnyitották a városi uszodát, felépült a járásbíróház, a pénzügyőrség, nyilvános illemhely a piacon, a sporttelepen a nyári vendéglő, autóbuszközlekedés indult Salgótarján–Szécsény és Salgótarján–Litke vonalon. Majd azt is megtudjuk, hogy polgármeste-

ri lakást is kialakítottak, amit így regisztrál Förster Kálmán: „... a város feleségem részére és részemre, valamint utódaim részére is kedves, szép otthont teremtettem.”

A harmincas évek elején a város lakossága megközelítően 15 ezer főt tett ki. Volt gimnáziuma, polgári iskolája, tanonciskolája, elemi iskola több is, külön a városnak és külön az ipartelepeknek. 15 orvos, 1 orvosnő, 6 gyógyszerész, 9 szülésznő dolgozott. A Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaságban 1932-ben 5327 munkás, 34 mérnök, 30 tisztviselő, 39 tanító, 7 orvos, 237 altiszt állt alkalmazásban. Az acélgyárban az összes alkalmazottak száma 1330 fő volt. Az öblösüveggyárban kb. 1400 fő volt a munkáslétszám. A bányagépgyárban 600–800 munkást foglalkoztattak „s van külön munkás lakókolóniája, tisztí kaszinója, munkás olvasóköre és levante egyesülete.” A zagyvapálfalvai üveggyárban 300 munkás kapott kenyeret.

A városi polgárság is élte a maga külön életét. S ennek a lap mindvégig hű krónikása volt. A korábban említett belső rétegződés jelen volt a korszak tipikus jelenségében is, az egyesületekben. E hierarchiának köszönhető, hogy például csak 1928-ban 51 egyesület élt a városban. Persze túlzás, hogy élt, nagy része csak nevében volt, a legtöbben pedig ugyanazok a tagok voltak, csak éppen mindig más és más jelvényt tűztek ki, s hivalkodtak hangzatos elnöki és titkári rangjukkal. Külön egyesületei voltak az egyes üzemeknek, azon belül az altiszteknek és a munkásoknak. Felekezeti alapon szerveződtek a katolikusok, evangélikusok és a zsidók. Külön a vasutasok, külön az iparosok, a cigányzenészek, a kereskedők, s külön a turisták és a hadirokkantak is.

Szórakozásaik azonban elsősorban az objektív lehetőségeik következtében alkalmanként összekapcsolták őket. Így például a városnak csak egy mozija volt, az Apolló, ahol a korszak valamennyi jelentős alkotását megtekinthették, mint például a *Sátánkarmok*, a *Fegyenc gróf*, a *Texasi Don Huan*, *Démonok ke-restetnek*, vagy a magyar filmek végtelen sora a *Hippolyttól a Meseautóig*. 1935-ben újították fel a mozgót, és a 494 férőhelyet elfoglaló úri közönség álméltkodva nézett körül: „tágas előcsarnok, buffé, ruhatár, önműködően csukódó ajtók, kényelmes székek, nehéz bársony drapériák, csodálatosan szép színi-orgia a festésben, nagyszerű fényhatások a villanyfelszerelésben, új gép, új vászon...”

Közösen jártak a műkedvelők előadásaira, amelyből minden időszakban akadt bőven. A már említett egyesületek, egyletek tagjai vállaltak ezekben szerepet és játszották a kor kedvelt és poros, avitt darabjait, a *Piros bugyelláristól* kezdve a *Huszárszerelemig*. 1934. december 23. és 1935. január 5. között hat előadásra is sor került. A rendezők: A MÁV segédtisztai kör, a zagyvapálfalvai Frontharcosok Egyesülete, a zagyvapálfalvai Ifjúsági Vöröskereszt Egyesület, az Oltáregylet, a Katolikus Kör, és a Thália színház. Ez utóbbi vándortársulat volt, az ilyenekből bőven jutott a városba. Radó László társulata 1935-ben látta el, elégitette ki a helyi intelligencia operettigényét, olyan sztárokkal az együttesében, mint Móróc Baba, Ila Märy, Kelemen Lincsi. (A nagy múltú üzemi együttesek, mint például az acélgyári, természetesen nem tartoztak a „városi” szórakozási lehetőségek közé.)

Persze kedvelték a kötetlen szórakozást is. A legkellemesebb családi szórakozóhely a Tátrai kert volt, legalábbis a hirdetés szerint. Vendéglőből nem volt hiány: Bartos Tamás Székely pihenője, Kiss mama vendéglője a Karancs utcában, a Mozi Borozó, a Peész cukrászda, Ungár Gábor bor, sör

csarnoka, a Pannónia étterem, a Nemzeti Szálloda mind kedvelt szórakozási hely volt annak, aki megengedhette magának. (1936-ban 71 vendéglátóhely működött a városban.)

Es természetesen ott volt a sport, abban is a labdarúgás, és a két örök rivális: az SBTC és az SSE. Az SBTC-nek nagy éve volt 1935. Veretlenül nyerték meg az északi amatőr bajnokságot, majd a Corinthian Kupát, s végül az országos bajnokságot is, és bejutottak a Nemzeti Ligába. A kiemelkedő eredmények között talán arra voltak a legbüszkébbek, hogy május 25-én 2-1 arányban legyőzték a SSE-t. A mérkőzést 3000 ember nézte végig! A két csapat összcállítása a klasszikus nevekkel: SBTC: Géczy – Szabó, Vágó – Wahlkampf, Takács IV., Kecskés – Dupák, Takács III., Zsengellér, Thour, Bretter. SSE: Csala – Vics, Müller – Jancsi, Hercsik, Rigó – Novoszelecky, Dancsák, Márkus, Kautzky, Ponyi.

A *Munka* hírt adott azonban komoly programokról is. Fayl Frigyes tanár-festőművész kiállításait több ízben is megrendezték, mindig nagy sikerrel. A Palóc néprajzi kiállítás ugyan nem nélkülözte a gyöngyösbokrétá hatásadász kellékeit, de rendeztek komplex bemutatókat is az Országos Stefánia Szövetség égisze alatt.

A városban kevés könyvet adtak el, az üzemek könyvtárán kívül csak néhány egyesületnek volt pár száz kötetes könyvtára, és azt is csak a tagok használhatták. A *Munka* szépirodalmi közleményeiben sem volt túl sok köszönet. Általában helyi szerzők alkotásait közölték. Luby Károly, Igmándy Géza, Mecseki Károly, Sz. Tome Mária, Nógrádi Pap Dezső, Tóth Mátyás dr., Visnovszky Rezső novellái, versei színesítették a tárca rovatot. Egyedüli kellemes színtelést Dornyay Béla cikkei jelentették, aki a rá jellemző lelkiismeretességgel és hitelességgel írta meg ismeretterjesztő cikkeit, köztük olyanokat, mint Salgótarján két földesura II. Rákóczi Ferenc szolgálatában, Beudant 1818-ik évi tanulmányútja Salgótarján vidékén, Kazinczy utazása Salgótarján vidékén 1831-ben.

Dornyay a város minden jelentős szellemi tevékenységében részt vett. Ő volt a titkára többek között a helyi Balassa Bálint társaságnak. Ennek mintája kétségtelenül a megyeszékhelyen működő Madách társaság volt. 1933-ban tervbe vették a Balassa társaság alapszabályait, de csak 1935-ben hagyta jóvá a belügyminiszter. Az elnök Förster Kálmán lett, két szakosztályban tevékenykedtek az önképzőkörű szintű alkotó tagok. Programjukat jól illusztrálja egy közös est a balassagyarmatiakkal, amit 1935-ben tartottak Salgótarjánban. Jónás Ödönne verseket olvasott fel, majd Sematkay József *A liberalizmus kora Az ember tragédiájában címmel* tartott előadást. Trattner Margit zongorázott, Nógrádi Pap Dezső saját verseit adta elő. Erlich Józsefné énekelt, Dénes Géza dalolt, Horváth Sándor elbeszéléseivel, Visnovszky Rezső verseivel lépett fel. Végezetül a bányászzenekar játszott néhány zeneszámot.

A város sajtójának és történetének jelképes lapjai tovább is lapozhatók. A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején azonban más, új fejezet kezdődött mindkét historiában.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

K Ö R K É P

Gondolkodó magyarok

a szabadságról

A Gondolkodó Magyarok sorozat újabb hat füzete tulajdonképpen egy-egy nagy történelmi fordulóponthoz vagy legalábbis kiemelkedő eseményhez kapcsolódik közvetlenül. Szent István *Intelmei* az államalapításhoz, Csokonai *Beszédei* a Martinovics-féle szervezkedéshez, Bölöni Farkas Sándor *Naplótöredéke* és Arany János *Népies politikai cikkei* a reformkorból a forradalomba és a szabadságharcba torkolló folyamathoz, Krúdy *A kápolnai földosztás* 1918–19-hez, végül Illyés Gyula *Ki a magyar?* című esszéje a II. világháborúhoz kötődik. E művek csaknem ezer évet ölelnek át, s ha Illyés alkotásának nem évülő aktualitását nem hagyjuk figyelmen kívül, azt mondhatjuk, hogy a hat könyvecske a magyar történelem alapvető kérdéseit boncolgatja a kezdetektől egészen a jelenig. Ezek a kérdések és problémák nagyjából és röviden a következők lehetnek: a nemzet kérdése, nemzetvé válás; „államnemzet–kultúrnemzet”; a nemzet nyugat és kelet között; a fejlődés nemzeti látószögből; „emberré és polgárrá” válás, a magyarság problémaköre, helyünk a „nagyvilágban”; „egyedül vagyunk”; a magyarság külső és belső megítélése stb.; s végül a nemzet, a magyarság a magyar történelem mint tudat problémája, azaz mindazon témakörökhöz való *viszony*, melyeket hézagosan az előbb felsoroltam. Hogy ezek a kérdések mennyire nyugtalanítóan élők, mi sem mutatja jobban, mint az állandóan föllángoló nemzetviták, az utóbbi években is. A hat írást azonban – mindezzel persze szoros összefüggésben – valami más is összefűzi még. Nevezetesen az, hogy a művek szerzői a kérdéseket – bármilyen megfogalmazásban és bármilyen nézőpontból is – *közélről* vizsgálják. Érdekeltségük a témában természetesen; mégsem egyszerű érdekeltségről beszélhetünk, hanem egy sajátos szubjektív „megragadottságról”, amin elsősorban itt azt értem, hogy mintegy a mindennapi élet személyes átéléséből következik gondolkodásuk iránya, problémafelvetésük és erre adott válaszuk. Ezt a közélről való rátekintést a művek formája is nagyon jól tükrözi: Csokonainál a *szónoklatnak* lírai változata, Bölöni Farkas Sándornál a *naplóforma*, Krúdy költészettel átszőtt riportja – mind erre utal. Arany és Illyés kötete bizonyos mértékig ettől eltér, hiszen az indítóok kevésbé személyes, mint Csokonai kicsapátása, Bölöni Farkas izolálódása. De mindketten olyan országos és világpolitikai helyzetből indulnak ki, mely személyes sorsukat is eldöntheti-eldönti. Egészen sajátos a helyzet Szent István *Intelmeivel*: műfajilag egy nagyon is merev, a keresztény világképbe tartozó művek sorába illeszkedik be (királytűkrök), de erősen el is tér műfaji mintáitól, elődeitől, ahogy ezt Szücs Jenő bizonyította. A különbözés pedig jelentős, lényegi: részben azt bizonyítja, hogy egy nyugaton már kiürült forma újjászülethet az éppen szerveződő magyar királyság keretei között; részben, s ez szorosán összefügg az előbbi ténnyel, hogy Szent István – közvetve, közvetlenül – e formát, ha nem is merőben új tartalommal, de legalábbis *bensőséges, személyes*, s ebben az értelemben nem elvont-dogmatikus tartalommal tölti meg. E

személyes érdekeltségnek több szempontból is jelentősége van – én azonban most csak egyre szeretném itt a figyelmet felhívni, a kérdésnek arra az oldalára, melyet a *szabadság* fogalma sűrít magába. Az egyén és országa szabadsága, függetlensége nem mindig esik egybe; s nem mindig van rá azonos esélyük. Szerencsés történelmi pillanat az, amikor objektíve egyszerre és azonos módon vetődik fel egy ország-nemzet és annak polgárának szabadsága, függetlensége. Sajátos módon itt a hat mű közvetve vagy közvetlenül ezt, ezeket a pillanatokot demonstrálja; persze, különbözőképpen. Csokonainál éppen e kettős szabadság lehetetlensége villan föl, hasonlóképpen Bölöndi Farkas naplójában. Arany, illetve Krúdy cikkeiben, riportjában pedig – a polgári forradalom kibontakozásával – e lehetőség elérhető közelségbe való kerüléséről kaphatunk híradást. A szabadság és függetlenség fogalma azonban egy sor olyan problémát világít meg, melyre itt nem is térhetek ki, csak röviden megemlíthetek. Ilyen kérdés az ország-nemzet külső és belső szabadsága, azaz: milyen helyet foglal el Európában, hogyan tekintenek rá e nagyobb közösségből; ugyanakkor, milyenek belső viszonyai, önmagának mint nemzetnek a tételezése mennyiben függ össze szervesen a szabadság fogalmával. A hat mű egyfajta „fejlődésről” tesz tanúságot, pontosabban, egy *folyamatról*: István király Imre hercegehez intézett *Intelmi*, mint tudjuk, nem egyszerűen az államalapítás és az ország megtartásának kánonját fogalmazza meg, hanem az ország megmaradását a keresztény Európában; más szóval, az ország a *natio Hungarica* szabadságát Európa más országaival való viszonyában. Arany János politikai cikkei, egy adott világ-történelmi helyzetben, s egy egészen más kiindulópontból ugyancsak ezt a *külső szabadságot* igyekeznek formába önteni, egyszerű emberek számára is érthetővé tenni. Elég, ha csak a *Mik voltunk? Mivé leszünk?* című apró történelemfüzetére gondolunk, melyben példaként állítja az istváni ország-natio szabadságát; írásának és szemléletének külön érdekessége, hogy bár Arany a múltra, az ország hatalmasságára hivatkozik, egyáltalán nincs szó a Szent István-i állam és eszme misztifikálásáról. Aranynál a *múlt mint szerzett és történelmi jog* csak annyiban példa, amennyiben az állam és eszme egy önálló, szabad és független ország kerete és gondolata, szemben egy szabadságától megfosztott országgal, mely éppen ezen elvesztett szabadságáért harcol. Illyés Gyula *Ki a magyar?*-ja a nemzetre-országra nézve fenyegető helyzetben megintcsak erről a szabadságról beszél. Érdemes lesz itt nem elsősorban a történelmi helyzet, hanem az egész külső szabadság kérdését és ennek bonyolultságát illusztrálandó, két talán meglepő idézetet egymás mellé helyoznünk. Az igazán meglepő talán Weesenmayer, a hitleri birodalom budapesti biztosának magyarországi jelentéséből való idézet, nem tartalma miatt, hanem azért, hogy éppen e helyt elevenitem fel: „1526 óta Magyarország sohasem volt önálló állam, még kevésbé önmagában zárt népi elem. Csak 1686-ban következett be Budapest (sic!) felszabadítása a törökök alól, és Magyarország azután is többé-kevésbé valamilyen függőségi helyzetben volt 1918-ig. Sohasem volt kellő népi ereje és forradalmi lendülete, hogy önálló állammá váljék... Lázadtak és szabotáltak minden felsőbb hatalom ellen, mely az ország sorsát meghatározta. De ez mindenkor passzív rezisztenciában nyilvánult meg, kockázatmentes ellenállásban, amit felfuvalkodott szólalomokkal lepleztek, és messzemenően kihasználták a más vérségi elemeket, azok magas teljesítőképességét és jobb adottságait. (...) óvatosan kivárták, míg a birodalom összeomlása 1918-ban világosan láthatóvá vált, majd magukhoz ragadták azt, ami még megmaradt. Azóta létezik az úgynevezett magyar nemzet, és időközben bebizonyította, hogy nemzeti életre

alkalmatlan, és az marad a jövőben is.” (Ránki György: 1944. március 19. Kossuth Kiadó, 1978. 52–53. o.) Veescnmayer hosszú szövegét azért idéztem itt, mert minden prekoncepciózussága, történelmietlen szemlélete ellenére is tartalmaz olyan igazságcsírákat, melyeket nem lehet egyszerűen eltaposni. A leginkább meggondolkodtató az egészben a magyarság és az ország szabadságának, vagy lehetséges szabadságának és európai helyének *külső* megítélése. Ugyanis figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy ha nem is ilyen durván és primitíven, de a *kívülről való megítélés* mindig tartalmazott-tartalmaz ilyen és ehhez hasonló gondolatokat Magyarországgal kapcsolatosan. Az ezzel szembe-
szegezett védekezés, a *belső, belülről jövő érvelés* pedig ennek mindig éppen az ellenkezője. Illyés például így fogalmazza meg: „Ha megvizsgáljuk a magyar lelki tulajdonságait, valamennyi alján a szabadság szeretetét leljük. Ezt találjuk nemcsak erényeiben, hanem fogyatékosságaiban is. Ezért konok, hallgatólag, elhúzódozó, sőt egyenetlenkedő. Ezért bizalmatlan. A függetlenség, a különállás a legnagyobb kincse.

Nyilván más népnek is fontos ez.

Aki a szabadságot szereti, az becsüli és szereti más szabadságát is. A magyarság már a honfoglalás korában ilyen türelmesen és testvériesen volt szabadságszerető.”

Illyés szavai még meggondolkodtatóbbak, különösen az előzőekkel összevetve: egyfelől egy önállóan, szabadságra és nemzeti létre alkalmatlan, illetve nem érdemcsült, másfelől egy szabadságszerető és szabadságát féltő gonddal óvó nemzet képe. Hogy Illyés szemlélete itt történelmietlenül túlzó – aligha lehet kétséges. A számomra homályos „lelki tulajdonságok” belekeverése történelmi-társadalmi kérdéscskébe semmiféleképpen nem lehet helytálló. Gondoljunk csak arra, melyik népről nem mondható el az, hogy szabadságszerető, s hogy Közép-Kelet-Európában maradjunk: vajon például a lengyel nemzetről nem állítható-e, hogy „A függetlenség, a különállás a legnagyobb kincse”? Persze, Illyés (legutóbbi televíziós nyilatkozatában propagandafüzetnek nevezett) írásában ez is ott olvasható: „Nyilván más népnek is fontos ez.” Amibe az is beleérthető és belcértendő: másnak is, de különösen a magyarnak. A *Ki a magyar?* azonban olyan történelmi helyzetben született, 1939-ben, amikor az illyési *intő* gondolat ebben a formában is tökéletesen indokolt és jogos. Különösen, ha a mű utolsó sorait is figyelembe vesszük: „Magyar énelöttem az, aki nem bírja a homályt, sem a börtönben, sem a gondolatban.” A kettő együtt jelzi, hogy az illyési nemzetfogalom igyekszik a külső és a belső szabadságot összeötvözni; körülményei magyarazzák, hogy a hangsúly *ott és akkor* a külsőre esik, mert ott és akkor valóban az volt a fontosabb – az elhatárolódás a német hatalmi gondolattól, de ott találhatjuk az elkülönülést is az illúzorikus magyar ábrándoktól.

Az eddig idézett és fejtegetett gondolatokat mintegy magasabb szinten foglalja össze Bölöni Farkas Sándor *Naplótöredéke*, s tegyük hozzá, e naplótól szinte elválaszthatatlan fő műve, az *Utazás Észak-Amerikában*. De – amint később látni fogjuk – szorosán, megerősítésképp és kiegészítésként, idetartoznak Arany cikkei is, egy más, ám nem kevésbé fontos szempontból. Bölöni Farkas két műve azért igen jelentős önmagában is, és az időben kiterjesztve is, mert *egyszerre* kapjuk az ország külső és belső szabadságának, ennek feltételeinek, egyáltalán leírásának megfogalmazását. Nemcsak az ismert reformkori képről van itt szó: haza és haladás, nemzet és emberiség, vagy ahogy Csokonai írta jóval korábban, „ember és polgár” – hanem ennél jóval többről is

másról is. Arról az egyszerű tényről, hogy Bölöni Farkasnak „megadatott” hazáját és népét egyszerre kívülről látni – saját szemével, de a mások, a külföld szemével is, ugyanakkor mindezt belülről figyelve és átélve. (Óhatatlanul eszünkbe jutnak Ady felszabadító párizsi utazásai!) Ebből a szempontból, ha némileg erőszakoltan és mereven is, de Bölöni Farkas két műve, két stációnak is felel meg – az *Utazás* elsősorban külső utazás a szó szoros és konkrét értelmében (is), a *Napló* pedig inkább belső, nemcsak lelki vonatkozásban. Így lesz egészen világosan érthető, hogy az *Utazásban* feltett kérdésekre végérvényesen majd a *Napló* ad választ. Tipikusan reformkori az a kép, melyet Bölöni Farkas külföldi útja során fest: „Feltűnt előttem hazánk állapota, literatúránk, tudományunk, művelődésünk állása, minden előítéletek s hazánknak ily ismeretlensége a külföldön! S szívem elfogódott. Ha vajon maga a magyaroka e hátramaradtának a mívelt világból? Miért, hogy e nemzet csak örökös, messzerémlő vágyás közt eped? Mi az a fátyolozott, homályos bánat, mely íróinak nagy részében fő karaktervonás? Mi az, mit oly sok jobbérzésű magyar ezerképpen és ezer formákban ki akar fejteni előmentünkre, s mégis senki az igazi nyelvet még el nem találta?” Persze, Bölöni Farkas már ekkor is sokat tud az adható válaszokból; 1835-ben azonban már a nem reformkori választ is tudja: „A nagyobb rész, még csak módiból, önhasonzból, ravaszágból liberális. Kevesen gondolkodtak komolyul a szabadságról, annak szelleme nem vált még vérré bennök, s lehet-e többet remélni törvényeink mostani állásában? E nemzet soha nem fog elmenni a rendes reform útján! Külső vagy belső meg-rázkódtatás, sanyargatás és inség kell, hogy felébredjen bűnös henyeségéből.” – írja önmagának a vészjósló mondatokat, melyeknek igazságáról, történelem által igazoltságáról személyesen már nem győződhet meg. A *Napló* azért is „több” bizonyos értelemben az *Utazás*nál, mert valójában inkább együttesen tartalmazza a külső és belső szabadság kérdéseit, ha az előbbit talán súlyosabban is. Gondoljunk itt e kiadás 24–28. oldalán szereplő már-már „kafkai vízióra” (Benkő Samu is nyomatékosan hívja fel a figyelmet erre tanulmányában), ahol a hatalom, a „rendőri megoldása” emberi kérdéseknél, az ország helyzetéből következően nem csak belső kérdés, hanem az Ausztriától való függés problémája is.

Bölöni Farkas *Naplójáról* eddig úgy beszéltem, mint gondolkodói teljesítményről, jöllehet ennél személyesebb műfajt már elképzelni sem lehet, s szerzője ezt valóban nem a nyilvánosságnak szánta. A *Napló* természetesen egy sajátos emberi léleknek és drámának is a tükré; egy félrecsúszott, magáramaradt és magányos lélek szenvedéseinek, keserűségének és bizonyos fokig kiábrándultságának, reménytelenségének a könyve. Sajátosnak azért nevezem, mert e legbenső megnyilvánulásoknak is – túl személyes sorson, alkaton – kívül kell keresnünk pontos értelmezését, magyarázatát. Bölöni Farkas sorsa itt kapcsolódik törvényszerűen elődjéhez, Csokonai Vitéz Mihályéhoz, ami az egyedülletet illeti. Ahogy Csokonai bonyolultabban látja önmaga és hazája kérdéseit – s ezzel szükségszerűen szakad el kortársaitól –, ugyanez érvényesül Bölöninél. Megint az író *Utazására* kell hivatkoznom: Bölöni Farkas bejárta Nyugat-Európát és Észak-Amerikát, mindenütt alaposan tájékozódva az ottani társadalmakról – elsősorban az angol és az amerikai polgári társadalom győzelmeinek eredményességéről, hasznáról gondolkodva. Számára Amerika nyilvánvalóan a polgári eszme ideáltípusa, amelyhez képest még Anglia is „despotikus” országnak számít. Nem kerüli el figyelmét, hogy „Az Anglia konstitúciójának teóriája igen szép (...), de ezen konstitúció csak a nemzet egy igen

kevés részének kedvező; a nagy rész ki van zárva azon hasznok és jótételekből, melyeket a konstitúció ígérni látszik.” S Amerikában ugyanígy feltűnik számára az általános polgári szabadság árnyékában az indiánok sorsa, a rabszolgaság embertelen intézménye. S megint hasonló a fogalmazás: „... – mindig megfoghatatlan volt előttem a *felsőes teória s e gyalázatos praxis közötti nagy ellenkezőség!*” (kiem. tőlem – D. P.) Úgy tűnik tehát, hogy a nyugati, Magyarországhoz képest, mérhetetlen fejlődés Bölöni Farkast nem kápráztatja el minden pozitívumával együtt sem. Legtöbb kortársánál, még az utazóknál is, többet látott – a kép vonzotta is, de már nem tudott attól sem eltekinteni, ami taszította. Anélkül, hogy erőltetett és történelmietlen analógiákat keresnék, mégis lehetetlen megint csak nem gondolni Adyra és *Két meggyőződésű emberek* című cikkére a Nyugatban: „Követeljük a legteljesebb demokráciát, ordítjuk az általános, titkos és egyenlő választásjog elvét becsületesen, mártírosan, holott századokkal nálunk előbb járó kultúrtársadalmak eredményei már elvették titokban minden gusztusunkat.” Bölöni Farkas *Naplója* – ráadásul az ország külső és belső sorsa szempontjából történelmi mélypontra ezért is olyan keserű. Mert miben bízhatott Bölöni Farkas? Kelet és Nyugat között miben láthatta a szabadság igazi megvalósulását: a Szent Szövetség-i despotikus Oroszország semmi jóval nem bízathatta, a mindig is Nyugat felé orientálódó országban pedig azok közé tartozott, akik a vonzó példa árnyoldalát is látták. A probléma teljes komplexitásában természetesen az író számára is kora Magyarországa számára még nem jelentkezik; aktuálisssá majd a kiegészítés után válik igazán, de talán nem tévedek, ha a legjobbak, s így Bölöni Farkas gondolatvilágában már itt és ekkor megjelennek a csirái. A *Napló* és az *Utazás* szerzője persze bizonyos mértékig „szerencsés” helyzetben is volt azzal, hogy művei nem történelmi fordulóponton születtek, mint pl. Aranyé, Krúdyé vagy Illyésé. Nemcsak szubjektíve volt lehetősége józanul és reálisan mérlegelni, elemezni saját és országa sorsát, problémáit, de az objektív körülmények is ebbe az irányba terelték gondolatait. 1848-ban, 1919 februárjában vagy 1939-ben a hangsúlyok természetes módon tolódtak el, hiszen sokkal gyakorlatiasabb kérdések kerültek, illetve kerülnek majd az egyén és a nemzet gondolatköreinek középpontjába. Nagyon is jól jelzi ezt Krúdy két Károlyi Mihály-portréja – az 1919-es (*A kápolnai földosztás*) és az 1925-ös (*Károlyi különös pályafutása*) – közötti *bangulati különbség, ellentét*. (Szigethy Gábor jó érzékét dicséri, hogy e másik portrét a füzet végére illesztette.) S valószínűleg e két írás *együttesen* tartalmazza az igazságot – az előbbi mintegy az erkölcsi „kellést”, az utóbbi ennek valóságos lehetségségét. Arany politikai cikkeiben is elsősorban a szabadságharc, sokszor gyakorlati kérdései mellett való érvelés a döntő. Alapvetően fontosnak, sok egyéb mellett, itt Arany érvrendszerét, szemléleti beállítottságát érzem. Nemcsak azt tehát, *amit* mond, hanem főleg, *abogy* mondja. Ismert, hogy Arany cikkei a *Nép barátja* című újságban láttak napvilágot, elsősorban azzal a céllal, hogy a népek, az egyszerű embereknek az ország helyzetét, problémáit stb. megmagyarázzák. Jelen esetben azonban e gyakorlati céltől el is tekinthetünk. Arany a nemzet külső és belső szabadságáról beszél, végül is mindegy, kinck; a *Segítsünk a bazán!*, az *Ismerkedés*, a *Mentsük meg a bazát!* című cikkeket, s a többiek *bangneme, viszonya* egyfelől közönségéhez, másfelől a *szabadsághoz*, mint témához, olyan, amely korokon átívelve is megfontolandó. 1848-nál, bizonyos értelemben, „romantikusabb helyzetet” elképzelni is nehéz; Arany azonban e „romantikus szituációban” is állandóan az észre, az *okosságra* hivatkozik. Nem volt forradalmár, de mélyen demokrata – nemcsak a meg-

győzés miatt érvel, magyaráz józanul, reálisan, hanem azért is, mert *felölt* számba veszi közönségét, mert hite szerint szabad és *egyenlő* emberekhez és polgárokhoz szól.

Nem befejezésképp, csak valamiféle végszó gyanánt: mennyiben segít rajtunk e hat mű, melynek alig egy-két vonatkozását tudtam éppen csak érzékeltetni, kiemelve belőlük elsősorban azt, ami a szabadságot illeti? Nehéz vagy lehetetlen történelemhamisítás nélkül, másolat-mintaképpen felidézni őket. Intő példa marad itt örökre Szent István alakja és *Intelmei* – nemcsak közvetlen utókorra sajátítja ki a maga igényei szerint alakját (lásd a legendákat!), de művét is már közel ezer éve (lásd az idegenekről szóló fejezet mindenkori értelmzéscit, államelméletének a mindenkori igényekhez igazított magyarázatait!) A történelem tényei, eredményei előttünk állnak; a gondolkodó magyarok sorsa is ismeretes: Csokonaié, Bölöni Farkasé stb. Tanulságul mi vonható le hát ezen írásokból? Talán semmi több – a felhalmozott értékek megőrzésén túl –, mint a feladat: józanul, függetlenül gondolkodni. Aminek ma is egy furcsa, első pillantásra hevenyészett gondolat lehet az eredménye; egy tautológia, melyet Bölöni Farkas Sándor írt le az *Utazás Észak-Amerikában* című művében, hittel, meggyőződéssel, minden további magyarázat nélkül, s melyet a múlt ismeretében, mélyen igazként, rezignáltan csak újraidézhetünk: „Minden teóriai elmélkedésünk ellenére valóban marad az: hogy az embert a szabadságra és művelődésre csak a szabadság érlelheti meg.”

DÉRCZY PÉTER

Király István:

INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ

Az utóbbi évtized egyik irodalomtörténeti, tágabb értelemben vett társadalomtudományi csúcsteljesítménye *Király István* *Intés az őrzőkhöz* című kétkötetes tanulmánya. Alcíme szerint: Ady Endre költészete az első világháború éveiben. Vagyis 1914–1918 között. Olyannyira új és nagy formátumú mű ez, amely *ezentúl* minden valamirevaló tanulmány mércéjéül szolgálhat.

Nagy formátumú tanulmány –, s ez nem terjedelmi szempontokat rögzít. A megközelítés és a Király István-i módszer az újszerű. Valljuk be, amikor 1970-ben az első két (nem kis formátumú, Adyról szóló) kötet megjelent, aligha gondolta bárki is, hogy ez, ilyen lesz a folytatás.

Mit rejtett magában az akkori két kötet, melyek máig érvényesek? Király István írószemélyt megrajzoló szenvedélyességét, a hatalmas tárgyi felkészültséget, s azt, hogy miközben az említett írószemélyt megrajzolja, műveket elemez, *ugyanakkor* önmagát irodalomtörténeti és tudósszavetvény és alázat vezeti, hogy így – nyomról nyomra járva az utat – kibontakozzék az évtizedek megalkotta Ady-arc. A ma, a modern kor nélkülözhetetlen Adyjáé. Ama két kötetben még nem vehető ki egyértelmű tisztasággal, hogy mennyire és mennyiben haladta meg Király István a nagy elődöket, kortársakat (mint például Bölöni Györgyöt, Schöpflin Aladárt, vagy egészen más összefüggésben Fábry Zoltánt). Gyakran inkább az életrajzi vonatkozások állnak előtérben. De így volt aktuális – azzá lett – Ady Endre. Az 1905–1912 közötti Adyról van szó. Akkor még úgy tűnt, s az *akkori* kettős Király-kötet ezt híven és tárgyyszerűen tükrözte: szédítő a mélység, amely Ady körül tátongott, s nem lehetett tudni, hogy ez az örvény, ez a mélység magába rántja-e a Művészt, avagy ő tud úrrá lenni azon a szituáción, érzésen, költői attitűdön, melyet Király István *otthonalanságnak* nevezett; amelynek csúcspontját (helyesebben mélypontját) Ady Endre a század első évtizedének végén, szinte – ma már tudjuk – az első világháború „torkában” érte el. Király István hősével *együtt* járta be a vívódások útjait, a csúcokat és süllyesztő mélységeket. A távlat. . . , nos a távlat gyakran messzibe vezetett. De érezhetően – a kor értelmezése szerinti – a szocializmus adhatta meg. Bizonyíték: így vált az *eltévedt*, az *otthonalans* emberből – *küldetéses* emberré, aki szinte a nihiltől támadva lett *gőgös úrrá*, vált szuverénna, s lett vatesz, s lett hitvallása az *életigenlés*. Valahol itt és így végződik Ady története az első két kötetben.

Mi volt, mi lehetett e változott magatartás hátterében? Az, ami már akkor – igaz, csírájában – az *Intés az őrzőkhöz* vezet, ebbe az irányba mutat: a mégis, a csakazértis morállal, magatartással Ady Endre otthont akart teremteni az ember számára. Előtérbe lépett az *ember- és jellemformáló* Ady, a most már új értelmezésűen *aktuális* Ady, a mához szóló *élő* örökséget

jelentő Ady. Ember- és jellemformáló Ady? Ilyen értelemben (is) a forradalmi Ady. Aki leküzdve száz akadályt, leküzdve önmagát, a kor nyomorúságát (a nacionalizmust, a hínárba húzó provincializmust) bebizonyította: a magyar irodalom, az aktuális és modern magyar költészet sohasem vált provinciálissá. Nem válhatott azzá. A világirodalom főáramában élt, veledobogott e poézis „szívé”, az emberé és a művészé egyaránt.

Az *Intés az őrzőkhöz* arra is bizonyíték: Király Istvánnak is szembe kellett nézni önmagával, nemcsak Ady életművének ürügyén. Különben nem lett volna képes a monográfia műfajának teljesen újszerű kidolgozására. Különben nem lett volna képes arra, hogy önmagát is szembesítse a korrallal, melyben élünk. *Ennek* eredménye: „kihagyta” az 1912–1914. közötti két esztendőt. „Nem koncepcionális: gyakorlati okai voltak az elmaradásnak. Az ekkor írt versek kapcsán – a kiteljesedett forradalmiság, a népi forradalmiság problémáiról szólva – akartam tárgyalni az életmű eszmei összetevőit: a költő kapcsolatát a maga eszmetörténeti-mentalitástörténeti ösztönzőihez, a kor haladó szellemi, művészi, politikai áramlataihoz és mozgalmaihoz” – vallja Király István újabb műve első kötetének előszavában. Vagyis: nem az Ady-biográfiához igazodik, még annyira sem, miként az előző két kötetben, még annyira sem, mint a fentebb aposztrofált Bölöni György vagy Fábry Zoltán. *Ady világhépeinek változásait* kíséri nyomon e két vaskos kötetben. Úgy, hogy az egykor élt Adyn keresztül a *teljes embert*, az individuum dacolását mutatja be – a mának. Hiszen a mához szól. Így kettős értelmű, s értelmezésű a végigvonuló cím, mely mai korparancsá sűrűsödött: *Intés az őrzőkhöz*.

Ady költészetében már benne él, dobog – modern korunkat idézve – a József Attila-i „mindenséggel mérd magad”; ott él benne a Lukácstól idézni szeretett rilkei parancs: „Meg kell változtatnod az életedet”. „Nemcsak a nyelvi, s nemcsak esztétikai nevelés, de az emberformálásnak is előrevívője, s eszköze így egyben minden igazi irodalom. Kiemeli a maga partikuláris létéből az egyest a legmagasabb rendű értékek világába. . . Az emberlét méltóságát, a nembeli tudatot vési a lélekbe. . .” – írja Király István – ugyancsak az előszóban. Bizonyítva mekkorát kellett változnia magának Király Istvánnak, szemléletének ahhoz, hogy ezt az életművet – Adyét – újszerűen *megközelítve*, még *újszerűbb* módszerrel dolgozza fel, mutassa be. Sok vita, sok gáncs, sok belső ellenkezés volt ennek előzménye: ez világosan kivehető a kötetek minden lapjáról. Még akkor is, ha figyelembe vesszük Király István közismerten rokonszenves tudósi-emberi szenvedélyességét. Önmagával, s ezzel együtt a jelen megannyi problémájával is szembenéz, s a gáncsokat feledve, higgadtan tárja elénk az életmű világhépspektrumának lényegét. Mert – miként Ady költészetében – Király István (meg is vallja ezt) munkájában is ott húzódik a kérdés és a válasz, a mélyben, alant, s a felszínen. Az irodalom „az irodalomtudomány a maga hivatását csak úgy láthatja el, ha a formai kérdéseken túl a jellegzetesen irodalmi tartalmi probléma, a »hogyan kell hát élni« kérdése is foglalkoztatja (. . .) azaz – világhépet is keres a gondjaira bízott valóságanyagban, az irodalomban”.

Úgy gondoljuk, ennél sommasabban, tartalmasabban, élőbbben aligha tudnánk megfogalmazni azt az *újat*, mely Király István e kötetét jellemzi, megközelítésben és módszerben egyaránt.

A *kor* és az *egyén* kapcsolata csodálatosan bomlik ki egy szuverén költői életműszakaszon keresztül. Úgy, hogy a meghatározó iránytű *mindig a költői*

világkép, úgy, hogy az egyéni motívumokon át mindig a kor lényeges mozzanatait, a csúcspontokat látjuk. Úgy, hogy az egyén *morális* tartásán keresztül pillanthatjuk meg a kor kínzó kérdéseit: a hatalmi nyomást, a nacionalizmust (annak megannyi változatával együtt), a nemzettudat változatait és változásait, a kor alapvető kulcsproblémáját – ti. az imperializmust, s az ennek nekifeszülő egyéni szellemi vétőt. Az egyén, mint történelmi produktum és, mint antropológiai tényező jelenik meg, s így már nem meglepő az elérkezés a lét-nemlét humán-ésmérenyig, de az sem, hogy elérkezik az ontológiai válság pereméig. Mindezt felépítve úgy, hogy a részek között nem érzünk mesterséges hidakat, hiszen e részek mind a személyiség és a kor szoros kapcsolatából fakadnak.

Most már csak az a kérdés – konkrétan –, hogy mi a válságból kivezető út biztosító? Van-e ilyen egyáltalán? Van, létezik ilyen: a *népi forradalmiság*, amely itt, Közép-Kelet-Európa tájain különösen mély értelmet kaphatott, *mindmáig*. Még akkor is, ha – Ady életében – ez diametralisan fűgött össze antropológiai énjének önpusztító mozzanataival.

Úgy tűnik – s Király István érdeme, hogy ezt élessé teszi –, a társadalmi lét és az egyéni (természeti) lét itt, ezen a ponton kettéválik. Hiszen míg egyfelől Ady annyi szerteforgácsoló erő között megtalálta azt a kohéziót, összetartó erőt, a forradalmi tudatot, a népiség forradalmi tudatát és társadalmi aktivitását (hiszen együtt haladt a kor nagy történelmi eseményivel), másfelől antropológiai mivoltában magányba roskadt, tökéletes önpusztítást végzett. Így, s ebben az értelmezésben bizony igaz az az 1939-es Lukács György-i megfogalmazás: „Ady, a magyar tragédia nagy éneke”. Csak Király István rendkívül sokréteguen, széles „színskálán” mozogva bontja ki mindezt. Jelezve, hogy ma összetettebb, bonyolultabb a kor, melyben élünk, s nem elegendő egy síkon mozgatva a képet bemutatni egy hatalmas, *kormeghatározó* életmű részletét. Lukács György egykor (1939-ben) óriási fegyvertényt hajtott végre, amikor a vízválasztó fasizmus-antifasizmus *közé* állította Adyt. A kor *akkor* azt követelte meg. Ma a kérdés már sokkal összetettebb. Az ideologikum és az esztétikum ma másképpen kapcsolódik össze s ennek a követelménynek, követelményrendszernek tesz eleget Király István. Tudva, hogy *manapság* bármely életművet –, de az Ady-méretűt különösen csakis így lehet hitelesen bemutatni és elfogadtatni. Így válhat – újra idézve – a mához szóló érvényességűvé, korparancssá, ha Adyról beszélünk: intés az őrzőkhöz.

Külön kellene szólni arról, hogy Király István mily gazdagon nyújtja kínálja a szebbnél szebb stiláris elemzéseket a költői világkép összetevőiről. Nem szólva a hatalmas irodalomanyagról, melyet ritkán látott biztonsággal kezel. De ezeket mind alárendeli egyetlen központi elvnek: a teljes egyéniség látásmódján keresztül bemutatni a kor megannyi ága-bogát, összegezve ezzel a költői világképet. Ezáltal azt is eléri, hogy a már ismert, lényeges vagy mellékesnek tűnő életrajzi mozzanatok „belesimulnak” a két kötet főáramaiba.

Nagyon elmélyülten, a kort – az egykorút és a maít – nyitott szemmel, érzékenyen figyelve sikerülhetett csak Király Istvánnak e két újabb kötet megírnia, meghaladva az irodalomtörténet-írás hagyományos módszereit, de meghaladva önmagát is. Mintegy prizmán átszűrve olvashatjuk a modern Adyt, gyakran csak sejtve, hol bukkanhat fel egy-egy szeminárium tanulsága, hol saját kutatásainak összegződése, mikor a politikus (pl. or-

szágyűltsi képviselő) Király István tanulságösszegezése. Mert – végki-
csengésként – mégis ez a meghatározó: a mából kiindulva megeleveníteni,
megannyi összetevőjével, az egykorút, hogy e kettős szűrésen át mégiscsak
a mának mutassa fel a magyar, s a világirodalom egyik nagy alakjának
életműgerincét. Bonyolultan, ellentmondásosan. De sohasem hivalkodóan.
Így válhat mércévé Király István kötete. Így lehet figyelmeztető összegezés:
intés az örökhöz. (Szépirodalmi.)

KOVÁCS GYÖZŐ

FONTOS KÖNYV ILLYÉSRŐL

Izsák József: Illyés Gyula

Tavaly ősszel folyóirataink ünneplőbe öltöztetett mondatokkal köszöntötték Illyés Gyulát. A „szél-kaszabolta magyar nyelv” – fölnevelő édesanyánk – verskoszorúkkal ünnepelte legméltóbb fiát nyolcvanadik születésnapján. Kivételes pillanat: még az ellenfelek is lábhoz tett fegyverrel, néma főhajtással tisztelegtek. A rövidebb-hosszabb tanulmányok, évfordulós kiadványok sorából kiemelkedik *Izsák József* Illyés Gyula című könyve, mely legnagyobb *nemzeti költőnk* művészi pályájának 1920–50-ig tartó szakaszát kíséri figyelemmel filológusi pontossággal. A tudós erdélyi szerző legjelentősebb alkotása ez a félezer oldalas monográfia. Asztalos Istvánról (1967) és Tamási Áronról (1969) írt munkáit nem csak mennyiségileg haladja túl ez a nagy bátorságra valló, feladatát becsülettel teljesítő közhasznú vállalkozás. Izsák József a szükségből kovácsolt erényet, nem merül el az életrajzi adatok rengetegében (legtöbb esetben a művek keletkezésének körülményeire is csupán utal), helyett az alkotások hegyvonalaít járja végig az irodalomesztéta alaposságával és alázatával, s irigyléreméltó barangolásának élményeit olvasmányos stílusban igyekszik megosztani olvasóival.

Életrajz helyett világirodalmi kitekintéssel indítja könyvét, majd ezt követően a hazai tájakon széttekint, hogy aztán a későbbi biztosabb tájékozódás végett leszögezhesse mindvégig bizonyított, s most iránytűként ideillesztett tételmondatát: „Illyés Gyula lírájának első »hajszálgyökerei« a nehéz föld rögeibe és ebbe az európai, népi, forradalmi humánumba ágyazódtak.”

Illyés pályájának első harminc évét szerzőnk három korszakra (Útkereső forradalmiság 1920–1933; A népi-nemzeti megújulás szolgálatában 1933–1937; A nemzeti költő próbatételei 1937–1950) osztja, ezekből újabb alkorszakfiókok nyílnak, ezekből aztán ismét újabb fiókocskák, melyekbe rendszerint egy-egy mű elemzése kerül. A szerző rendszerező szándéka érthető, magyarázható. Csupán azt nehéz eldönteni a könyv utolsó lapjáig, hogy irodalomtörténeti kézikönyvet akart-e írni Izsák, vagy pedig esszéfűzért kedvelt költőjéről? Mert az utóbbit is megvalósíthatta volna, magasívű műelemzése (Szomorú béres, A ház végén ülök, Puszták népe, Egy barackfára), helyenként fel-felparázsló, nem csak fényt, meleget is árasztó mondatai, mélységesen igaz felismerései („Illyésnek egy pillanatra sem adatott meg, hogy kívülálló lehessen. Tiltotta azt a nemzeti érdek, tiltotta az emberi erkölcs.”) erről tanúskodnak. Néhol azonban „túlmagyarázza” a verset, tanárosan didaktikus (Az árokparton), túlságosan közel hajol az alkotásokhoz, s már-már pozitivistá módon merül el a részletekben (Magyarok). Viszont a két-fajta (gyakran mutáló) stílus időnként nagyszerűen kiegészíti egymást, nemes harmóniába olvad. Az *Egy barackfára* című költemény elemzése például remek stílusötvet: „A játékosan jambust trocheussal libegtető sorokban valóban van valami rokokós kecsesség. A báj trillázik itt képekben és hangban, sőt mozgás-

ban. Csupa szökkalés itt minden, könnyed lebegés. A rövid sorok mellett a rövid szavak, a keresztezón-pajkosan ugráló rímek, a magas magánhangzók nagy száma, a kifejezetten zenei hatású mássalhangzók, l-ek, r-ek gyakorisága finomítja, kecsesíti a vers hangulatát olyanná, mint egy Chopin-futam, mollban.”

Ezt a formát kellene állandósítania.

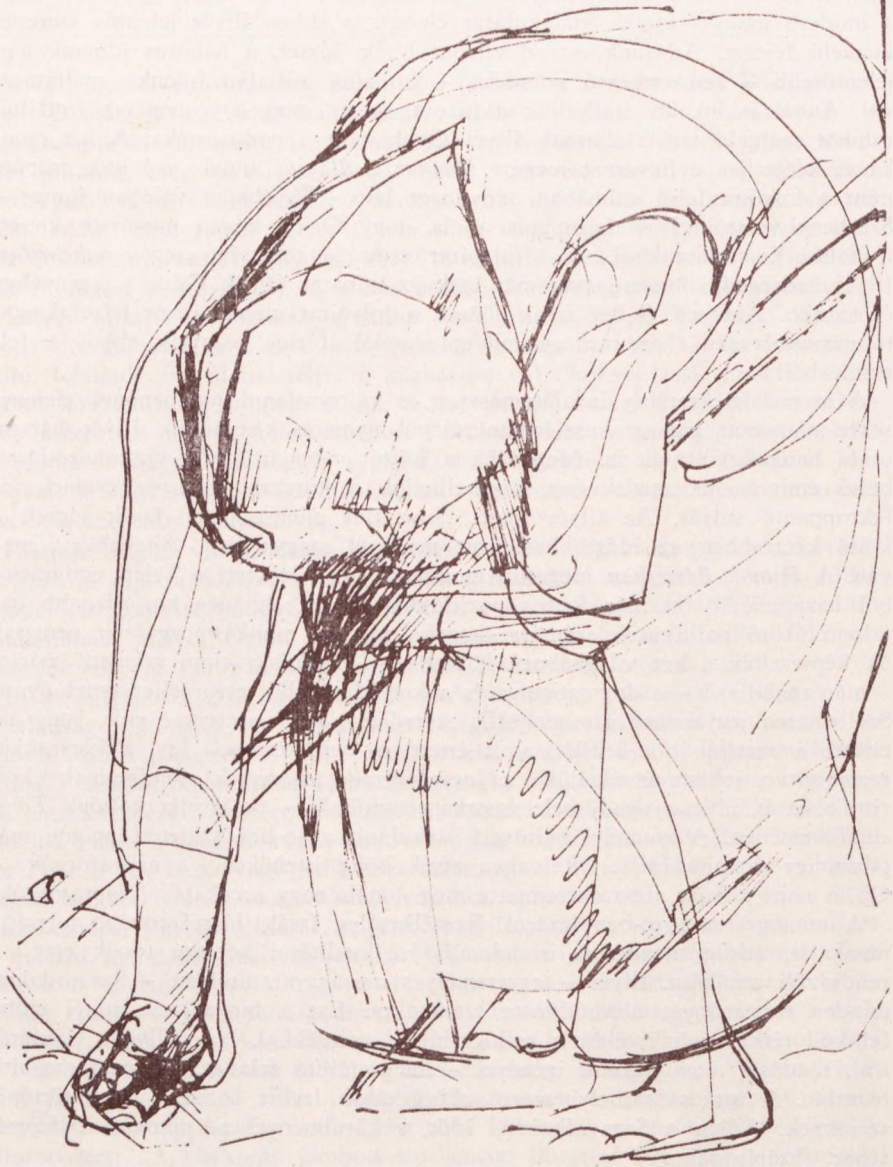
Külön tanulmány lehetne a könyv Illyés-rímekről írott részlete: a költő szándékoltan hanyag rímkezelése csakugyan avantgarde-dacból eredezhet. Ugyancsak jól elkülöníthető, eredeti felismeréscket tartalmazó gondolatmenet a modern magyar esszék kialakulását elemző, s ebben Illyés jelentős szerepét kiemelő fejezet. Adósunk marad viszont Izsák József, a háborús időszak legjelentősebb – nemzetmentő szándékú – irodalmi vállalkozásának méltatásával. Annál is inkább érzékeljük a hiányt, mert ennek a nemcsak irodalmi célokot szolgáló szekértábornak Illyés Gyula volt a parancsnoka. A két csonka és két teljes évfolyamot megért *Magyar Csillagról* annyi szó esik csupán, mint a folyóirat első számában napvilágot látó – egyébként valóban fontos – Széchenyi-versről. Fájó felismerés az is, hogy Örley István mennyire kiesett irodalmi köztudatunkból. A folyóirat szikrázó tehetségű segédszerkesztője, Illyés hadsegédje lassan-lassan már csak az íróbarát Ottlik Géza regényében él tovább. Álnéven. S bár Izsák József, a folyóirat munkatársait felsorakoztató névsorolvasása harmincnégyszáz művet számlál, Örley hiányzik ebből a felsorolásból.

A szerző lélektanilag is alátámasztott, s változatlanul műközpontú elemzésekre alapozott pályaszakasz-értelmezéséből nyomon kísérhetjük Illyés háború utáni hangulatváltásait is. Megértjük a költő önmagát őrző visszahúzódását, belső emigrációba menekvését, érzékelhetjük a korszak bizonyos éveinek lélekroppantó súlyát. Az Illyés iránti „hivatalos ellenszenvet” Izsák József, a költő két, ebben az időszakban írott művével magyarázza. Alighanem igaza van. A *Hunok Párizsban* idegesítő mondanója az lehetett a keleti emigrációból hazatérő, itthon már fontos pozíciókban jutott, de még korlátlanabb hatalomra törő politikusok számára, hogy a magyar munkásmozgalmat nemcsak ők képviselték a két világháború között. A *Lélekbúvár* című szatíriai szatíra – már 1948-ban! – a dogmatizmus és a korlátlan lelki terror ellen emel óvást. Szellemesen jegyzi meg a monográfia szerzője: „Talán szerencse volt, hogy azt értette a szatírából a kritika, amit értett, és nem többet.” Így, a korszakkal szembesítve, jobban érzékeljük a *Jegyzőfüzetbe* írt versek mondatainak ekra-zittoltását is. „Ne nyugodj bele rosszba semmibe!” – tanácsolja költőnk *Tó I.* című versében. A személyi kultusz kialakulását 1950-ben született epigrammájában így dokumentálja: „Rajongva nézik bölcs istenüket / a napraforgók: – Oh, a nap! / Saját arcára teremtette meg / málé nagy arcukat!” (Napraforgók)

A monográfia 1950-ben lezárul. Remélhetőleg Izsák József tovább folytatja munkáját, eddig megismert irodalomtudósi kvalitásai képessé teszik erre a rendkívüli munkára. Illyés – egyszemélyes országgyarapítóként – az irodalom minden tartományát újrachódította számunkra. Ezt a birodalmat minél előbb fel kell térképeznünk, élnünk kell ezzel az ajándékkal. Igaz, Illyés Gyuláról írni, ráadásul monografikus igénnyel – lélegzetállító feladat. De nem megoldhatatlan. A marosvásárhelyi szerző ebből adott leckét hazai irodalomtörténet-szeinknek. Adjon a Sors alkalmas időt, s körülményeket munkája befejezéséhez. (Szépirodalmi)

KOZMA HUBA

Зурник 3.29

„HOVÁLETTEM”

Megjegyzések Hajnóczy Péter összegyűjtött művei kapcsán

Szokatlan gyorsasággal, az író halála után másfél évvel, jelent meg *Hajnóczy Péter* összegyűjtött műveinek kötete. Egyetlen könyvben az életmű – e külsődleges tényből két következtetés adódik. Az egyik az íróra vonatkozik: a bőbeszédűsénél többre tartva a tiszta mondatokat, írásaiból következetesen eltávolított minden fölöslegesnek ítélt szót. Gondoljunk csak *A halál kilovagolt Perzsiából* című kisregényének egyik bekezdésére, ahol az író, mint az aranymosó, mérhetetlen értéktelent szűr át, hogy ami megmarad, annál értékesebb legyen. A másik következtetés az irodalmi közvéleményre vonatkozik: Hajnóczy írásainak fontosságát, szinte az írárok megjelenésének pillanatában, nemcsak a kritika és főleg az író nemzedékének kritikusai, hanem egy szélesebb olvasóréteg is felismerte. E fontosságot ismeri el újra ezzel a kötettel a könyvkiadás, a művelődéspolitikai.

Hajnóczy Péter mintegy húsz évig írt, tíz évig volt író, ebből hat évig ismert és két évig „befutott” író. Már életében jelképpé lett, hivatkozási lehetőségé váltak írásai. Halálával nemcsak az életmű fontossága nyert újra elismerést, hanem a jelképből mítosszá, legendává növekedett. *A betvenes évek irodalmának „ködlovagja”* – ahogyan *Mészöly Miklós* nevezte. Vajon van-e valaki, aki szembe tud, mer, akar, szembe képes nézni és szállni egy mítosszal, s elég bátor, hogy a mítosz mögött felfedezze az embert és a művet?

Minden előzetes minősítés magában hordozza az *előítéleteket*, minden elemzés a *belemagyarázást*. A mélyebb vizsgálat még a jövő feladata, az irodalomtörténet ezt el is fogja végezni, bizonyára. Az előképek, a befogadott hatások feltárását már megkezdte a szorgalmas filológia. Előttünk a *jelenség áll: egy fontos könyv*, amelyről érvényes ítéletet kell mondani, de veszélyként itt van az *előítélet*, amelyet a szerző legendája táplál, s akármi-lyen a szándéka, akár a javára akar lenni, akár ellenére, mindenképpen káros. ReJT (!) a jószándékú előítélet is; viszont az irodalmi közvélemény szankcionáló ereje tudattalanul is átítatja, befolyásolja a véleményeket. *Ezért idő kell abboz, hogy érvényesebb megállapítás születessen a műről. Az értetlenség szül(het)i a belemagyarázást.* A közhangulat nyomása alatt mindent meg akar érteni a (sznob) magyarázó, pedig ez egyetlen nekifutásra lehetetlen: a művek nem mindennapi szokatlansága és tömörsége, szokatlan eredetisége, a gondolatiság áttételes megjelenése és gazdagsága, a forma, az írói technika feltárása még sok munkát ad az elemzésnek. Mindezt némiképp a szerző ellenében mondjuk. A *Dinamit* című írásában azt állítja: „végtére is, a mű értelmezési lehetőségei nem korlátlanok”. Ez igaz, mégis sokkal gazdagabbak, semhogy különböző pozíciókból kötelezően egységesen lehetne magyarázatokat adni. Tiszteljük annyira a művet, hogy teret adunk egymástól eltérő és egymásnak ellentmondó értelmezéseknek és magyaráza-

toknak. Teret adunk, de természetesen nem tartjuk egyformán autentikusnak. Ezért talán nem tűnik önkényes kijelentésnek, ha megállapítjuk: Hajnóczyról beszélve a kritika jobbára csak dadog – miközben természetesen ki tud mondani értelmes mondatokat.

(*az út*) Hajnóczy Péter útja az első ránézésre sem tudattalan bolyongásnak, hanem tudatos útkeresésnek tűnik. Vállalta azt, hogy „a sors által kiszemeltetett, akinek az a küldetése, hogy éljen és írjon”. Útkeresésében a technikai elemekkel való kísérletezés a leglátványosabb. Ebben azonos a hetvenes években induló magyar irodalommal, nemzedékével: az elődök anekdotikusnak mondott prózájával szemben a világirodalomban megvalósult formai eredményeket honosítani, „irodalmivá” tenni az epikát. Ez a magatartás a lírában is éppen az elmúlt évtizedben vált uralkodóvá, ezzel tagadja és haladja meg az előző nemzedékek „közéleti” irodalmát. Hajnóczy Péter kezdetben kidolgozott egy fegyelmezett novella- (és nem elbeszélés-!) írási technikát, amelyet kamatoztatott az első két kötetében (*A fűtő, M*). Az automatikus írásról van itt szó, amelyet a mostani gyűjteményben, *Hátrabagyott írások* címmel, képvisel néhány darab. Ezek az írások tanúsítják, hogy igen könnyen modorossá válhatott volna ez a forma, mert csak szűk határok között alkalmazható. Viszont azért lehet igaza *Mátis Líviának*, aki a kötetet összeállította és gondozta, mert így, az eddig nem ismert írásokkal összevetve látható, hogyan született belőle Hajnóczy kezén remekmű (*Pókfonál, A szertartás*). Az is fontos, miképpen tudott vele időben szakítani, úgy, hogy a megtanult írásfegyelmet megőrizte. Eközben értelődött meg az újabb technika, a *vágások és az idősíkok csúsztatásának* technikája. Ezek az eredmények összegeződtek *A bal! kilovagolt Perzsiából* című kötetében, 1979-ben.

A fegyelmezett írás és a montázstechnika birtokában tudatosan lépett új terepre: *a belső, a belül megőrzött cselekvési lehetőség, a belsőbe rejtett szabadság megjelenítése* érdekelte. Fontos művek születtek itt, és nehezen értelmezhetők: a *Jézus menyasszonya* című kötetben jelentek meg 1981-ben, valamint folyóiratközlésekből kerültek a gyűjteménybe (*A berceg, Dinamit*). Az értelmezést éppen az nehezíti, hogy bár fontos és nem mellőzhető művek ezek, nem készült el a szintézisük, miként az előző etap végén a *Perzsia*. Pedig az írói szándék nagyon markánsan rajzolódik ki: olyan művet kell alkotni, „amely élő, *organikus*”. Hiszen a Nagy Fazekast (isten? teremtő? természet? valóság?) kell lepipálni. Pedig annak egyetlen teremtménye, akár egyetlen reteklevél is lehet az, „végtelen értelmezési lehetőséget kínál”. Ellentétben a művel! Mégis, felismerve az alkotó tragikumát „újra és újra kísérleteket tesz, cleve kudarcra ítélt művekbe kap”. Lehetséges, hogy Hajnóczy Péter itt már nem megvalósítható célt tűzött ki. Úgy próbált irodalmat teremteni, hogy túl akart lépni az irodalmon; a műalkotást valósággá transzformálva, az átlépné saját határait, megszűnne műalkotás lenni. Ennek a veszélye (kísértése?) felvillan az író előtt: a *Heir* című novellában írja: „De hogyan is festett H. akkoriban, milyen volt az arca, homloka, szeme és arca. Valahogy ekképp.” És itt két fénykép következik. E két fénykép közlése részben Hajnóczy Péter következtettségét igazolja, hiszen mindig kereste a kifejezés legmegfelelőbb lehetőségeit. De eljutott oda – és ez az irodalom határa –, hogy az írás helyett rámutat a dolgokra, személyekre: így, ez, ekképp. Ezzel viszont megszűnt létezni az

irodalom. A puszta tárgy maradt, a jelenség, a felszín. De Hajnóczy nem ment bele ebbe a csapdába, az irodalom önfel számolásának csapdjába.

(*a felszín és a mély*) Amikor a technikai, formai kérdésekről beszélünk, látszólag felszíni külső, esetleg járulékos elemeknek lehetne ezeket minősíteni. Valójában szó sincs erről. Ez a formakeresés – igaz, negatív módon, tagadólag – az előző írónemzedék alkotásaihoz kapcsolódik, tehát lényeges irodalmi kérdés hordozója. Tanúként a szerzőt idézem: „minden, a feladat nehézségét bizonyító triviális ábrázolási módszerről le kell mondanunk (arcjáték, botladozás, verejtékezés, lihegés stb.)” – írja *A szerkér* című novellában, az öregasszony „ábrázolása”-nak nehézségeire reflektálva. Vagyis amit a szerző útjával kapcsolatban elmondtunk, az egy jelentős esztétikai eredmény megszerzésének útja is: a kifejezési eszközök, lehetőségek gazdagodása ez, s mint ilyen, immár pozitív eredmény. Látható azonban itt egy fontosabb érintkezési és kapcsolódási pont. Annak a kérdése, hogy milyen lényegi jegyeket hordoz, milyen valóságot vagy valóság szemléletet tár fel, esetleg rejt el ez a külső. Hosszas lenne azokat a vonásokat elemezni, amelyek a hetvenes évek világából a művekben tetten érhetők. Néhányat emeljük ki belőlük!

(*az eszmény*) Amilyen következetesnek láttuk az író t a formateremtésben, olyan következetesnek tűnik az eszménykeresésben. Kezdetben a jelenségvilág (a tények halmaza) mellett, amely mindig sokféleképpen értelmezhető és amely mindig egyetlen helyzetként rögzül (pl. a *Márai-novellákban*), ott vannak azok az írások, amelyekben megfogalmazódik valamilyen (utópisztikus, fantasztikus, olykor groteszk, ritkán abszurd) cél, amit el akarnak a hősök érni, de amely elérhetetlen, éppen azért, mert utópikus, fantasztikus, s mert a mindennapok világa, a konkrét és esetleges helyzetek lehetlenné teszik. (*A fűtő, A vradó.*)

Aztán, az első két kötet után, az eszményvesztés és eszménykeresés időszak. A *Perzsiában* a helyzet, a felszíni, a középszerű, a pótcselekvés van uralmon: a feleség, aki a mást, a megoldást képviseli – bár reális –, csak gondolatilag van jelen, a főhős vár rá, miközben elveszti önmagát, s szinte hiába vár, mert az idő alig múlik. A *parancsban*, ahol a valóság hiány vált teljessé, ahol az igazi lét a gondolatvilágban maradt meg, ahol az élet helyét a várakozás teljesen elfoglalja, az eszmény csupán fikció (ez a lehetőség szerzet) vagy legfeljebb szimbólum (ez a Dimorphoteca – viharvirág). A mélypontot a *Jézus menyasszonya* című írás jelenti: teljes reménytelenség, teljes önfeladás, a negatív lehetőségekkel való azonosulási vágy és a teljes pusztulás képe rajzolódik ki, itt nem lehet helye vagy szerepe semmiféle eszménynek. Nem előzmények nélküli ez. A *Perzsia* látomásai előlegezik a belsőbe menekített szabadság elvesztését.

A drámákban (drámák ezek egyáltalán, nem inkább a novellák új változatai?) ismét előtűnik az eszmény. Igaz, közben a jelenség is elveszett (nemcsak a valóság). A *Dinamitban* a látszat van jelen: a szertartás leírása nem a szertartás megjelenítése, hanem csak azé, aminek látszik. A Férfi és a Narrátor közötti különbség csak illúzió, és nem lehet azt sem tudni, élünk-e, éltünk-e vagy halva éltünk egykor, hogy valóság volt-e az élet vagy ágaló árnyak vagyunk csupán. Mindemellett nem kizárt a jó sem, minden lehetséges, de minden bizonytalan. Az értelmezésre itt Hajnóczy vezet rá, ahogyan a filológiát az előképek feltárására. Miként ott pl. Malcolm

Lowry, Dylan Thomas, Faulkner vagy Szádecz Hedáját nevét emlegeti, itt a sztoikus filozófusokét, Senecáét, Epiktétoszét, Marcus Aureliusét.

(*az útvesztés*) Nem Hajnóczy útvesztéséről van szó, hanem a művekben megjelenített tévutakról, eltévelyedésekről. Mert ha nincs valóság, akkor meg kell teremteni annak a pótlékát. Erre a leggyakoribb megoldás, a legközhörségszerűbb lehetőség: *az alkohol*. Parafrazissal élve: az alkohol az ember lehetőségének álvilága. Mint pótscelekvés, mint kompenzációs eszköz, a cselekedetek elől való menekülés, az élvezetekben való feloldódás, élvezés, tudattalan és parancsoló vágy. *Az alkohol, mint mennyország*. De hamissága azonnal lelepleződik. Tehát *az alkohol mint pokol*. Egyszerre tűnik megoldásnak és teszi lehetetlenné a megoldást. Vagyis *egyszerre pokoli mennyország és mennyi pokol*. Ahogyan azt *A halál kilovagolt Perzsiából* című kisregényben láthatjuk.

(*az alakítás*) A kifejezés Szkarosi Endréé. Azért kellett kölcsönvennünk, mert ezzel jellemezhető legpontosabban Hajnóczy Péter művészete. Hajnóczy *nem ábrázol*: műveinek formája tagadja az ábrázolást. Az írásoknak tehát ki kellene fejeznie valamit. A látszattá változott valóság *nem fejezhető ki*, ha kifejezhető lenne, akkor sem érdemes. Mert erre méltó csak valami lényegi lehet. Csupán két kiút mutatkozik: a semmi megjelenítése és az alakítás. Az első újra az irodalom önfelszámolását jelentené. A második az irodalom határára mozgó megoldás: *az önmagára, a műre, a belsőre figyelő író kialakít egy művet, amely követeli a jogát, azt, hogy való ágként értékelődjön*. Az ilyen helyzetnek, állapotnak, belsőnek (tartalomnak) csak az ilyen forma felelhet meg. Ha ugyanis a valóság idegenné vált, a harmonikus forma lenne az, amely tőle idegen. *Am az idegen tartalommal csak az idegen forma harmonizál*. Ha nem így tenné az író, megcsalná önmagát, elárulná íróságát, becsapná a közönséget, szemfényvesztő lenne, nem művész. Viszont az ilyen forma nem tudja feltárni a tartalmat, elrejt, elfedi, elleplezi azt. Mindez újra negatív eredmény, de egy következetesen elvégzett munka eredménye, ami magában hordozza a továbblépés lehetőségét, egy másféle irodalom megteremtésének az esélyét. Ez már túlmutat Hajnóczy Péter életművén, de írásai mintegy letéteményesei a holnap irodalomnak. Ha így van, akkor ez az író legnagyobb érdeme.

(*Hová lettem*) E tagolatlan kérdés, kérdő kijelentés és szóvá lefokozott mondat annak az írásnak a címe, amelyikben felvillantja és összegzi Hajnóczy Péter mindazt, amit fentebb emlegettünk és még többet. Hiszen ha valóság nincs is, meg lehet teremteni az újat, ha elveszett minden, a dolgok még mindig léteznek és ezért kellő mennyiségű tapasztalatot mindenki felhalmozhat –, s ez már elegendő lehetőséget ad az életre is. Sőt lehetőséget ad ennél sokkal többre, az igazság követésére: „De hát – eszerint okoskodva – nóta, hajó, szél, egy közönséges vice és tárgy és a tárgy árnyéka – IGAZSÁG lehet, ha a ROSSZ ellenkezőjét szemléljük benne”. Mindez nem a diadalmas optimizmus, de egy bizonytalan világban erkölcsi tartást tesz lehetővé, *nem az utazó végcélja, de fontos állomás*. Tisztelet érte Hajnóczy Péternek, hogy megtette eddig a küzdelmes utat.

DE HOVÁ LETT?

„Aztán csöndesen felkelt a székéből és elment.”

(Szépirodalmi)

TÖRÖCSIK MIKLÓS

Ára: 12,- Ft

PALÓCFÖLD
